

Hvidovre

- en forstads tilblivelse

I Hvidovre Kommune føres der en voldsom Kamp mod de københavnske Tilflyttere.

Speciale ved Historiestudiet
Aalborg Universitet
Randi Romerdahl Christensen
Marts 2008

Hvidovre - en forstads tilblivelse

Hvidovre - the creation of a suburb

Vejleder: Mogens Rüdiger

Forord

1900-tallets samfund var præget af forandring i stort og småt. Industrielle og teknologiske udviklinger ændrede de samfundsmæssige rammer og påvirkede ikke mindst bybilledet. Det danske samfund var i begyndelsen af 1900-tallet et samfund i vækst. Udviklingen hen imod det moderne, skabte nye menneskelige forudsætninger der prægede den arbejdende befolkning. Et samfund under fysisk forandring kaldte naturligt på menneskelig tilpasning. En tilpasning der blandt andet resulterede i dannelsen af arbejderforstæderne vest for København. Hvidovre var i 1900-tallet en af de landsbyer hvor tilflytningen af de københavnske arbejdere førte til en ufrivillig udvikling til forstad.

INDHOLDSFORTEGNELSE

MØDE I SOGNERAADET	3
PROBLEMSTILLING	4
OPERATIONALISERING	5
AFGRÆNSNING.....	7
DISKUSSION AF MIKRO- OG LOKALHISTORIE	8
METODE TIL TEKSTANALYSE AF <i>HVIDOVRE STRANDVANG</i>	11
FORSKNINGSOVERSIGT	13
KILDEPRÆSENTATION	17
”DEN STORE HISTORIE” – UDVIKLINGEN FRA BONDELAND TIL INDUSTRISAMFUND	21
MODERNITET	23
ARBEJDERKLASSEN.....	25
BYPLANLÆGNING	30
HVIDOVRES UDVIKLINGSFORLØB	34
BAGGRUNDEN FOR DE POLITISKE KONFLIKTER	37
HAVEBYEN.....	37
FORSTADSTEORI	39
FORSTÆDERNES UDVIKLING.....	39
FORSTADEN – ET HISTORISK KULTURMILJØ.....	40
DEN HYGIEJNISKE BEVÆGELSE SOM AKTØR BAG FORSTADSUDVIKLINGEN	41
GARDEN-CITIES OF TOMORROW.....	42
FORSTÆDERNES UDVIKLING IFØLGE ROBERT FISHMAN	44
TEKSTANALYSE AF <i>HVIDOVRE STRANDVANG</i>	47
DET NÆRANALYTISKE NIVEAU	47
DET KOMMUNIKATIONSANALYTISKE NIVEAU	48
DET SAMFUNDSANALYTISKE NIVEAU	49
ANALYSE AF DE POLITISKE KONFLIKTER	53
SPØRGSMÅLET VEDRØRENDE TILFLYTTERNES BORGERLIGE RETTIGHEDER.....	55
DET POLITISKE SKIFTE	58
ANALYSE AF INTERVIEWS	59
KENDSKAB TIL GRUNDENE I HVIDOVRE	59
ÅRSAGER TIL AT FLYTTE UD	60
BYGGEMATERIALE.....	61

SPØRGSMÅL VEDRØRENDE BORGERLIGE RETTIGHEDER	62
DET BORGERLIGE SYN PÅ TILFLYTTERNE	63
ÆNDREDE FORHOLD UNDER DET SOCIALDEMOKRATISKE SOGNERÅD	64
REFLEKSION OVER YDRE FORHOLD DER FORÅRSAGEDE HVIDOVRES UDVIKLING.....	65
ANALYSE AF BENT ZINGLERSSENS ERINDRINGER	68
HVIDOVRES MODERNE UDVIKLING.....	70
DET KULTURELLE LIV I HVIDOVRE I 1930'ERNE	71
HVIDOVRE BLIVER FORSTAD	72
AFSLUTTENDE DISKUSSION.....	74
DISKUSSION AF TEORI	74
DISKUSSION AF HVIDOVRES UDVIKLING TIL FORSTAD	76
DISKUSSION AF HAVEBYEN I HVIDOVRE	78
DISKUSSION AF FORSTADEN	80
DISKUSSION AF UDFLYTNINGEN SOM ET SOCIALDEMOKRATISK IDEOLOGISK PROBLEM	81
DISKUSSION AF METODE	81
KONKLUSION.....	83
SUMMARY	85
LITTERATURLISTE	87
BILAG 1: HVIDOVRE STRANDVANG	

Møde i Sogneraadet

Gaardejer Mikkelsen. – Eftersom vi paa adskillige Møder her i Stuen har vedtaget Udflytternes og Træhusbeboernes fuldstændige Udryddelse fra Hvidovre Jords Overflade, foreslaar jeg at vi bli'r enige om en kraftigere Metode. Nu da Oksebremselarven er forsvundet fra Sognet og Ræven kun lader sig se nu og da, er det Skam og Skade at Sognet skal plages af Udflyttere i Træhuse. Jeg foreslaar derfor, at Sognet bevilger Midler til Indkøb af Ratin og Fælder, som lægges paa de Steder hvor Udflyttere har deres Gang.

Klokker Petersen. – Hvis Mikkelsen tror at Udflytterne gaar i Fælden, tager han fejl. Det vilde kun være spildte Penge. Næ, skal vi Ondet til Livs, maa vi lade dem uddø af dem selv. Det er en Kendsgerning, at alle usiviliserede Stammer uddør efterhaanden, saasom Eskimoer, Indianere og Dværgnegere. Sognet skal bare roligt se Tiden an.

Købmand Mortensen. – Det er med Uro og Bekymring man hører den sidste ærede Taler udbrede sig om Dværgnegere og Eskimoer her i Sognet, den eneste Fremgangsmaade overfor de truende Fremmedelementer i Hvidovre er at befæste Byen. Ved at opstille to Kanoner i hver Ende af Sognet, skal vi nok se, at baade Indianere og Skaalkopper og andet Skidt holder sig udenfor Grænsen. Jeg foreslaar derfor, at Sognet bevilger de to Kanoner saa hurtigt som muligt.

Partikulier Sivertsen. – Jeg er meget imod Opstilling af Kanoner her i Sognet. Saadan no'et ka' eksplodere!

Købmanden. – Herimod kan jeg kun svare, at selvfølgelig behøver Kanonerne inte at være ladte. De skal kun staa som Skræk og A'varsel.

Derefter vedtoges Kanonerne enstemmigt.

Problemstilling

Ovenstående blev trykt i *Social Demokraten* i 1923 og afspejlede den opstand, der herskede politisk i Hvidovre på grund af en stadigt voksende gruppe tilflyttere i kommunen. Tilflytterne slog sig ned i minimalistiske selvbyggede træhuse uden at tage højde for kommunens bygnings- og sundhedsvedtægter. Teksten skildrer satirisk, hvordan holdningen til tilflytterne internt i sognerådet konsekvent var præget af intolerance. Tekstens tilblivelse vidner om, at udviklingen i Hvidovre ikke gik ubemærket hen i 1920'erne til trods for, at tilflytterne talte en relativ lille andel af den københavnske arbejderbefolkning.

Tilflytningen til Hvidovre bevirkede, at landsbyen i 1920'erne udviklede sig til en boligby for københavnske arbejdere. Dette skete uden nogen form for statslig eller kommunal planlægning og til Hvidovre sogneråds store fortrydelse. Mange københavnske arbejderfamilier ville væk fra den tætpakkede indre by og ud på landet. Hermed kendetegner perioden arbejderklassens vej til parcelhuset.

Stranden og engene langs Kalveboderne var sumpede og stod ofte under vand. Derfor havde Hvidovre ikke været præget af sommer- og landstedsbebyggelser for den københavnske over- og middelklasse, som områderne nord for København havde været gennem flere årtier.¹ Mens Hvidovre og Vestegnen blev overset af samfundets øverste klasser, var det et mulighedernes land for arbejderklassen. Her mødte arbejderne det åbne landskab med lys, luft og renlighed, hvilket nødvendigvis må have ageret modpol til de trange kår, arbejderbefolkningen havde på brokvartererne i det indre København. I hvert fald voksede Hvidovre sig i løbet af 1900-årene til en arbejderforstad under socialdemokratisk styre med i dag 50.000 indbyggere.

I dette speciale undersøges, hvem disse tilflyttere var, og hvad der var baggrunden for bosættelsen i Hvidovre. Hvilke forhold kom tilflytterne fra, der fik dem til at trods den nye kommunes love og bestemmelser, og hvorfor de kom af sted med det til trods for den markante politiske modstand, der herskede fra sognerådets side. Hvad søgte en gruppe arbejderfamilier i et landbrugssamfund som Hvidovre?

I dansk historieskrivning er forstaden traditionelt ikke tillagt megen opmærksom eller betydning. Denne tendens udfordres dog i disse år, hvor fokus på forstaden som et historisk kulturmiljø er kommet på dagsordenen. Dette ses blandt andet ved Kulturarvsstyrelsens udnævnelse af Hvidovre

---

¹ Sverrild 1981, side 48

som Kulturarvskommune i 2006. Den fornyede interesse i forstæderne som fysiske kulturmiljøer og bærere af en fælles erindring; kulturarven, skyldes en holdning til, at forstæder som blandt andet Hvidovre rummer en forholdsvis uset fortælling om industrisamfundet og dets mennesker.

For at konkretisere problemstillingen er specialets mål at undersøge forstadsdannelsen i Hvidovre;

Jeg ønsker at foretage en analyse af Hvidovre i en brydningstid mellem landsby og forstad med henblik på at belyse de samfundsmæssige faktorer og aktører, der spillede ind på forandringsprocessen.

Operationalisering

I det følgende præsenteres de metodiske redskaber, der anvendes med henblik på at besvare problemformuleringen. Indledningsvis foretages en redegørelse for mikro- og lokalhistorie, da dette angiver den metode, der er benyttet i specialet, dels under den redegørende del omkring Hvidovres udviklingsforløb, hvor tilgangen til undersøgelsen sker på lokalhistorisk plan, dels under analyserne, som behandles mikrohistorisk. Herefter følger en præsentation af Leif Becker Jensens metode til tekstanalyse. Dele af denne metode anvendes i kildeanalysen af annoncen *Hvidovre Strandvang*.

Dernæst følger fem baggrundsafsnit, der tager deres begyndelse med ”den store historie”; samfundets forandring forårsaget af industrialiseringen og urbaniseringen. Dernæst følger et afsnit om modernitet med kobling til afsnittet om arbejderklassen. De to afsnit har til formål at redegøre for den type mennesker, der flyttede til Hvidovre. Afsnittet om byplanlægning redegør for de forhold, der herskede i København på boligområdet, og endelig redegøres for Hvidovres udviklingsforløb, som kendetegner ”den lille historie.” Formålet med emnerne er at skabe en forforståelse af de brede samfundsmæssige forhold, som i analysen sættes i relation til den udvikling, der fandt sted på mikroplan i Hvidovre.

Teoriafsnittet fremstiller, hvordan forstadsudviklingen i Danmark før 2. verdenskrig var præget af en vis grad af tilfældighed. Det skal forstås således, at statens regulering var minimal, og at det var andre kræfter, der havde betydning for udviklingen. Det er disse andre kræfter, jeg i dette speciale har fundet relevant at arbejde med for på den måde at afkode, hvad der specifikt bevirkede, at Hvidovre påbegyndte sin udvikling hen imod officiel status som forstad i 1952. Det teoretiske grundlag inddrages i specialets analyse og afsluttende diskussion.

De udvalgte forskere har hver især sit bud på, hvad der førte til forstadsdannelserne.

Kulturhistoriker Peter Dragsbo anser forstæderne som et historisk kulturmiljø og et produkt af industrialiseringen og det moderne samfund. De sociale klassers praktiske indretning indenfor rammerne af den moderne funktionsopdelte by afspejler den samfundsmæssige udvikling.

Kulturhistoriker Martin Zerlang præsenterer et mentalhistorisk og hygiejnisk perspektiv på forstadsdannelserne baseret på samtidens litteratur. Byplanlægger Ebenezer Howard reagerede i 1902 på sin tids London med en kritik rettet mod byens utidssvarende forhold og udviklede tanker om Garden Cities som en direkte reaktion herpå. Byplanlægger Robert Fishman søger svar på, hvorfor det ikke blev de byplanmæssige teorier, såsom Howards, der fik indflydelse på den egentlige bymæssige udvikling, og anser Londons forstæder som resultat af middelklassens forandrede krav til det omkringliggende samfund.

De fire teoretikere er valgt på grund af deres argumentation for hvilke kræfter, der førte til forstadsdannelserne. Til trods for en overordnet uenighed mellem dem supplerer de også hinanden med holdninger, de har tilfælles. Howard skiller sig ud fra de andre teoretikere ved at være den eneste, der ikke er nulevende, men fortolkede byens problemer, mens de var aktuelle.

I kildematerialet præsenteres tre aktører fra lokalsamfundet, som hver besidder et bestemt perspektiv; jordspekulanten, tilflytterne samt en borger i Hvidovre. Yderligere har jeg valgt at analysere Hvidovres politiske konflikter for på den måde at sætte udviklingen i en politisk kontekst. Først analyseres annoncen *Hvidovre Strandvang* som repræsenterer spekulanternes virke i 1920'ernes Hvidovre, dernæst analyseres den kontekst, hvori Hvidovre udviklede sig i forhold til interne politiske konflikter i kommunen forårsaget af presset fra København. Endvidere inddrages personlige erindringer fra nogle af de mennesker, der flyttede til Hvidovre i 1920'erne. Det være sig i form af interviews med Hvidovreborgere foretaget i 1983-84. Slutteligt inddrages forfatter Bent Zinglersens barndomserindringer fra 1930'erne som en perspektivering til den udvikling, der fandt sted i årtiet forinden. Ved at analysere fortællingen om Hvidovre gennem interviews og erindringer trækkes historien ned på mikroplan, og på den måde bliver det muligt at anskue udviklingen ud fra det enkelte individs perspektiv. For at besvare problemformuleringen sammenkædes de personlige oplevelser med teorien for på den måde at tegne et billede af den specifikke forstadsdannelse i Hvidovre.

Formålet med at inddrage de forskellige perspektiver og skildre sammenhængen mellem dem er at afkode Hvidovres udvikling i en samfundsmæssig kontekst samt at undersøge forholdet mellem den store og den lille historie. Erindringerne fungerer som historiske kilder, der beretter om tilflytternes tilværelse. Ved hjælp af erindringerne bliver det muligt at få indsigt i, hvordan de opfattede det omgivende samfund. Interviewene kan derfor afkode normer, vurderinger og livsholdninger blandt tilflytterne.

Afgrænsning

Forstædernes udviklingsforløb kan i dansk regi deles i to perioder; en før og en efter besættelsesårene. Forstadsudviklingen frem til besættelsen kan beskrives som en uplanlagt bevægelse væk fra den historiske by, iscenesat af grupper blandt den københavnske befolkning. Perioden efter 2. verdenskrig er derimod karakteristisk ved en nøje planlægning af forstaden, styret af velfærdsstatens overskud og visioner om det gode liv for alle samfundets klasser. Fælles for de to perioder var, den store bolignød i det indre København. Det gjorde, at dele af befolkningen søgte mod byens yderkanter. I første omgang på eget initiativ og altså senere som et nøje planlagt velfærdsprojekt.

I Hvidovre kendetegner den første periode 1920'ernes selvgroede villakvarterer og den anden 1940-1950'ernes og Socialdemokratiets aktive indsats for at bygge billige, men gode boliger til arbejderklassen. Dette speciale omhandler den første planløse periode, hvor Hvidovre gennem menneskelig handling udvikler sig til boligby for københavnske arbejdere. Tidsmæssigt afgrænses specialet derfor til perioden omkring 1920'erne, da det er her, forstadsudviklingen tog sin begyndelse. I omfang og indbyggertal voksede Hvidovre mest i tiden efter 2. verdenskrig på grund af det sociale boligbyggeri, men mellemkrigstiden var alligevel en væsentlig periode i Hvidovres forandring. Her lægges de første byggesten til den forstadskommune, Hvidovre senere skulle komme til at udgøre.

Diskussion af mikro- og lokalhistorie

Specialet har både et lokalhistorisk og et mikrohistorisk sigte, da det drejer sig om det liv, der foregik i Hvidovre under landsbyens udvikling til forstad. Det er i denne forbindelse vigtigt at have for øje, at der er forskelle på at forske på mikroplan og på lokalhistorisk plan. I det følgende bliver henholdsvis den lokalhistoriske og den mikrohistoriske forskning derfor diskuteret, for på den måde at argumentere for den metode, der anvendes undervejs i specialet med henblik på at undersøge bestemte aspekter af Hvidovres udvikling til forstad. Det er min hensigt at undersøge den udvikling, der fandt sted, fortrinsvis i 1920'ernes Hvidovre, dels ved hjælp af overleveringer fra personer, der overværede forandringen på tætteste hold ved at befinde sig midt i den, og dels ved analyse af den historiske udvikling.

Specialets undersøgelse kommer i høj grad til at vægte de mikrohistoriske metoder, hvilket jeg skal argumentere for her. Historieskrivning af lidt ældre dato er som regel udført af samfundets magthavende klasser; af borgerskabet og af akademikerne. Dette har naturligt været bestemmende for vinklen i de historiske skildringer. Mikrohistorien forsøger at supplere denne historieskrivning og indskrive "det glemte" i historien ved at undersøge den folkelige kultur. Dette sker ved at se historien nedefra med almindelige menneskers øjne og dermed adskilt fra den elitære kultur og normbestemmelse.² Hermed bliver det muligt at belyse nogle aspekter af og perspektiver på samfundet, der er gået tabt som resultat af, at det ikke alle dele af befolkningen, der blev synliggjort i historieskrivningen. Det gælder for eksempel et lokalsamfund som Hvidovre, der kom til at huse en række københavnske arbejderfamilier under bolignøden efter 1. verdenskrig. Mange af disse familier har i kortere eller længere perioder boet ulovligt i Hvidovre og er derfor oversete i de forskellige befolkningsstatistikker, der er foretaget i den pågældende periode. Denne gruppe indgår således ikke i tabeller over hvor mange husvilde, der befandt sig i hovedstadsområdet. Mikrohistorien kan bidrage til at forbedre dette billede af virkeligheden. Ved at behandle gruppens efterladte beretninger bliver det muligt at supplere den samlede historie om det danske samfund i de første årtier af det 20. århundrede. Herved belyses den historie, der ikke har været "stor" nok til at skrive sig ind i oversigtsværkerne.

Karakteristisk for mikrohistorien er blandt andet en metodik, der reducerer den analytiske skala i den historiske undersøgelse.³ Forskningen i mikrohistorie fungerer som en humanistisk hermeneutisk fortolkende retning, der interesserer sig for, hvordan verden tog sig ud for

---

² Busck 1999, side 48

³ Koefoed og Pedersen 1999, side 6

aktørerne. Dette opnås i nærværende speciale via fortolkninger på baggrund af grundige tekstanalyser, diskursanalyser samt semiotiske overvejelser af ganske få tekster. Modsat er lokalhistorikerens mål normalt at samle flest mulige kilder og på den måde samle flest mulige oplysninger.⁴ Derfor lægger lokalhistoriske studier ofte vægt på at samle oplysninger med brug af den kvantitative analyse. Her fortæller statistikker om demografiske forhold inden for eksempelvis befolkningstilvækst, erhvervsfordeling, indkomst og boligstandard om udviklinger inden for samfundets rammer.⁵ Mikrohistorien ligger langt fra kvantitative undersøgelser, der anskuer de enkelte individer som objekter, og hvor deres subjektive tanker og betragtninger udelades i historiefortællingen. Gældende for lokalhistorien er, at der fokuseres på alle sider af fortidens fysiske virkelighed såsom landskab, veje og bygninger, men også på tidens normer og forestillinger. Det giver på den måde en udtømmende beretning om det geografisk afgrænsede sogn, hvilket ikke er mikrohistoriens ambition.⁶ Mikrohistorien arbejder med en skalaforskydning. Det vil sige, at den fortæller den lokale historie ud fra enkeltpersoners perspektiv og sætter den i relation til den store historie. Den lille historie afspejler på den måde mere generelle samfundsudviklinger.

Mikrohistoriens kvalitative analyser tilføjer de kvantitative statistikker kød og blod ved hjælp af interessen for fortidens forestillinger og analyser af individuelle fænomener, forhold og dermed den bagvedliggende virkelighed.⁷ Dette muliggøres ved forsøget på at se verden fra de agerendes side for på den måde at finde frem til den betydning, de tillagde deres handlinger.⁸ Hermed bliver mikrohistoriens analyse ikke blot beskrivende, som lokalhistorien har tendens til, men fortolkende ved undersøgelsen af de enkelte individer og deres ageren.

Fælles for lokalhistorie og mikrohistorie er, at begge fokuserer på det individuelle og det særprægede, men mikrohistorien forsøger alligevel at udlede en forståelse med et bredere perspektiv og at sætte det i relation til den store historie.⁹ Lokalhistoriens problem er, at den ikke er repræsentativ for det brede samfund, hvilket skyldes, at der ingen garanti er, for at analyserne belyser det større samfunds historie, træk og udviklingslinjer.¹⁰ Dette har i høj grad at gøre med det store fokus på lokalsamfundets fysiske udseende og struktur, der ofte er enestående for det pågældende område. Det betyder, at lokalhistorie ikke umiddelbart kan anskues som

---

⁴ Busck 1999, side 57

⁵ Busck 1999, side 60

⁶ Busck 1999, side 56

⁷ Busck 1999, side 49

⁸ Busck 1999, side 53

⁹ Busck 1999, side 56

¹⁰ Busck 1999, side 52

lovmæssigheder, der er gældende for det brede samfund. Mikrohistorien er som sådan heller ikke repræsentativ ved sit snævre udgangspunkt, men bliver det gennem bestræbelsen på via skalaforskydningen at fortælle noget om bredere samfundsmæssige forhold. Tilstande, der gør sig gældende på mikroniveau, bliver på den måde repræsentative for samfundsniveau.

Specialets metode er ved hjælp af en redegørelse og en forforståelse af den store historie at analysere og fortolke faktorer bag Hvidovres udvikling. Hermed udfoldes mikrohistorien i den store historie. Forstået sådan at mikrohistorien sat i en samfundsmæssig kontekst kan fortælle om den store historie og påvise samfundsmæssige forudsætninger for forstadsdannelsen i Hvidovre. Måden, hvorpå lokalsamfundets og det bredere samfunds forudsætninger har indgået i et samspil, er med til at definere Hvidovres udvikling, i forhold til de krav, samfundet stillede, og de muligheder, Hvidovre rummede. En fortolkning af de vilkår, samspillet underlagde Hvidovre, kan skabe en bedre forståelse af, hvilke kræfter der var i spil under Hvidovres udvikling til forstad. Ved at behandle historien på denne måde bliver det muligt at komme på sporet af spekulantens, udflytternes og Zinglersens normer og forestillinger som repræsentanter for lokalsamfundet og folkekulturen som den så ud på den pågældende tid, i den pågældende klasse og under de pågældende vilkår og dermed uddybe den store historie om det danske samfund.

Den lokalhistoriske analyse kommer i specialet til at fungere som et springbræt for den mere mikrohistorisk orienterede undersøgelse af Hvidovres udvikling. Lokalhistorien er brugbar til at få en oversigt og et overordnet billede af kommunens sammensætning. Mikrohistorien kan efterfølgende bringe undersøgelsen dybere i historien og stifte bekendtskab med kommunens indbyggere. Mikrohistorien har til sigte at komme tæt på den menneskelige erfaring og det levede liv.

Da mikrohistorien fokuserer på, hvordan sproget, ordene, begreberne og metaforerne former de interesser, motiver og intentioner, der ligger i menneskets handlinger har jeg valgt en sproganalytisk tilgang til annoncen for *Hvidovre Strandvang*. I analysen studeres den sprogbrug, der er benyttet for at udlede den virkelighed, der refereres til ved hjælp af symboler og ideologiske holdninger. Også i analysen af interviewene med tilflytterne og Bent Zinglersens erindringer anlægges et mikrohistorisk sigte ved bestræbelsen på at sætte de konkrete udtalelser i relation til den store historie og på den baggrund udlede samfundsmæssige forhold.

Metode til tekstanalyse af *Hvidovre Strandvang*

Annoncen er en reklame for udstykkede arealer i Hvidovre, som afsender og ejer af jorden, restauratør Sørensen fra Valby ønsker at sælge. Det interessante ved annoncen er de argumenter, afsender tager i brug, da de afspejler de holdninger og ideologier, der var til stede i samtiden i forbindelse med måden, hvorpå man ønskede at bo. Hensigten med tekstanalysen er dermed at nå frem til visse strømninger i samfundet under tekstens produktion. Til formålet har jeg søgt inspiration til en tekstanalyse i Leif Becker Jensen's *Indføring i tekstanalyse*.

Første led i den metodiske gennemgang af annoncen starter med hvad Becker Jensen kalder det næranalytiske niveau, hvor der stilles hvad- og hvordan-spørgsmål til teksten. Her foretages en indholdsanalyse af teksten samt en analyse af, hvordan teksten fremsætter sit budskab.

På det kommunikationsanalytiske niveau stilles hvorfor-spørgsmål til teksten. Af den grund er det nødvendigt eksplicit at inddrage konteksten og analysere teksten på det kommunikationsmæssige plan, da teksten ikke kan forstås og forklares isoleret. Dette skyldes, at det er konteksten, der gør det muligt, at undersøge hvorfor teksten ser ud som den gør. Konteksten skal forstås som den kommunikationssituation, hvori teksten er udformet, hvilket blandt andet betyder inddragelse af afsender- og modtagerforhold.¹¹ På dette niveau undersøges, hvad der får afsender til at formidle på valgte facon. En undersøgelse af kommunikationssituationen kan derfor sige noget mere generelt om samfundet, end den konkrete tekst kan.¹²

På det samfundsanalytiske niveau inddrages en række samfundsmæssige forhold i tekstanalysen. Becker Jensen understreger, at enhver tekst er produceret i et bestemt samfund på et bestemt historisk tidspunkt. Teksten er naturligt præget af de pågældende samfundsmæssige forhold, og derfor er det en fordel at anskue teksten ud fra en større samfundsmæssig kontekst. Undersøgelsen på dette niveau rækker derfor længere ud end relationen mellem afsender og modtager. Nærmere bestemt undersøges interaktionen mellem de repræsenterede sociale grupper i et samfundsmæssigt regi.¹³

På det samfundsanalytiske niveau anlægges en hermeneutisk tilgang til undersøgelsen af, hvad teksten fortæller om sig selv og sin ophavssituation. Hensigten er at opnå indirekte informationer om samfundets herskende normer og ideologier ved hjælp af inddragelse af en forforståelse af

---

¹¹ Becker Jensen 1997, side 64

¹² Becker Jensen 1997, side 66

¹³ Becker Jensen 1997, side 74

den samfundsmæssige kontekst. Den forforståelse, der anvendes i analysen af *Hvidovre Strandvang*, er opnået gennem de følgende tematiske redegørelser af samfundsforholdene under specialets dokumenterende del. Tekstanalysen muliggør en afkodning af forholdet mellem den lille og den store historie, mellem forstadsdannelsen i Hvidovre og samfundsmæssige faktorer.

Forskningsoversigt

Forskningsoversigten har til formål at præsentere de væsentligste forskere, der er anvendt i dette speciale. I afsnittet fremstilles forskernes forskellige perspektiver og analyser for dermed at synliggøre grundlaget for anvendelsen i forhold til problemstillingen. Der vil i det følgende blive redegjort for de enkelte forskeres tilgang til emnerne modernitet, forstads teori samt Hvidovres udviklingsforløb, da de alle er relevante for at belyse problemstillingen.

Forstadsdannelserne behandles i dette speciale ud fra byplanmæssige og kulturhistoriske anliggender. Det skyldes, at byplanmæssige overvejelser afspejler, hvordan man i samtiden har søgt at forstå samfundet og tage styring over udviklingen med henblik på at skabe forbedringer. Endvidere afspejler den kulturhistoriske tilgang til forstadsdannelsen, at forstaden er af signifikant betydning i kraft af dens udviklingstræk. Disse træk repræsenterer sider af det danske samfunds udvikling og historie omkring århundredeskiftet, der er interessante at rette fokus på i forhold til erhvervsens af en bredere forståelse af den menneskelige indretning og tilpasning i industrisamfundet.

I specialet inddrages både nationale og internationale forskere til at opbygge det teoretiske grundlag. Det skyldes, at tankerne inden for forstadsudviklingen omkring århundredeskiftet i dansk regi var inspireret af internationale strømninger, især engelske. Konsekvensen af at inddrage international forskning i en national og lokal undersøgelse er, at der naturligt vil fremkomme forskelle, der ikke nødvendigvis kan overføres direkte til nationalt regi. Til trods for dette mener jeg alligevel, at de pågældende forskere har observationer og holdninger, der kan benyttes til at forstå visse danske forhold.

Arkitekt Claus Bech-Danielsens *Moderne arkitektur – Hva' er meningen?* fra 2004 tager udgangspunkt i den historiske udvikling inden for det 20. århundredes arkitektur. Bech-Danielsen beskriver, hvordan modernismens fysiske spor i dag præger samfundet eksempelvis i form af forstadsbyggeri, motorveje og industrikvarterer. Det forrige århundredes fysiske forandringer var altomfattende, og for at forstå dem er det nødvendigt at kende de bagvedliggende motiver.¹⁴ Derfor kommer Bech-Danielsen ind på tankerne og visionerne bag modernismens arkitektur, set i lyset af de kulturelle værdier og samfundsmæssige forhold.

---

¹⁴ Bech-Danielsen 2004, side 5

I bogens kapitel to om modernitet som begreb samt historiske udvikling behandler Bech-Danielsen sammenhængen mellem modernitet, arkitektur og byplanlægning. For specialets problemstilling har jeg fundet *Moderne arkitektur – Hva' er meningen?* væsentlig at inddrage, da Bech-Danielsen sammenfletter det moderne menneske, de samfundsmæssige omstændigheder, arkitektur og planlægning. Han definerer de nye arkitektoniske rammer for samfundet som betinget af de forøgede handlemuligheder, der opstod for det moderne samfunds nye og handlekraftige aktører. Den historiske udvikling og herunder modernitetens idealer kan derfor forstås som bevæggrunde for dannelsen af samfundets nye fysiske rammer. På den baggrund anvendes Bech-Danielsen dels på grund af sin vinkel på forstadsdannelsen og dels på grund af sit historiske perspektiv på modernitet. Sidstnævnte anvendes i det redegørende afsnit om modernitet.

Det skal understreges, at Bech-Danielsen er arkitekt og ikke historiker, hvilket blandt andet kommer til udtryk ved manglende henvisninger til tid, sted og socialt betingede forskelle. Det betyder, at hans undersøgelse fungerer på et overordnet niveau. Til trods herfor har Bech-Danielsen den force, at han spænder bredt over flere fagområder, hvilket gør ham i stand til at skabe en samfundsmæssig kontekst med et bredt perspektiv.

I artikel *Forstaden – et kulturmiljø historie* trykt i antologien *Den moderne by* fra 2006 benytter kulturhistoriker Peter Dragsbo sig af den historiske samfundsudvikling til at forklare, hvordan forstadsdannelsen fandt sted. Dragsbo definerer forstaden som et unikt kulturmiljø, der har udviklet sig under indflydelse af de specifikke omgivelser og de mennesker, der var bosat på det pågældende område på den pågældende tid. Hermed er de enkelte forstæders udvikling betinget af, om de har været beboet af familier fra borgerskabet eller fra arbejderklassen. Dragsbo mener, at de første forstæder i Danmark opstod omkring 1850'erne, forårsaget af det moderne samfunds adskillelse af arbejde og bolig. Her dannedes borgerskabets villaforstæder, der senere efterfulgtes af arbejderforstæderne.¹⁵

Dragsbo er af den overbevisning, at forstæderne i højere grad, end det hidtil har været tilfældet, må anerkendes som betydningsfulde kulturmiljøer. Forstæderne er ikke uinteressante størrelser i forhold til dansk historie, men bærere af en fortælling om menneskets indretning i et nyt moderne samfund, baseret på industrialismens ændrede produktionsformer.

---

¹⁵ Dragsbo 2006, side 303

Dragsbo arbejder i sin artikel videre med forstadens ændrede forhold efter 2. verdenskrig, der var præget af parcelhuskvarterer og det sociale boligbyggeri. Begge boligformer fylder i dag meget i Hvidovres landskab, men i og med at især sidstnævnte udbredtes som et socialdemokratisk og velfærdsstatsligt projekt efter 2. verdenskrig, rækker det ud over specialets tidsramme.

Arkitekturteoretiker, byforsker og kulturhistoriker, Martin Zerlang præsenterer i artiklen *Forstad og Funktionalisme i Modernismens Genkomst* fra 2001 en helbredsmæssig årsagsforklaring på forstadsdannelserne i Danmark omkring århundredeskiftet. Dette gør han ved at give "...et mentalhistorisk rids over forholdet mellem forstadsudvikling og funktionalisme, først og fremmest belyst med eksempler fra dansk litteratur."¹⁶ Han benytter sig således af holdninger, analyser og kritik af samfundet hos samtidens modernistiske forfattere for på den måde at afkode værdier og normer. I litteraturen finder Zerlang udtryk for samtidens ideologiske holdninger til, hvordan samfundet burde indrettes. Forstadsdannelserne betragter Zerlang således gennem en række litterære eksempler som et produkt af modernismen. De afspejler normer og ideologier blandt 1920'ernes funktionalister og modernister, der dyrkede orden og rationalitet. Ved hjælp af Zerlangs forskning kommer samtidens mennesker til syne som aktører i forstadsdannelserne i kraft af deres visioner om et bedre liv i sundere omgivelser.

Ebenezer Howards byplanteori om Garden Cities behandles i *Urban utopias: Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright and le Corbusier* fra 1977 af professor i arkitektur og byplanlægning Robert Fishman. Howards haveby-teori var en reaktion mod 1900-tallets forurenede og utidssvarende storbyer og indeholdte ideologier om, hvordan befolkninger udenfor byerne kunne bo sundere og bedre. Under Fishmans arbejde med *Urban utopias* stod det klart for ham, til trods for de tre teoretikers engagerede forsøg på blandt andet at afvise forstadens berettigelse i det ideelle bylandskab, at det var selv samme forstad, der opnåede succes, mens størstedelen af de tre teoretikers forslag til byplanlægningen forblev på papiret.¹⁷

Denne iagttagelse førte til *Bourgeois Utopia; The Rise and Fall of Suburbia* fra 1987, der bidrager med en historisk dimension til forstadsudviklingen. Her var det Fishmans hensigt at undersøge, hvor de virkelige urbane kræfter i forhold til udviklingen af den moderne funktionsopdelte by og dennes forstæder lå. I specialet benyttes første del af *Bourgeois Utopia; The Rise and Fall of Suburbia*, hvilket skyldes den tidsmæssige relevans i forhold til undersøgelsen af de danske forhold.

---

¹⁶ Zerlang 2001a, side 123

¹⁷ Fishman 1977, side ix

Europæiske forstadsdannelser ligner hinanden udviklingsmæssigt, mens forstadsdannelserne i USA skete efter helt andre forhold og i helt anden målestok. Derfor har jeg valgt at se bort fra bogens yderligere behandling af eksempelvis Los Angeles i midten af 1900-tallet.

I *Lysthusbeboerne* fra 1988 skildrer arkivleder ved Historiens Hus i Hvidovre, Poul Sverrild, hvordan Hvidovre Kommune fra århundredeskiftet og op til midten af 1920'erne udviklede sig fra at være en landkommune til være en forstad til København. Udviklingen startede, da københavnske arbejdere flyttede ud i lyst- og sommerhuse i kommunen. På grund af bolignøden i København var udflytterne tvunget til at opholde sig her året rundt, til trods for at det stred imod kommunens bygnings- og sundhedsvedtægt. Konflikten i kommunen opstod derfor, da udflytterne krævede borgerlige rettigheder i en kommune, der nægtede at anerkende dem som borgere. Dette førte til årelange forhandlinger mellem sognerådet og offentlige instanser som Undervisningsministeriet og Indenrigsministeriet omkring ansvaret for tilflytterne. Sverrild beskriver og analyserer således en konflikt, der dominerede det politiske liv i kommunen, hvor sognerådet ”...blev grebet af panik over den udvikling, de ikke kunne styre.”¹⁸

Lysthusbeboerne indeholder en beskrivelse af landsognet Hvidovre og af konfliktforløbet. Sverrild har baseret skildringen af Hvidovre på kilder hentet i Centraladministrationen og hos Københavns Amtsråd. *Lysthusbeboerne* er således bygget op over de forhandlinger, der fandt sted mellem sognerådet, grundejerforeninger, offentlige instanser og andre, der havde interesse i tilflytternes rettigheder eller mangel på samme i kommunen. Sverrild beklager de lokale kilders svage placering i undersøgelsen af Hvidovres udvikling, da størstedelen gennem tiden er gået tabt.¹⁹ Det tilgængelige materiale har derfor været styrende for, hvilke aspekter af forstadsdannelsen der i bogen er fokuseret på. For at illustrere konflikten og opnå et lokalpræget islæt slutter *Lysthusbeboerne* af med interviews med tidligere beboere.

Hans Chr. Thomsen forfattede i 2002 *Klondike uden revolvere 1900-1929*. Ligesom i *Lysthusbeboerne* skildres Hvidovres udvikling fra landsby til forstad. Thomsen fortæller historien ved hjælp af offentlige arkiver, dagblade, lokalaviser, tidsskrifter og interviews med den hensigt at skabe en rekonstruktion af periodens Hvidovre.²⁰ Ud fra illustrationer, vers, citater og artikler giver Thomsen et billede af Hvidovre inden for politik, udstykningsvirksomhed, foreningsarbejde, avisdrift, transport, erhverv og så videre. Thomsen inddrager enkeltpersoners historier til at skabe

---

¹⁸ Sverrild 1988, side 7

¹⁹ Sverrild 1988, side 11

²⁰ Thomsen 2002, side 5

et billede af de mennesker, der boede i Hvidovre. Hensigten er at give et fyldestgørende billede af livet og kulturen i Hvidovre i 1900-tallets tre første årtier. Periodemæssigt strækker *Klondike uden Revolvere* sig fem år længere end *Lysthusbeboerne* og behandler dermed det politiske skifte i kommunen i 1925 samt følgerne heraf.

Ovennævnte teoretikere benyttes til at skabe et overblik over samfundsudviklingen. Forskellene og lighederne i deres argumentation danner grundlag for diskussionen af forstadsudviklingen. Teorierne behandler generelle faktorer i forstadsdannelsen, mens redegørelsen af Hvidovres lokalt betingede udviklingsforløb sætter den store og den lille historie i relation med hinanden. Den mikroanalytiske tilgang til kildematerialet supplerer den nationale og lokale historie. Dette supplement kan bidrage til diskussionen om Hvidovres udvikling til forstad og behandle de lokale særprægede forhold som resultat af det brede samfund. Ved at udlede faktorer bag Hvidovres forstadsudvikling bliver det muligt at årsagsforklare forhold på samfundsmæssigt niveau.

Kildepræsentation

For at svare på problemformuleringen har jeg udover anvendelsen af de relevante forskere valgt at inddrage tre former for kildemateriale. Det drejer sig om annoncen *Hvidovre Strandvang* fra 1917, der er en reklame for et parcelhuskvarter i Hvidovre, der overgik fra landbrugsjord til boligkvarter. Desuden interviews fra 1983-84 med en række personer, der flyttede til Hvidovre i de første årtier af 1900-tallet, og til sidst erindringer af Bent Zinglersen omhandlende opvæksten i Hvidovre under en brydningsperiode i byens historie.

Afsender af *Hvidovre Strandvang* var restauratør S.L. Sørensen fra Valby. Sammen med gasværksarbejder Niels Chr. Andersen Nielsen var S.L. Sørensen ejer af grundene, der tilsammen udgjorde Strandvang. Sørensen havde året forinden opkøbt Nørregårdens strandlod, Ane Marie Sofie Pedersens matrikler og Sønderkærs strandlod, mens Nielsen i 1915 havde investeret i enkelte tilgrænsende strandlodder.²¹ Udstykkerne var altså to mindre spekulanter, hvilket var sædvanen for udstykningsprocessen i Hvidovre. A/S Hvidovre Udstykningselskab var en anden type spekulantvirksomhed med en plan om opførelsen af 900 typehuse – Phønixhusene. Visionen mislykkedes og endte med et mindre projekt med 50 huse.²² På den baggrund kan det konkluderes, at kendetegnende for udstykningen i Hvidovre var, at de små spekulanter som Sørensen og Nielsen fik størst succes. Dannelsen af små kvarterer var økonomisk overkommelige

---

²¹ Mortensen og Thomsen 2001, side 11-13

²² Thomsen 2002, side 49

for udstykkerne. Der var ingen kommunal eller offentlig planlægning forbundet med udstykningerne, og ambitionen var ikke større, end at udstykkernes profit blev sikret. Udstykningen i Hvidovre var således ikke et sammenhængende planlægningsprincip i et større perspektiv, og der herskede ikke en kommunal interesse i at tage væsentlig del i styringen.

Salgsfasen var derfor overladt til de enkelte grundejere, i dette tilfælde restauratør Sørensen og gasværksarbejder Nielsen. For at sælge var det nødvendigt at annoncere for grundene, hvilket var formålet med *Hvidovre Strandvang*. Annoncens form tilkendegiver, at den formentlig blev trykt i aviser eller uddelt som løbeseddel. Beskrivelsen af området romantiseres men virkeligheden var en anden. I området var der ikke anlagt veje, fortov, kloakering eller andet. Ansvar for blev lagt i hænderne på køberne, da der ved køb var tvungen medlemspligt i Grundejerforeningen. Udstykkerne havde således udelukkende profit for øje til trods for det idealiserede billede af havebyen. Salget var altså ikke styret af en vision om at skabe et helhedskoncept med henblik på at danne basis for bedre levevilkår for køberne.

Som kildemateriale benyttes yderligere interviews foretaget i 1983-84 i forbindelse med research til dokumentarfilmen *Dengang i tyverne...*, produceret af Hvidovre Lokalhistoriske Arkiv. Materialet er blevet til ved interviews med ældre Hvidovreborgere. Da interviewene er mere end 20 år gamle, har jeg ikke haft indflydelse på de stillede spørgsmål. En del af materialet er derfor irrelevant i denne sammenhæng, men fungerer som baggrundsviden om den større kontekst. Da interviewene altså ikke er foretaget med henblik på at besvare specialets problemstilling, har jeg været henvist til, efter systematisk gennemgang af det samlede materiale bestående af i alt 22 interviews, at udvælge dele, der belyser og illustrerer specialets undersøgelsesområde. Herunder de problematikker, der var forbundet med tilflytningen til Hvidovre, blandt andet i forhold til de politiske konflikter, årsagerne til udflytningerne, dagligdagen blandt udflytterne og refleksioner over udviklingen.

Interview som historisk kilde har den effekt, at det får beboerne i tale. Interviewmaterialet er af væsentlig betydning, da det var de interviewede, problematikken i Hvidovre drejede sig om og udviklingen til forstad forårsaget af. Interviewene fortæller historien om udflytningen til Hvidovre, og er dermed anvendelige som kvalitativt kildemateriale til at analysere forstadsdannelsen dels i Hvidovre, dels i samfundsmæssigt regi. De interviewede er både tilflyttere og indfødte i kommunen. Dermed dækker materialet over to vinkler på tilflytningen. Tilflytterne og de indfødte stod på hver sin side af den konflikt, der især udspillede sig politisk i

sognerådet. Gennem interviews med de to aktører bag konflikten kommer holdninger, opfattelser og fortolkninger af udviklingen blandt dem, der oplevede den, til syne.

Den tredje kilde omfatter Bent Zinglersens arkiv. Familien Zinglersen bestod af Bent, søsteren Lis og broderen Kaj samt forældrene Else og Georg. Else var hjemmegående, og Georg var leder af Hvidovres unge skattevæsen og medlem af skolekommissionen. Georg var uddannet indenfor isenkram hos Hans Lystrup fra Slagelse, men da denne begyndte at handle med cykler og motorkøretøjer, blev Georg Zinglersen bilsælger og flyttede med Lystrup til Pile Allé på Frederiksberg. Her mødte han restauratør Salskovs datter, Else. Sammen flyttede de til Hvidovre, hvor Bent Zinglersen blev født i 1927.

Zinglersen fik syv års skolegang på henholdsvis Strandmarksskolen og Kettevejensskole i Hvidovre.²³ Han sprang fra skolen i utide ved at udeblive efter sommerferien 1943. Det var meningen, at han skulle gå i gartnerlære, men der skete ”...så meget spændende i København det år, og jeg havde et sammensparet behov for lidt spænding i tilværelsen efter mellemskoletidens ørkenvandring og valgte stenbroen.”²⁴

I København blev Zinglersen ansat som bud for Dansk Guldlistefabrik, og under krigen arbejdede han som vinduespudser. Sidstnævnte blev et bierhverv, som supplerede hans forfattervirksomhed.

Zinglersen havde interesse for Københavns historiske liv og skrev om det gamle København og topografi samt om byens forlystelses- og værtshusliv. Han researchede på Københavns biblioteker og værtshuse og var et velkendt ansigt i byens natteliv. Forfatterskabet betegnede han selv som sin hobby. Forfatterskabet førte til i omegnen af 12-15 bøger, hvoraf ”*Skål København*”, ”*Endnu en skål...*” og ”*Vejen går min tro over Knippelsbro*” er de kendteste. Derudover leverede Zinglersen artikler til blandt andet Jægerinformation, Etats-nyt, Bilisten, Storkøbenhavns lokalaviser og lavede radioudsendelser om byvandring.

I mange år levede Zinglersen efter eget udsagn en vagabondtilværelse i København, inden han vendte tilbage til Hvidovre. I 1990'erne forfattede han sine erindringer i form af en betragtelig mængde små artikler skrevet på maskine. Dette materiale modtog Historiens Hus i Hvidovre i

---

²³ Zinglersen [1990'erne], *Krig med Knortekæppe og kålstokke*

²⁴ Zinglersen [1990'erne], *Jeg skulle have været blomstergartner*

efteråret 2006 få år efter Zinglersens død. Materialet dækker over artikler, der primært omhandler hans barndom og ungdom. Derudover går han tilbage til 1700-tallet i flere beskrivelser af Hvidovre og byens udvikling og trækker dermed tråde mellem fjern fortid og egen nutid.

Zinglersen var lokalhistorisk orienteret i sine skrivelser, da han lagde stor vægt på at beskrive de fysiske omgivelser, men mikrohistorien kommer også til udtryk i hans erindringer, da han supplerede de konkrete forhold i Hvidovre med sine personlige oplevelser og bekendtskaber. Zinglersen vægtede et fokus på den udvikling, der fandt sted mellem barndommen og nutiden, og definerer Hvidovres udvikling ”*fra tumleplads til veltrimmet forstad.*” Han skabte i sine erindringer et helhedsbillede af samfundet i Hvidovre under forandring. Derfor kan Zinglersens fortælling om Hvidovres forstadsudvikling vidne om de forandringer, der skete på samfundsniveau.

Jeg har valgt at inddrage dele af Zinglersens arkiv med henblik på at undersøge, hvad et tilfældigt lokalhistorisk arkiv som Zinglersens kan fortælle om den store historie. Et arkiv som Zinglersens har den særlige egenskab, at det giver et billede af Hvidovre kulturelt, strukturelt og personligt, hvilket danner overblik over samfundet i perioden. Dermed er arkivet brugbart i forhold til at fortælle historien om et forandret Hvidovre. En forandring under indflydelse af det store samfunds udvikling. Zinglersens erindringer kan som kilde bidrage til at opnå en forståelse af menneskerne og udviklingen under den store historie.

Hensigten med det valgte kildemateriale er at få aktørerne bag forstadsdannelsen i tale og undersøge deres handlingsgrundlag. Annoncen er anvendelig med henblik på at opnå en forståelse af hvilke ideologier, der var fremtrædende under udflytningen til Hvidovre. Interviewene som kilde får tilflytterne i tale med henblik på at opnå en forståelse for, hvad deres bevæggrunde var for at flytte til Hvidovre. Gennem Bent Zinglersens erindringer bliver det muligt at afkode det kulturelle liv i Hvidovre under forstadsdannelsen. Ved hjælp af de tre kilder belyses altså de opfattelser og erfaringer, aktørerne havde, der fik dem til at reagere og handle, som de gjorde. I de følgende redegørelser fokuseres der på de samfundsmæssige faktorer, der spillede ind på forandringsprocessen i Hvidovre. I analyserne af kilderne og i den afsluttende diskussion sammenføjes aktørernes perspektiver med teorien med henblik på at diskutere de samfundsmæssige faktorer, der spillede ind på forstadsdannelsen i Hvidovre.

”Den store historie” – udviklingen fra bondeland til industrisamfund

Følgende afsnit har til formål at redegøre for industrialiseringens betydning for København. For at opnå en forståelse af, hvad der førte til bevægelsen fra København til Hvidovre for en gruppe af den københavnske arbejderbefolkning, har jeg valgt at undersøge den udvikling, København gennemgik i den sidste halvdel af 1800-tallet og i de første årtier af 1900-tallet som resultat af urbaniseringen og industrialiseringen. Dette skal give et indblik i de vilkår, de københavnske arbejderfamilier i denne periode levede under.

1800-tallets industrialiseringsproces og tiltagende urbanisering medførte en begyndende afvikling af landbruget, landets traditionelle hovederhverv.²⁵ At landbruget erstattedes af industrien som det primære erhverv, var en begivenhed i danske historie, der fik stor indflydelse på udformningen af samfundets fysiske rammer i det efterfølgende århundrede. Under industrialiseringen centreredes den økonomiske vækst i byerne, hvilket naturligt medførte en tilstrømning af arbejdskraft.²⁶ Perioden førte yderligere en befolkningstilvækst med sig, der for alvor tog fart fra 1840’erne som følge af bedre ernæring og fornyet lægevidenskab.²⁷ Landbruget fik tilført ny teknologi, der overflødiggjorde arbejderne. Dette resulterede i et misforhold mellem det voksende antal arbejdere på landet og landbrugets egentlige behov for arbejdskraft. Den teknologiske udvikling betød gunstige vilkår for industrien, der lokkede med arbejdspladser. Som følge heraf startede en bevægelse, der førte en stor del af den traditionelle arbejdsstyrke fra landbruget mod byerne og de industrielle erhverv.²⁸ I perioden fra 1870-1914 udvandrede ikke mindre end 518.000 landbrugsarbejdere, hvoraf størstedelen søgte mod byernes erhverv.²⁹ Denne vældige bevægelse i befolkningen ændrede dermed fordelingen af befolkningen mellem by og land, i takt med det danske samfund forandredes fra at være et landbrugsland til at blive et moderne industrisamfund. For København betød bevægelsen en forandring fra fæstnings-, regerings- og handelsby til en moderne industripræget storby.³⁰

En massiv samfundsmæssig forandringsproces som denne foregik af gode grunde ikke problemfrit. Væksten indenfor industrien gik langsommere end tilvandringen til byerne, og dermed lokkede København flere arbejdere til, end hovedstadens arbejdsmarked kunne rumme. Det samlede antal lønarbejdere i København lå i 1875 på cirka 35.000, og dette tal steg ikke før i

---

²⁵ Boje og Hyldtoft 1977, side 178

²⁶ Boje og Hyldtoft 1977, side 193

²⁷ Hvidt 1990, side 257

²⁸ Mørch 1996, side 258

²⁹ Agger og Gemsøe 1982, side 25

³⁰ Boje og Hyldtoft 1977, side 199

1890'erne, til trods for at der i perioden flyttede 140.000 mennesker til byen.³¹ Dette gav naturligt et forhøjet pres på arbejdsmarkedet, strejker, arbejdskampe og ikke mindst stor fattigdom og trængsel i arbejderkvartererne.³² Tendensen var den samme i hele landet, men presset på hovedstaden var betragteligt. Den københavnske befolkning firedobledes i perioden fra 1840-1911 fra 130.000 til 590.000 indbyggere,³³ mens den samlede befolkningstilvækst for hele landet kun fordobledes fra 1,4 mio. til 2,8 mio. indbyggere.³⁴

Trængslen i hovedstaden fik konsekvenser for levevilkårene for den københavnske arbejderbefolkning. Det blev nødvendigt at bygge højere og tættere for at skabe boliger til den voksende befolkning. Da arbejdspladserne lå i det indre København, og trafikmulighederne, eller nærmere manglen på samme, gjorde det praktisk talt umuligt at rykke udad, måtte der skabes flere boliger i de allerede udbyggede arbejderkvarterer.³⁵ Efterhånden som industriens fabrikker blev større og stillede større krav til pladsstørrelse og infrastruktur, blev industrien adskilt fra arbejderklassens boliger. Dette bevirkede, at hvor $\frac{3}{4}$ af industriens arbejdsstyrke i 1855 var beskæftiget i det indre København, drejede det sig i 1916 kun om $\frac{1}{4}$.³⁶ Hermed afløstes byens blandede kvarterer af en social og mere funktionel opdeling, hvor boliger og arbejdspladser lagde sig adskilt i særlige områder af byerne. At industrien gradvist samlede produktionen på større enheder i byernes yderkanter; de nye forstadsområder, betyder nødvendigvis, at den udflyttede industri har været en vigtig faktor i udformningen af forstadskvarterne.³⁷

Som det fremgår af ovenstående, forandrede industrialiseringen og urbaniseringen København til en industripræget storby. Udviklingen stillede nye krav til hovedstaden i forhold til udbredelsen af boliger og industriområder. Udflytningen fra København kan anskues som en reaktion på de forandrede forhold, der medførte overbefolkning og sundhedsskadelige boliger. For at opnå en forståelse for hvad der førte til udflytningen fra den problemfyldte by, redegøres i de to følgende afsnit om modernitet og arbejderklassen for de forudsætninger, individet var underlagt omkring 1900-tallets begyndelse. Hensigten er at sætte byens forandrede tilstand i forbindelse med moderniteten og udviklingen af det moderne samfund. Modernitet er blandt andet mentale processer, der dels frembragte, dels var influeret af det moderne samfunds fremvækst. Den

---

³¹ Hvidt 1990, side 343

³² Ibid.

³³ Boje og Hyldtoft 1977, side 222

³⁴ Mørch 1982, side 23

³⁵ Hvidt 1990, side 322

³⁶ Boje og Hyldtoft 1977 side 230-231

³⁷ Boje og Hyldtoft 1977, side 229

københavnske befolknings reaktion mod byens forhold kan derfor forstås som et produkt af de modernistiske strømninger.

Modernitet

Modernitet kan som det vidtfavnende begreb der er ikke begribes ud fra en enkelt betragtning. Selve ordet modernitet dækker over bevægelser som modernisering, progressivitet samt kontinuerlige processer af forbedringer af menneskets kapacitet til at kontrollere de fysiske, sociale og kulturelle omgivelser.³⁸ Det moderne samfund er karakteriseret ved de industrialiserede produktionsformer, den store skala, rationalitet, sekularisering, arbejdsdeling og specialisering af arbejde. Den moderne stat ledes af politikere og ikke af en personlighed. De moderne individer har borgerlige rettigheder, og sociale enheder som kirke, skole og familie er adskilte størrelser.³⁹ I det følgende redegøres for den indflydelse, moderniteten havde på samfundet og individet. Hensigten er at opnå en forforståelse for det moderne samfund og de moderne idéer for at analysere, hvilke mennesker der flyttede til Hvidovre og under hvilke forudsætninger, de foretog flytningen.

Moderniteten har influeret på mange samfundsområder, det være sig politisk, videnskabeligt og menneskeligt. Dens fremvækst og idealer må derfor nødvendigvis betragtes i en kulturel og samfundsmæssig kontekst. Udviklingen hen imod det moderne samfund skete, da det traditionelle klassesamfund ændredes til et moderne industrisamfund. Derfor forbindes det moderne samfund med det industrielle gennembrud og urbaniseringsprocesserne, med udvikling af kapitalismen, demokratiet samt teknologiske forbedringer. Da moderniteten påvirkede alle aspekter af samfundet, er det ikke muligt at betragte den samfundsmæssige forandringsproces, der fandt sted, udelukkende baseret på disse teknologiske, økonomiske og naturvidenskabelige anliggender. Epoken må også anskues i forhold til de betydningsfulde forandringer, den medførte på de menneskelige niveauer. Afgørende er, at den fundamentalt forandrede menneskers livsvilkår på alle områder i stort og småt, på landet og i byerne. Folket forandredes fra den traditionsbundne almue til et initiativrigt folk; en ny tids aktører.⁴⁰ I dette speciale har jeg valgt at fokusere på den måde, hvorpå moderniteten influerede på udviklingen kulturelt og menneskeligt for at undersøge, hvad der førte til den menneskelige tilpasning i et samfund under forandring. Dette for helt konkret at undersøge hvilke idealer, der førte til Hvidovres udvikling til forstad beboet af arbejderklassen.

---

³⁸ Waters 1999, side xii

³⁹ Waters 1999, side xiii

⁴⁰ Dalsgaard Larsen 2007, s 10

Moderniteten har rødder tilbage i oplysningstiden, men udfoldede sig for alvor under 1800-tallets industrialisme. De moderne tanker opstod tidligst hos engelske og franske oplysningsfilosoffer, der ønskede at gøre op med de gamle traditioner og konstruere en ny samfundsorden baseret på viden og fornuft og med bestræbelser på at beherske omgivelserne og det ukontrollerede.⁴¹ Oplysningsprocessen medførte dermed nye kulturelle og samfundsmæssige normer og værdier, der kendetegner det moderne samfund. Bech-Danielsen definerer modernitetsbegrebet således:

*”Modernitet betegner en kulturel og samfundsmæssig udviklingsproces, hvori der gøres op med overleverede værdier, traditionel levevis og traditionsbundne strukturer. Dermed frigøres et potentiale for forandring og dynamik, og netop den evige forandring af fysiske såvel som mentale strukturer er karakteristiske for moderniteten.”*⁴²

Kendetegnende for moderniteten var, at der herskede en tro på, at traditionens fastlåste normer og det eksisterende samfund stod til at ændre til det bedre. Det moderne menneske anså traditionen for ødelæggende for fremskridtet og nytænkningen.⁴³ Således kan moderniteten defineres evolutionært som et højere civilisatorisk samfundsstadium, der adskiller sig fra og sætter spørgsmålstegn ved tidligere stadier, ved traditionen og dennes iboende værdier.⁴⁴ Oplysning, rationalitet og indsigt derimod svækkede de traditionelle anskuelse og stillede spørgsmålstegn ved det eksisterende. Nye forestillinger og idealer opstod på baggrund heraf og var med til at omdefinere samfundet i forhold til de moderne idealer.

Med det moderne samfund fulgte således en afvikling af traditionerne og herunder den religiøse forståelsesramme, der hidtil havde defineret samfundets normer.⁴⁵ Modernitetens alternativ til tradition og religion var rationalitet. Den tyske sociolog Max Weber påpegede, at rationalitet var en betragtningsform, hvormed der skaffedes *”...kontrol og beherskelse over den kompleksitet der kendetegner det moderne samfund.”*⁴⁶ Religionens betydning veg for erkendelsen af, at det er mennesket og ikke Gud, der skaber forandringerne.⁴⁷ Således opstod der en forståelse af mennesket som aktiv i skabelsen af sine omgivelser; *”Det moderne menneske er ikke en magtesløs genstand der passivt afventer sin skæbne. Moderne mennesker placerer sig i verdens centrum og styrer selv*

---

⁴¹ Bech-Danielsen 2004, side 15

⁴² Bech-Danielsen 2004, side 17

⁴³ Bech-Danielsen 2004, side 16

⁴⁴ Bech-Danielsen 2004, side 21

⁴⁵ Bech-Danielsen 2004, side 19

⁴⁶ Bech-Danielsen 2004, side 18

⁴⁷ Bech-Danielsen 2004, side 19

udviklingen.”⁴⁸ I praksis betød dette et opgør med og en frisættelse fra det traditionelle samfunds hierarkiske roller og en mulighed for på ny at definere de sociale klasser. 1900-tallet blev det århundrede, hvor klasserne udlevede filosofernes teori om frisættelse. Dette århundredes folk var et nyt handlende folk, friset fra traditionen og ansvarlig for egen tilværelsen.

For Bech-Danielsens undersøgelse af forstadsdannelserne er modernitetens kulturelle følgevirkninger for individet af stor betydning. Han anlægger et kulturhistorisk perspektiv på udviklingen inden for det 20. århundredes arkitektur og fremhæver industrialiseringens skyggesider; nedslidte, usunde og overbefolkede bykerner samt stigende social ulighed som motivation for tidens aktører til at ændre samfundets fysiske rammer. Aktørerne er ud fra Bech-Danielsens perspektiv arkitekterne og byplanlæggerne under indflydelse af modernitetens rationelle tænkning. Han hævder, at modernismens arkitektur var et forsøg på at imødekomme det moderne industrialiserede samfunds og det moderne menneskes behov med rationel planlægning.⁴⁹ Derfor er Bech-Danielsens holdning den, at der er en klar sammenhæng mellem samfundets omstændigheder og arkitekturens idémæssige grundlag og dermed skabelsen af forstaden. Denne holdning bliver sammen med de øvrige teoretikers forklaringer på forstadsdannelserne sat i relation til specialets redegørelser og analyser og diskuteret i specialets afsluttende diskussion.

Arbejderklassen

Der herskede omkring år 1900 en stærk tro på fremtiden blandt samfundets borgerlige klasser, en fremskridtstro, der ligeledes forplantede sig i arbejderklassen. Modernitetens strømninger skabte nye rammer for fremtidens samfund, og i denne forbindelse spillede arbejderklassen en selvbevidst rolle i ændringen af egne klassevilkår. Den brede befolknings optimistiske fremtidssyn skærpede behovet for sociale og politiske tiltag og forandringer. Derfor blev 1900-tallet en tid, der kaldte på fornyet tilpasning mellem individerne og det moderne industrielle samfund.⁵⁰ I det følgende kastes lys over arbejderklassen på baggrund af den forandring af samfundet og individet, som moderniteten medførte.

Industrisamfundets nye arbejderklasse var vokset hastigt. Lønarbejderne, der med deres antal udviklede sig til en politisk magtfaktor, blev i stigende grad bevidste om egen eksistens og samfundsmæssige rolle, hvilket førte til et opgør med den traditionelle samfundsstruktur, der

---

⁴⁸ Bech-Danielsen 2004, side 20

⁴⁹ Bech-Danielsen 2004, side 10

⁵⁰ Kolstrup 2007, side 98

havde bundet arbejderne i en rolle uden indflydelse. Arbejderklassen dækkede i begyndelsen af 1900-tallet over en gruppe af meget forskellige mennesker under meget forskelligartede vilkår. Til klassen hørte både de faglærte og ufaglærte, landarbejdere og industriarbejdere samt ansatte inden for handel og kontor.⁵¹ Hermed var der tale om en broget gruppe af lønarbejdere, men også om en klasse i forandring mod en mere organiseret og homogen gruppe, der gradvist fik større og større sammenhængskraft. Skellet mellem arbejderne på landet og i byen og mellem svend og lærling mindskedes efter århundredeskiftet.⁵² Dette betød, at der rejste sig en ny talrig bevægelse med både politisk indflydelse og magt. Med Socialdemokratiet i spidsen blev det for samfundets laveste muligt at influere på samfundsudviklingen i en retning, der i langt højere grad end tidligere tog højde for denne klasses interesser og vilkår.

Det er vigtigt at bemærke, at til trods for arbejderklassens homogenitet var der alligevel en markant forskel på de faglærte og ufaglærte arbejderes familie- og hverdagsliv. For de faglærte med fast arbejde gjaldt det, at arbejderen var politisk aktiv og levede et stabilt familieliv præget af småborgerlige normer.⁵³ Blandt disse arbejderfamilier herskede en klassebevidsthed og en organiseret arbejderkultur. De ufaglærte arbejdere var sjældent politisk aktive og var ofte i kortere eller længere perioder ramt af arbejdsløshed.⁵⁴ Dette havde indflydelse på familielivet, der ofte var præget af ustabilitet, vold og alkoholisme.⁵⁵

Vilkårene for arbejderne forbedredes i takt med klassens styrkede position. En position, der blev hjulpet på vej af de samfundsmæssige forandringer, der skete omkring 1800-tallets slutning i kølvandet på industrialiseringen og den økonomiske vækst. Tendensen pegede hen imod en forøgelse af den generelle velfærd, og det begyndte at gå mærkbart fremad for arbejderklassens levestandard. Arbejdsløsheden faldt i slutningen af 1920'erne fra 20% til 10%.⁵⁶ Ib Bondebjerg og Olav Harsløf skønner i *Arbejderkultur 1924-48*, at til trods for periodiske nedgange var priserne i 1900-tallets første årtier generelt faldende og lønningerne stigende. I år 1900 havde der således været 17% i overskud af lønnen til andet end bolig, husholdningen og beklædning, mens dette overskud i 1939 var steget til 31%.⁵⁷ Dette overskud betød ikke mindst, at flere arbejdere fik

---

⁵¹ Agger og Gemzøe 1982, side 49

⁵² Kolstrup 2007, side 100

⁵³ Agger og Gemzøe 1982, side 120

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Therkildsen 1978, side 49

⁵⁶ Bondebjerg og Harsløf 1979, side 31

⁵⁷ Bondebjerg og Harsløf 1979, side 45

sikkerhed for et eksistensminimum og et økonomisk overskud til eksempelvis sygeforsikring. Yderligere blev de kulturelle og forbrugsmæssige goder tilgængelige for denne samfundsklasse.

Den forbedrede levestandard skyldtes ikke kun de forbedrede økonomiske konjunkturer, men også arbejderklassens faglige og politiske kamp.⁵⁸ I 1919 lykkedes det arbejderbevægelsen at opnå en arbejdsnedsættelse til 8 timer om dagen, og hermed blev idealet om 8-8-8-tanken; 8 timers arbejde, 8 timers hvile og 8 timers fritid opnået. Banebrydende for denne hændelse var, at et fritidsliv for arbejderne hermed kunne begynde at tage form.⁵⁹ Yderligere blev der i 1931 opnået ret til 1 uges ferie, som allerede i 1938 fordobledes til 2 uger.⁶⁰ Disse forhold betød ikke mindst, at arbejdsvilkårene blev mere humane, men indikerede ligeledes en ændret livssammensætning for arbejderklassen i forhold til den fritid og det økonomiske overskud, der blev til overs til familie, hjem, sociale og kulturelle anliggender.

Med modernitetens nye normer og middel- og arbejderklassens voksende indflydelse steg interessen for befolkningens sundhedstilstand.⁶¹ Der blev rettet fokus på bekæmpelse af fattigdom, slum og bolignød samt dannet en ideologisk holdning til druk, kriminalitet og sociale problemer – alle måtte nødvendigvis elimineres.⁶² Bech-Danielsen påpeger, hvordan det blev samfundets intention, at befolkningen fandt ro i hjemmets familieliv for dermed at opdrage den arbejdende befolkning til en korrekt moralsk livsførelse. Fra politisk side lød det således: ”*Den indirekte Betydning af Boliger og Bebyggelse for sundhed er langt større end den direkte. Uiltalende og overfyldte boliger frister til at søge bort til Værtshuse og modarbejder familieliv.*”⁶³ Her lægges ansvaret for arbejderne utidssvarende levestil altså på arbejderfamiliernes kummerlige boligforhold, hvilket indikerer, at man i samtiden begyndte at anskue arbejderne på en ny måde. Man så en sammenhæng mellem den ringe boligstandard og tendensen i livsførelsen. For at opnå forandringer på begge områder blev det først og fremmest nødvendigt at implementere en holdningsændring blandt arbejderne. Ifølge forfatter og museumsinspektør for Silkeborg museum, Keld Dalsgaard Larsen, var det i høj grad den organiserede arbejderbevægelse, der i kraft af sin styrkede magtposition mod slutningen af 1800-tallet førte an og blev ”...en afgørende instans for implementeringen af det nye samfunds

---

⁵⁸ Christensen 2007, side 54-55

⁵⁹ Kolstrup 2007, side 105

⁶⁰ Bondebjerg og Hersløf 1979, side 46

⁶¹ Bech-Danielsen 2004, side 85

⁶² Bech-Danielsen 2004, side 95

⁶³ Bech-Danielsen 2004, side 114

*civilisatoriske idealer i den brede befolkning.*⁶⁴ Forstået sådan at de småborgerlige idealer nåede ud blandt dele af arbejderbefolkningen.

Tidens idealer for arbejderfamilierne blev inspireret af borgerskabets. Idealiserede værdighed, disciplin, målrettethed, afholdenhed og værnen om familien kom i højsædet. Forbilledet inden for familiestrukturen blev en udearbejdende far, en hjemmegående husmor og børn, der brugte deres barndom på skolegang og leg. Gifte kvinder og børn skulle væk fra arbejdsmarkedet, der var forbeholdt familieforsørgeren; manden.⁶⁵

Med 8-8-8-tanken opstod der som nævnt nye muligheder for arbejderfamilierne i forhold til udnyttelse af døgnet til andet end arbejde og hvile. Den organiserede arbejderbevægelse blev den kraft, der skabte rammerne om arbejdernes nye hverdagsliv, hvorfra der udsprang en selvstændig arbejderkultur omkring arbejdet, familielivet, fritiden og partilivet.⁶⁶ Resultatet blev dels en kulturel, dels en familiær opblomstring blandt arbejderne. Tendensen blandt arbejderfamilierne havde været at; ”*Den værtsbushusorienterede familie præget af opløsning, med en udearbejdende mor der kæmpede for familiens overlevelse, langsomt blev afløst af en situation, hvor familiens velstand steg, og dens medlemmer viste vilje til at demonstrere respektabilitet.*”⁶⁷ Stigende indtægt gjorde det i højere grad muligt at udvise en velholdt facade, der lod sig inspirere af det bedre borgerskab. De borgerlige idealer som familielykke, renlighed, selvdisciplin, stabilitet og virkelyst vandt frem hos arbejderklassen, mens driveri og alkoholisme blev lagt for had.⁶⁸ De nye selvbevidste arbejderfamilier signalerede hermed afstandstagen til de fattige proletarer ved en indoptagelse af en borgerlig kultur.

Industrialiseringens ændrede arbejdsforhold for størstedelen af befolkningen fik således indflydelse på familielivet og fritiden. Sidstnævnte blev på grund af de forbedrede arbejdsvilkår et begreb for større kredse omkring århundredeskiftet. Den ramme, hvori livet foregik, havde altså skiftet karakter. Socialdemokratiet stillede sig som garant for familiens trivsel og udnyttelse af fritiden ved blandt andet at stå for dannelser af forskellige kulturelle foreninger med henblik på at samle og styrke arbejderfamilierne i fællesskaber baseret på fælles ideologiske holdninger. Disse foreninger kunne eksempelvis være sportsklubber, biografer, sangforeninger og lignende, der alle var med til at udvikle arbejderklassens kollektive kultur.⁶⁹ Ideologien bag den høje grad af

---

⁶⁴ Dalsgaard Larsen 2007, side 13

⁶⁵ Dalsgaard Larsen 2007, side 14

⁶⁶ Kolstrup 2007, side 119

⁶⁷ Kolstrup 2007, side 119-120

⁶⁸ Therkildsen 1978, side 48

⁶⁹ Pedersen og Tolstrup 1978, side 57

organisering var at skabe et internt netværk i arbejderbevægelsen, der omsluttede arbejderens liv fra vugge til grav.

I forbindelse med det øgede fokus på højnelsen af arbejderfamiliernes levevilkår opstod kolonihavebevægelsen. Arbejdernes ringe boligforhold i København var den direkte årsag til kolonihavebevægelsens oprindelse i årtierne omkring år 1900. De første kolonihaver i København blev anlagt i 1891, og cirka 30 år senere fandtes der 51.000 kolonihaver i hele landet.⁷⁰ Forholdene i indre by og den tiltagende opmærksomhed på de helbredsmæssige og mentale konsekvenser heraf gjorde kolonihaverne attraktive for arbejderne. I 1910 dannedes på socialdemokratisk initiativ den første kolonihaveforening.⁷¹ Hensigten med kolonihaverne var, at arbejderfamilierne kunne flytte ud i de selvkomponerede lysthuse om sommeren og dyrke jorden. Dermed havde kolonihaverne den effekt, at de forbedrede boligforholdene, samtidig med at nyttehaverne forbedrede kosten og supplerede husholdningen i sommerhalvåret.⁷² Et andet politisk sigte med kolonihaverne var at holde manden væk fra værtshuset og styrke familiesammenholdet ved arbejdet i hus og have.⁷³ Bolignøden betød, at flere og flere arbejdere udnyttede kolonihaverne som helårsbeboelse. Mange steder overgik kolonihaverne efterhånden til privateje, og dette var endnu en medvirkende årsag til dannelsen af 1900-tallets nye boligmiljø; forstæderne.

Parcellerne lå ofte i byernes yderkanter, og det blev mere og mere almindeligt, at arbejderne købte en grund, som de først brugte som nytte- eller sommerhaver, men med et senere henblik på at bebygge grunden med et helårshus. På denne måde skabte de moderne idéer om haveboligens lyksaligheder i årtierne omkring århundredeskiftet et bælte af haveboliger omkring København. De første udflyttere var de velstillede familier, der bosatte sig i de nordlige egne af København. Samfundets øvrige klasser fulgte efter i begyndelsen af 1900-tallet, henvist til mindre naturskønne områder.⁷⁴ Således opstod en stor del af de villakvarterer, der i dag omgiver mange danske byer.⁷⁵ Dragsbo hævder, at med kolonihaverne stod vejen til eget hus åben for den fattigste del af befolkningen, hvilket mindskede forskellen mellem borgerskabet og arbejderklassen.⁷⁶ I tiden omkring 1. verdenskrig udvikledes endvidere ideen om ”det lille danske hus”, der groft sagt blev et kompromis mellem arbejderens kolonihave og borgerklassens villa, dermed skabtes

---

⁷⁰ Agger og Gemzør 1982, side 110

⁷¹ Kolstrup 2007, side 110

⁷² Agger og Gemzør 1982, side 111

⁷³ Pedersen og Tolstrup 1978, side 56

⁷⁴ Sverrild og Thomsen 1997, side 77

⁷⁵ Dragsbo 2006, side 296

⁷⁶ Dragsbo 2006, side 297

parcelhuset, der fremover kom til at præge både borgerskabets, middelklassens og arbejderklassens forstadsmiljøer.⁷⁷

Perioden omkring 1900-tallet gav arbejderklassen forbedrede forudsætninger. Forudsætninger, der var afgørende for forstadsdannelserne. Det er dette speciales tese, at fremvæksten af det moderne samfund gjorde dele af arbejderklassen til aktører bag forstadsdannelsen i deres stræben efter bedre vilkår. Klassens organisering og selvbevidsthed forøgede arbejderfamiliernes handlemuligheder og muliggjorde udflytningen fra bykernen. De mennesker, der flyttede til Hvidovre, var dermed ikke de dårligst stillede i samfundet, men en gruppe, der havde overskud, ikke nødvendigvis økonomisk, men især mentalt til at drømme om bedre og sundere bolig- og familieforhold i Hvidovre.

Byplanlægning

Med udviklingen af det moderne samfund og det moderne individ blev den historiske by utidssvarende. I det følgende redegøres for strømninger og indsatser indenfor byplanlægningen, der var med til at skabe rammerne om den moderne by. Karakteristisk for Københavns udvikling omkring århundredeskiftet var som tidligere nævnt, at denne skete uden nogen egentlig planlægning. Dette må anses som problematisk i en tid, hvor urbanisering og bymæssig vækst stillede nye krav til en hovedstad, hvis ekspansionsmuligheder var begrænsede. København var i midten af 1800-tallet så overbefolket, at der ikke kunne skaffes mere plads til boliger eller erhverv på det eksisterende areal indenfor voldene.⁷⁸ Boligforholdene var katastrofale, præget af overbefolkning og heraf elendige hygiejniske forhold, hvilket gjorde arbejderklassens usunde boliger til byens altoverskyggende sociale problem.

I kølvandet på koleraepidemien i 1853 affødtes en hygiejnisk bevægelse, der med blandt andre fremtrædende læger og præster i spidsen agiterede for bedre boligforhold for den københavnske arbejderbefolkning på grund af smittefaren i de overbefolkede kvarterer og følgesygdommene ved at bo i de usunde boliger.⁷⁹ På baggrund heraf blev der blandt andet taget initiativer i form af Lægeforeningens opførelse af boliger på Østerbro i København. Opførelsen på de nuværende brokvarterer blev mulig, da forsvarspolitikken ændredes og voldanlægget derfor nedlagdes i 1856. I denne anledning blev der givet tilladelse til at bygge på de omkringliggende arealer.

---

⁷⁷ Dragsbo 2006, side 297

⁷⁸ Bisgaard, Hørskær Madsen og Pichard 1981, side 27

⁷⁹ Zerlang 2001a, side 126

Frem for at investere i en kommunal byplanlægning af arealerne udenfor voldene solgte Københavns Kommune jorden til private byggespekulanter, der herved tjente store summer på at afhjælpe bolig manglen i indre by.⁸⁰ Københavns Kommune havde med inddragelsen af arealerne haft mulighed for at igangsætte større initiativer og bygge billige og sunde boliger til arbejderklassen eller via en byggelovgivning hindre forholdene i indre by i at gentage sig uden for voldene. Dette blev imidlertid ikke tilfældet, da byggeriet uden nogen form for regelsæt blev overladt til spekulanter, der med profit for øje fortsatte tendensen fra indre by med små usunde lejligheder.⁸¹ En af forklaringerne hertil kunne være, at det for hovedparten af befolkningen var nødvendigt at nå fra bolig til arbejdsplads til fods, og at afstanden herimellem derfor ikke måtte blive for stor. Den forklaring mødte modstand i 1874 fra Dr. Hornemann, der understregede, at ”Afstanden fra Arbejdsstederne synes hidtil ikke at spille nogen Rolle, da de fjerneste Boliger er lige saa søgte som de nærmeste.”⁸² Dermed dannede den mangelfulde byggelovgivning og spekulanternes frie spil rammerne om arbejderklassens usle levevilkår i København, og det var under disse vilkår, Københavns første ring af forstæder opstod. Disse tidligste forstæder blev dog hurtigt så udbyggede og urbaniserede, at de indlemmedes som københavnske brokvarterer under Hovedstadens ekspansion.

Bruddet med 1800-tallets by, hævder Dragsbo, blev formuleret af arbejderklassen selv, forårsaget af udviklingen indenfor boligforeningerne. Et forstadium hertil var de filantropiske byggerier som eksempelvis Lægeforeningens boliger fra 1853.⁸³ Behovet for at løse nogle af de problemer, der var opstået som følge af industrialiseringen og befolkningstilvæksten, voksede fra 1880'erne.⁸⁴ I 1887 blev loven, der gav lån til byggeforeninger dannet af arbejdere, således vedtaget.⁸⁵ Da det dog kun var de bedst stillede funktionærer og faglærte, der havde økonomisk mulighed for at købe bolig på denne vis, fik boligforeningerne ikke den store gennemslagskraft.⁸⁶ Større succes fik de sociale boligforeninger, oprettet på basis af holdninger i samfundet, der blandt andet blev udtrykt i 1917 af socialdemokraten Wilhelm Wartenberg; ”Lad dog samfunds-solidariteten her træde i stedet, så boligproduktionen sker efter behovet, samtidig med at gevinst eller tab deles i fællesskab af hele befolkningen.”⁸⁷ Altså et forsøg på at komme boligspekulationen til livs og i stedet tage et fælles

---

⁸⁰ Bisgaard, Hørskær Madsen og Pichard 1981, side 28

⁸¹ Nissen 1971, side 71-72

⁸² Nissen 1971, side 73

⁸³ Dragsbo 2006, side 292

⁸⁴ Tofte 2001, side 23

⁸⁵ Bisgaard, Hørskær Madsen og Pichard 1981, side 29

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Dragsbo 2006, side 293

kommunalt og offentligt ansvar for arbejderklassens levestandard, hvilket med tiden førte til fremkomsten af de almennyttige boligselskaber.

Offentlige støtteforanstaltninger og en mere lempelig byggelovgivning var dog ikke tilstrækkelig til at dække Københavns behov for arbejderboliger. Derfor måtte Københavns Kommune i 1920 opføre husvildebarakker til de mange boligløse. Disse blev som noget ganske uvant tegnet af arkitekter og inspireret af de engelske havebytanker, som på denne tid vandt mere og mere indpas i Danmark og resten af Europa.⁸⁸ At der blev gjort brug af arkitekter med blik for æstetik, indikerer en begyndende byplanlægning efter moderne byplanlægningsprincipper, der vægtede at bygge boliger, hvor det ikke bare gjaldt om at indkvartere flest mulige mennesker på færrest mulige kvadratmeter, men om at skabe rammerne om et hjem og om en familie.

I takt med større sociale problemer i byerne, den tiltagende byvækst samt arbejdernes krav om bedre boliger steg behovet for en samlet offentlig byplanlægning. Problemerne førte i 1921 til dannelsen af Dansk Byplanlaboratorium, hvorfra man agiterede for, at planlægningen af byerne skulle være mere fremsynet og forene fortidens erfaringer med nutidens krav.⁸⁹ Foreningen var inspireret af de byplanstrømninger, der var fremherskende i udlandet, og som rettede fokus på en ny bytype, nemlig den engelske haveby, hvis hensigt var at forene storby- og landlivets fordele.⁹⁰ Dansk Byplanlaboratoriums dannelse må sættes i forbindelse med de moderne byplantanker, der tog form i disse år trods samfundsmæssige følgevirkninger af krigen i forhold til arbejdsløshed, social og politisk uro, men perioden var også en tid for visioner og moderne udvikling.⁹¹ Danmarks første egentlig byplanlov kom først i 1938, og denne pålagde alle byer med flere end 1000 indbyggere at udarbejde bindende byplaner for fremtiden.⁹²

Museumsinspektør⁹³ Jens Toftgaard Jensen argumenterer for, at der i 1850-1920'ernes moderne og urbane Danmark opstod et nyt og selvbevidst borgerskab, der formede byen kulturelt og fysisk. Perioden medførte en stigende opmærksomhed på de fysiske omgivelser og skabte dermed et fornyet syn på byen, der i højere grad skulle leve op til borgerskabets moderne idealer. I stedet for at tolerere forholdene i byen og arbejderklassens trange kår som hidtil blev byen et projekt,

---

⁸⁸ Bidstrup 1971, side 6

⁸⁹ Bisgaard, Hørskær Madsen og Pichard 1981, side 34

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ Bidstrup 1971, side 4

⁹² Bisgaard, Hørskær Madsen og Pichard 1981, side 34

⁹³ For Odense Bys museer

der skulle formes, så den levede op til borgerskabets selvforståelse som dannet og kultiveret.⁹⁴ Samtidig blussede debatten om byens hygiejniske forhold op i medier og politisk.⁹⁵ Det skyldtes ikke, at forholdene forværredes, men der skete ganske enkelt noget med observatøerne i midten af 1700-årene. Robert Fishman forklarer fænomenet ved, at; ”*The eighteenth century, however, was an ”age of improvement” in which leaders were constantly seeking a better order for life...*”⁹⁶ Kritikken af tilstandene medførte, at middel- og overklassen flyttede ud af byen og væk fra de kaotiske forhold. Dermed opstod de første forstadsdannelser ved en decentralisering af borgerskabets residens. Borgerskabet isolerede sig fysisk fra byens arbejdere, og bylandskabet fik en social opdeling.⁹⁷

Af ovenstående fremgår det, at der i byerne opstod krav til forbedringer af bylivet. Kritikken af boligforholdene førte til initiativer med henblik på at imødekomme borgernes behov, men indsatsen evnede ikke i tilstrækkeligt omfang at løse boligproblemet, dels fik boligspekulanterne for frie tøjler og lod sig styre af økonomisk vinding, og dels blev der ikke fokuseret nok på en samlet planlægning. Kendetegnende for perioden er dog begyndende indsatser efter moderne byplanlægningsprincipper, men byen kunne ikke opflyde befolkningens krav, og derfor handlede grupper i befolkningen på egen hånd og fraflyttede bykernen.

---

⁹⁴ Jensen 2006 side 121

⁹⁵ Jensen 2006 side 122

⁹⁶ Fishman 1987, side 23

⁹⁷ Jensen 2006 side 123

Hvidovres udviklingsforløb

Hvidovre Kommune blev dannet i 1858 ved adskillelsen af Hvidovre fra Frederiksberg og omfattede herefter landsbyerne Hvidovre, Valby og Vigerslev. 40 år senere rettede Hvidovre Sogneråd henvendelse til Indenrigsministeriet angående tiltagende bebyggelse i Valbydistriktet, hvilket medførte en stigende skattebyrde for Hvidovre-Valby Kommunes landbrugere. Dette skyldtes, at der i Valby i disse år skete en begyndende forstadsdannelse i kraft af opførelse af fabrikker og arbejderboliger.⁹⁸ Sognerådet anmodede derfor i en skrivelse til Indenrigsministeriet Rigsdagen om at vedtage en beskatningslov, der udvidede hartkornsbeskatningen til at gælde al fast ejendom. Hidtil havde landbruget været tynget, da ejendommens areal var bestemmende for beskatningen. Beskatningsregler kunne derfor ikke pålægge de nye og meget mindre ejendomme noget væsentligt skattebidrag til kommunen.⁹⁹ Amtsrådet fandt henvendelsen berettiget og nedsatte derfor en kommission til at undersøge kommunens skatteforhold samt mulighederne for en eventuel indlemmelse af Hvidovre Kommune i København Kommune. Københavns Magistrat valgte i 1901 at indlemme Valby, Vigerslev og Kongens Enghave i København Kommune, men ønskede ikke at indlemme Hvidovre, hvis arealer i overvejende grad var landbrugsjord og dermed ikke bar nogle tydelige indikationer af at blive aktuel i forbindelse med hovedstadens fremtidige ekspansion.¹⁰⁰ De københavnske politikere skønnede, at distriktet i overskuelig fremtid lå så langt fra at opnå købstadslignende træk, at der ikke herskede fælles interesser mellem Hvidovre og København.¹⁰¹ Det tilbageblivende Hvidovre sogn fremstod herefter som en traditionel dansk landsbykommune med kun 559 indbyggere fordelt på 30 gårde og cirka 50 huse.¹⁰²

Til trods for at København, med erhvervelsen af Valby, Vigerslev og Kongens Enghave, regnede med, at behovet for udvidelsesarealer var sikret på lang sigt, øjnede byggespekulanter alligevel muligheder i Hvidovre. Dette betød, at 546 tønder land allerede i 1904 var ejet af selskaber og personer, der ikke var bosat i kommunen og derfor ikke betalte kommuneskat.

Ved århundredeskiftet var 96% af Hvidovres areal dækket af gårde, landbrugsjord og græsarealer til kvæg. Her var ingen asfalterede veje, ingen strøm, og vand fik man fra private brønde.¹⁰³

Kulturen i kommunen ”...fulgte på traditionel landbrugsvis de skiftende årstider og bønderne levede og døde

---

⁹⁸ Nordlund 1981, side 5

⁹⁹ Nordlund 1981, side 6

¹⁰⁰ Nordlund 1981, side 11

¹⁰¹ Ejlersen 2001, side 16

¹⁰² Hvidberg og Jensen 1986, side 43

¹⁰³ Thomsen 2002, side 9

*på deres gårde og havde ploven i samme fure år efter år.*¹⁰⁴ Dette billede af Hvidovre kom under drastisk forandring i de følgende årtier. De første udstykninger fandt sted i 1904. Enten solgte enkelte gårdejere fra, eller selskaber købte gårde med spekulation for øje. Driften blev endvidere flere steder i kommunen lagt om fra landbrug til gartneri, hvilket vidner om efterspørgslen fra markedet i København, som fik stor betydning for erhvervet i Hvidovre.

Frem til 1916 ændrede disse forandringer ikke radikalt på livet og dagligdagen i Hvidovre, da jorden fortsat fortrinsvis blev dyrket. Den opkøbte jord lod spekulanterne almindeligvis forpagte af bønder, der drev gårdene og dyrkede jorden, som med tiden steg i værdi. Eftersom det nye erhverv indenfor gartneri ikke lå langt fra bøndernes erhverv, var der på dette tidspunkt ingen anledning til splittelse i befolkningen.¹⁰⁵

Udviklingen tog for alvor fart efter 1. verdenskrig, hvor boligbyggeriet i det indre København stod stille. I 1920 var 1/3 af kommunens landbrugsarealer blevet udstykket til små parceller på 500-800m².¹⁰⁶ Fire år senere havde spekulanterne udstykket halvdelen af kommunens jord i småparceller.¹⁰⁷ Kolonihavehuse, lysthuse og helårsbeboelser skød op og ændrede Hvidovres landskab. Indbyggermæssigt voksede Hvidovre fra cirka 600 i 1900 til 2952 i 1924. Væksten var størst mod periodens slutning; i 1916 flyttede 40 personer til Hvidovre, mens der i 1924 ankom 1575 tilflyttere.¹⁰⁸ Altså femdoblede Hvidovre sit indbyggertal på lige knap et kvart århundrede. På grund af de mange tilflyttere i 1920'erne opstod der et lokalt erhvervsliv bestående af håndværkere, restauratører, vognmænd og forretningsdrivende af forskellig art. I 1925 var der 60 købmænd til 4500 indbyggere.¹⁰⁹

Det var i langt de fleste tilfælde københavnske arbejdere, der købte et stykke jord på afbetaling i Hvidovre. En fortegnelse over tilflytterne fra 1924 viser, at 87% kom fra København.¹¹⁰ Erhvervsmæssigt var den typiske lysthusejer en person af arbejder- eller håndværkerklassen.¹¹¹ En fortegnelse over ulovlige beboere fra 1923 angiver, at ud af et tal på 638 var 87% arbejdere eller

---

¹⁰⁴ Thomsen 2002, side 9

¹⁰⁵ Thomsen 2002, side 10-12

¹⁰⁶ Rahbek 2007

¹⁰⁷ Thomsen 2002, side 14

¹⁰⁸ Thomsen 2002, side 13

¹⁰⁹ Thomsen 2002, side 69

¹¹⁰ Sverrild 1988, side 44

¹¹¹ Sverrild 1988, side 22

håndværkere. Kun en enkelt heraf var beskæftiget i lokalområdet, mens resten var ansat i København eller på Frederiksberg.¹¹²

Kommunens bygnings- og sundhedsvedtægt forhindrede opførelse af helårshuse på parcellerne, med mindre der gennemførtes en samlet kloakering og anlagdes godkendte veje.¹¹³ Familierne havde desuden sjældent råd til at opføre helårshuse, derfor opførtes små lysthuse af materiale, der var billigt og let at anskaffe. Udbredt var det især at opkøbe brugte Ford-kasser og bruge brædderne som husets vægge.¹¹⁴ Boligen forbedredes i takt med, at økonomien tillod det.¹¹⁵

Manglen på transportmuligheder mellem København og Hvidovre blev i kraft af den store udflytning et væsentligt problem i 1920'ernes Hvidovre. De fleste gik derfor den lange vej til arbejdet i København hver dag.¹¹⁶ Cyklen blev dog mere almindelig blandt jævne folk, og transportmulighederne forbedredes.¹¹⁷ Det gjorde det muligt for de københavnske arbejdere at bo i en vis afstand fra arbejdsmarkedet i København. Dette har været en medvirkende årsag til den hast, hvormed jorden udstykkedes i Hvidovre. Behovet for transportmuligheder resulterede i forhandlinger om offentlige trafikruter. Der debatteredes om type, rute og finansiering. Lå ansvaret hos grundejerforeninger, kommunen eller det offentlige?¹¹⁸ Udstykkerne reklamerede tidligt med, at sporvejsforbindelserne var på vej til Hvidovre, men faktum var, at der aldrig kom en sporvognsrute, det ville blive for dyrt. I stedet begyndte Ekspres-Jensen i 1920 at køre med sine ombyggede lastbiler på Vestegnen. Dette foretagende fik hurtigt konkurrence af Rutebil-Peter. I 1924 slog de to sig sammen til Hvidovre Rutebiler.¹¹⁹ I 1926 forhandlede sognerådet sig frem til en nedsættelse af taksterne og garanterede til gengæld, at bilejerne fik en mindstefortjeneste for hver tur.¹²⁰ På den måde satte sognerådet et lille præg på den offentlige trafik i kommunen, der var af allerstørste betydning for de københavnske arbejdere bosat i Hvidovre.

---

¹¹² Sverrild 1988, side 39-42

¹¹³ Sverrild 1988, side 20

¹¹⁴ Ibid.

¹¹⁵ Thomsen 2002, side 21

¹¹⁶ Thomsen 2002, side 146

¹¹⁷ Hvidberg og Jensen 1986, side 46

¹¹⁸ Thomsen 2002, side 19

¹¹⁹ Thomsen 2002, side 20

¹²⁰ Thomsen 2002, side 148

Baggrunden for de politiske konflikter

Frem mod 1. verdenskrigs afslutning undlod Hvidovre Sogneråd at blande sig i udstykningen.

Den skete ikke i et omfang, der belastede lokalsamfundet, og jordværdien steg til gavn for kommunen.¹²¹ Problemet med den ulovlige beboelse blev for første gang offentligt påpeget i 1917 i Københavns Borgerrepræsentation. Under et møde behandledes problematikken omkring bolignøden, der tvang familier til at overvintre ulovligt i deres kolonihavehuse.

Opmærksomheden på problemet fik ikke myndighederne til at skride ind. Man vidste formentlig ikke, hvor man skulle gøre af de husvilde.¹²² I foråret 1918 blev problemet behandlet i Hvidovre Sogneråd, hvilket resulterede i en forespørgsel til Stiftsamtet om, hvorledes man skulle forholde sig til tilflytterne;

*”Da det er kommet til Sogneraadets Kundskab at enkelte Familier har opgivet deres Bopæl i forskellige Kommuner særlig Kjøbenhavn og har taget fast Bopæl i Lyst- eller Havehuse, der er opført i Kolonihaver som er beliggende her i Kommunen, tillader man sig at forespørge det højtærede Stiftsamst om, hvorledes Sogneraadet har at forholde sig overfor disse Beboere, da det kan befrygtes, at de til Efteraaret maa melde sig som Husvilde idet Husene, de bor i, ikke egner sig til fast beboelse.”*¹²³

Sognerådet lader herefter sagen falde. Hvorfor vides ikke, men Poul Sverrild peger på, at sognerådet formentlig fik kendskab til, at beboerne ikke havde i sinde at melde sig som husvilde og derfor ikke blev kommunens økonomiske ansvar.¹²⁴

Havebyen

A/S Hvidovre Udstykningsselskab, som blev stiftet i maj 1922 med henblik på at drive udstykningsvirksomhed i Hvidovre, planlagde i midten af 1920'erne at skabe en haveby med plads til 4000 mennesker i Hvidovre. Initiativtagerne ville finansiere projektet via penge fra statslånefonden, et lån, kommunen skulle kautionere for.¹²⁵ I ansøgningen til statsboligfonden i 1924 lød argumentet, at Hvidovre var et naturligt udvidelsesfelt for Storkøbenhavn, hvad angik middelklasseboliger, og arealerne kunne erhverves billigt;

”Københavns Kommune maa være interesseret i en stærk Bebyggelse af en Kommune som Hvidovre, idet derved vil formodentlig Bolignøden i København i ret betydelig Grad aflastes. Ogsaa Hvidovre Kommune vil formodentlig

---

¹²¹ Sverrild 1988, side 28

¹²² Sverrild 1988, side 47

¹²³ Sverrild 1988, side 47

¹²⁴ Sverrild 1988, side 48

¹²⁵ Thomsen 2002, side 44

*være interesseret i Planens Gennemførelse, thi gennem den samlede Plans Gennemførelse vil der kunne skabes en smuk ensartet ordnet Bebyggelse, medens Kommunen i Øjeblikket lider stærk under uregelmæssig bebyggelse, Havehusbeboelse ect.*¹²⁶

Projektet fik kommunalt afslag, da sognerådet kun ville kautionere for købere med bopæl i kommunen, mens projektets tiltænkte købere skulle findes i København.¹²⁷ Selskabet måtte derfor sadle om og dele projektet i to. I 1925 ansøgte andelsforeningen Kirkebakken Haveby statsboligfonden om et lån på 1,3 mio. kroner til opførelsen af 170 huse, tegnet af arkitekt Kay Fisker.¹²⁸ Projektet lignede den engelske haveby, men i mindre skala. Også dette projekt fik afslag, fordi det blev for dyrt. I stedet udstykkedes arealerne og blev solgt stykvis.¹²⁹ Den anden plan var at opføre 900 træhuse; Phønixhusene. De var billige at bygge, men ved finanslovforhandlingen fremgik det, at Indenrigsministeriet ikke ville give lån til mere end 50 af dem.¹³⁰ De første ti huse stod færdige i 1924. Hvidovre fik således ikke nogen planlagt haveby, dertil var den politiske modvilje for stor. I stedet blev det individuelle parcelhusbyggeri karakteristisk for kommunen.

Udviklingen i Hvidovre frem til 1920'erne, som blev det årti, der for alvor ændrede Hvidovre, havde taget sin begyndelse med de første udstykninger i 1904. Med den københavnske bolignød, der var på sit højeste efter 1. verdenskrig, opstod et marked for de udstykkede parceller. På grund af den korte afstand mellem Hvidovre og København havde spekulanter interesse i at opføre beboelsesområder i Hvidovre. Til trods for en markant tilflytning til kommunen ønskede hverken Hvidovre Sogneråd eller Københavns Kommune at tage del i en større samlet planlægning. Derfor kendetegnes forstadsdannelsen i Hvidovre ved de udstykkede parceller.

---

¹²⁶ Thomsen 2002, side 45

¹²⁷ Thomsen 2002, side 46

¹²⁸ Thomsen 2002, side 53

¹²⁹ Thomsen 2002, side 57

¹³⁰ Thomsen 2002, side 49

Forstadsteori

Udstykningen af parcellerne i Hvidovre betød påbegyndelsen af udviklingen hen imod den forstad, byen udgør i dag. Definitionerne af en forstad er mange, afhængig af om den anskues byplanmæssigt, administrativt, arkitektonisk eller kulturhistorisk. For at forstå dynamikken og motiverne bag Hvidovres forstadsudvikling er det interessant at undersøge dels den generelle udvikling af forstæderne og dels de specifikke vilkår, der er gældende for udviklingen i Hvidovre. Mens de foregående afsnit har været historiske rids over Københavns og Hvidovres udvikling, bevæger specialet sig nu mod en teoretisk forståelsesramme af forstadsdannelsen, hvor de historiske redegørelser er forudsætninger for at forstå forstadens udvikling.

I det følgende kastes der lys over relevant forstadsteori, idéer og initiativer indenfor byplanlægningen samt den konkrete udvikling af Hvidovre som forstad til København i teoretisk forstand. Som nævnt undergik hverken København eller forstadsdannelserne før 2. verdenskrig nogen egentlig sammenhængende byplanlægning. Alligevel har jeg i det følgende valgt at redegøre for de byplanmæssige overvejelser, der tog form i kølvandet på kritikken af samfundet og på, hvordan kritikken førte til debatter og initiativer fra personer, foreninger og partier. Initiativer, der fik indflydelse på forstæder i almindelighed og for Hvidovre i særdeleshed.

Forstædernes udvikling

Udviklingen af Københavns forstæder kan anskues ud fra to modeller, der begge er synlige på Vestegnen. Den ene model viser, hvordan bebyggelsen bredte sig i ringe omkring Københavns bykerne. Etnolog Ena Hvidberg og historiker Hannelene Toft Jensen peger på, hvordan indlemmelsen af blandt andet Valby og Vigerslev i Københavns Kommune i 1901 definerer den første ring af forstæder, der lagde sig omkring København, mens den næste ring var bebyggelserne i blandt andet Hvidovre og Rødovre, der påbegyndtes i de første årtier af 1900-tallet. En anden mere radikal forstadsdannelse lagde sig langs de nye transport- og udfaldsveje fra Hovedstaden, de såkaldte stationsbyer. Begge modeller har haft indflydelse på Hvidovres vækst og forstadsudvikling.¹³¹ Dels er Hvidovre blevet præget af det nære forhold indad mod København, og dels har trafikårene ud ad mod stationsbyerne og det øvrige opland gennemskåret Hvidovre og åbnet op for både adgangen til indre by og mod landområderne i forhold til arbejdspladser og handelsmarked.

---

¹³¹ Hvidberg og Jensen 1986, side 110

Forstaden – et historisk kulturmiljø

Kulturhistoriker Peter Dragsbo retter fokus på forstaden som et historisk kulturmiljø svarende til allerede anerkendte kulturmiljøer som købstaden, fiskerlejet med mere. Forstaden er ifølge Dragsbo overset i den danske historieskrivning, men må med sin efterhånden 150 år lange historie nødvendigvis anses som et kulturmiljø i sig selv.¹³² Et kulturmiljø kan defineres; ”*som geografiske afgrænsede områder, hvor samspillet mellem natur- og kulturgrundlag, historie og arkitektur afspejler væsentlige træk af den samfundsmæssige udvikling.*”¹³³ Hvidovre kan betegnes som et kulturmiljø, og i specialet fokuseres på Hvidovres udvikling til forstad som resultat af netop den samfundsmæssige udvikling hen imod et moderne samfund, og på hvordan Hvidovre rummede forhold, der virkeliggjorde tidens ideologiske holdninger i forhold til forbedrede vilkår for arbejderklassen.

Dragsbo forklarer ”... *forstaden som et produkt af industrialiseringen og fremvæksten af den moderne by. Den afgørende faktor i byernes omdannelse i 1800-tallet var adskillelsen mellem bolig og arbejde.*”¹³⁴ Den moderne by med de kapitalistiske produktionsformer havde den afgørende effekt, at byen funktionsopdeltes, hvilket betød, at bolig og arbejde separeredes fra hinanden. Denne separation muliggjorde udflytningen fra bykernen. Han argumenterer for, hvordan nye grupper af lønnet arbejdskraft i den moderne kapitalistiske by ikke i samme grad som i den førindustrielle by havde mulighed for at blive selvstændige med bolig og erhverv forbundet i en enhed, og at der derfor blev tale om en ny type industriarbejdere med en ny type familiestruktur.¹³⁵ Banebrydende var altså fremkomsten af arbejdere med eget hushold. Hermed opstod arbejderhjem baseret på familielivet, hvilket stillede ændrede krav til byens opdeling. Derfor hævder Dragsbo, at udformningen af forstæderne hænger uløseligt sammen med adskillelsen af arbejde og bolig

I det førindustrielle samfund levede borgerskabet og arbejderne side om side, borgerskabet i hovedgaderne og arbejderne i sidegaderne. Med forstadsdannelserne udskiltes borgerskabet i velhaverkvarterer og villaforstæder nord for København, isoleret fra fabrikkernes forurening og fra arbejderboligerne. Dette skete i overensstemmelse med romantikkens naturidealer og tidens ideologiske holdninger til at tage afstand til det usunde, som den overbefolkede by repræsenterede.¹³⁶ De sidste årtier af 1800-tallet er dermed kendetegnede ved en skarp klassesdeling og kvarterdannelser. Arbejdernes forstæder derimod voksede ofte ud mod de flade marker eller rundt om industrien, henvist til områder med de laveste grundpriser eller til kvarterer

---

¹³² Dragsbo 2006, side 285

¹³³ Institut for Kultur og Identitet – Roskilde Universitetscenter

¹³⁴ Dragsbo 2006, side 285

¹³⁵ Dragsbo 2006, side 287

¹³⁶ Dragsbo 2006, side 289

opført af spekulanter beregnet til arbejderklassen.¹³⁷ Hermed opløstes den førindustrielle bys blandede kvarterer og erstattedes af en by med social og funktionel opdeling med en mere radiær struktur opdelt i lagkagesnit.¹³⁸ Intentionerne bag udflytningerne har måske for begge klassers vedkommende på mange måder været i overensstemmelse med romantikkens progressive ideal om at tage afstand fra det usunde. I praksis blev intentionerne formet af de sociale gruppers forskellige økonomiske muligheder. Dette er et centralt punkt i undersøgelsen af Hvidovres udvikling til forstad beboet af familier fra den københavnske arbejderklasse uden de store økonomiske ressourcer. Dragsbos pointe er, at forstadsdannelserne i Danmark er fortællingen om anti-urbanismen, om flugten fra byen forårsaget af industrialismens forandrede produktionsformer.

Den hygiejniske bevægelse som aktør bag forstadsudviklingen

Hvor Dragsbo bruger anti-urbanismen som argument, præsenterer byforsker Martin Zerlang en helbredsmæssig årsagsforklaring på forstadsdannelserne i Danmark omkring århundredeskiftet. Zerlang fokuserer på arbejdernes udflytning til grønnere områder som forårsaget af tidens hygiejniske bevægelse. Zerlang hævder i lighed med Dragsbo, at forstadsudviklingen fulgte en borgerlig og en proletarisk linje; borgerskabets villakolonier nord for København og arbejderklassens koloni- og parcellhaver mod vest.¹³⁹

I litteraturen finder Zerlang beviser på, at ”*De første forstæder var et svar på den fysiske fare ved livet i den gamle, overbefolkede midtby.*”¹⁴⁰ Han hævder i overensstemmelse med Bech-Danielsen, at forstædernes historie i Danmark startede med koleraepidemien i 1853, og at den smittefare, overbefolkningen i København førte med sig, drev dele af befolkningen til flugt fra byen.¹⁴¹ Senere hen, i takt med Københavns udvikling til en moderne metropol, forøgedes antallet af de psykiske lidelser ved bylivet. Denne tendens førte i 1875 til oprettelsen af en afdeling for nerve- og sindssygdomme på Københavns Kommunehospital samt til en intensiveret offentlig debat om ”vor tids nervøsitet.” I 1885 skrev overlæge Knud Pontoppidan; *Neurasthenien. Bidrag til Skildring af vor Tids Nervøsitet.*¹⁴² Skriftet bebrejdede storbylivets myldrende liv og trafik for den moderne nervøsitet.

---

¹³⁷ Dragsbo 2006, side 290

¹³⁸ Ibid.

¹³⁹ Zerlang 2001b, side 86

¹⁴⁰ Zerlang 2001a, side 125

¹⁴¹ Zerlang 2001a, side 124

¹⁴² Zerlang 2001a, side 125

Også i 1908 blev bylivet med dets forvirring, uro, larm og fortumlede udtryk gjort ansvarlig for tidens nervøsitet, eksempelvis med læge Frode Sadolins *Nerve-Helse* fra 1908. I denne beskriver Sadolin storbylivet som nerveopslidende og hævder yderligere, at det er et brud med naturen at bo til leje i de store etageejendomme.¹⁴³ Som alternativ til storbylivet fremhævede Sadolin livet på landet og definerede udflytninger til villaer og kolonihaver som hjernehygiejniske sundhedstegn. Forfattere og læger skrev således omkring århundredeskiftet om behovet for at flytte ud under åben himmel af sundhedsmæssige årsager. Ydermere lovpristes cyklens effekt i 1916 mod dårlige nerver i Danmarks Sundhedstidende. Her betegnedes cyklen, næstefter indførelsen af WC'et, som den største hygiejniske revolution i Danmark. Med cyklen forøgedes mulighederne for at søge væk fra byens "...*lysodelæggende og luftfordærvende bus*" til forstæderne.¹⁴⁴ Ulempen ved at bo i "lag" i byens boligkomplekser var den, at lejlighederne var indrettet til boligspekulanternes og ikke beboernes fordel. Lejlighederne blev indrettet så små som mulige for at få plads til så mange som mulige. For boligspekulanterne var hensigten den størst mulige profit. Dermed vågnede længslen i arbejderklassen "... *efter et lille hus man kan kalde sit eget, hvor man indretter sig som man vil uden at tjene boligspekulanternes interesser.*"¹⁴⁵ Forstadsdannelserne kan ifølge Zerlang ses som en reaktion på byen, som ikke varetog indbyggernes interesser og velbefindende.

Garden-Cities of tomorrow

Ebenezer Howards tanker om Havebyen skal forstås som et løsningsforslag på de i de foregående afsnits opremsede bymæssige problemer. Med Havebyen var tanken at gøre op med den urgamle modsætning mellem by og land ved at bevare de kulturelle fordele ved byen, men i en menneskelig skala, som var kendetegnet for livet på landet. Storbyen var altså blevet for stor og måtte reduceres i skala. Havebybevægelsen tog sit udspring med Howards *Garden Cities of Tomorrow* fra 1902. Howard var selvlært urbanteoretiker og byplanlægger og havde omkring århundredeskiftet revolutionerende visioner om fremtidens bydannelser. Visionerne fik størst udbredelse omkring 1920.¹⁴⁶ Han reagerede på tidens kaotiske forhold i byerne og frygtede konsekvenserne af de sociale konflikter, der herskede, ikke kun i Englands, men i alle Europas større byer.¹⁴⁷ I Howards levetid var ikke mindre end 7 mio. mennesker alene i England flyttet fra landet og ind til byer, der ikke havde kapacitet til at opsluge de mange nye indbyggere.¹⁴⁸

---

¹⁴³ Zerlang, 2001a, side 126

¹⁴⁴ Ibid.

¹⁴⁵ Zerlang 2001a, side 127

¹⁴⁶ Bidstrup 1971, side 35

¹⁴⁷ Fishman 1987, side 3

¹⁴⁸ Fishman 1977, side 49

Årsagerne skal findes i det faktum, at byerne under industrialiseringen voksede og mistede evnen til at kontrollere egen vækst. Det blev overladt spekulanterne at determinere den urbane struktur, og da deres interesse i profit ikke svarede det samlede samfunds interesser, blev de utilfredsstillende forhold i byen ikke forbedret.¹⁴⁹ Ideologien bag havebytanken var derimod ikke profit, men at god planlægning kunne sikre social harmoni i byerne. Den ukontrollerede by var i Howards øjne ikke tidssvarende og var en hindring for det moderne samfunds udvikling. Derfor mente han, at der måtte findes alternativer indenfor byplanlægningen i form af nye innovative urbane formationer. Med havebyerne forsøgte Howard derfor at definere den ideelle byform i det industrielle samfund til samfundets bedste.¹⁵⁰ En form, der decentraliserede den store by ved planlægningen af et stort antal lokalcentre med 30.000 indbyggere hver.

”En haveby defineres som en selvstændig, planlagt by med gode og sunde boliger, med industri og andet næringsliv og så tilpas stor, at der var mulighed for et socialt liv, men heller ikke større. Omkring byen skulle der være et grønt bælte, hvis landbrug skulle forsyne byen med mælk og andre fødevarer, medens byen til gengæld kunne forsyne landbruget med gødning! Al jord skulle være i offentligt eje eller kontrolleres af kommunen.”¹⁵¹

Med havebyen søgtes det dermed at forene det gode fra henholdsvis byen og landet. Byen fristede med arbejdspladser, men leverede ringe levevilkår, høje priser og skatter. Havebyen tilbød sundere boliger, lavere leveomkostninger samt arbejdspladser og et bedre liv.

Havebyen adskilte sig fra forstæderne ved ikke at være en satellit- eller soveby, der servicerede storbyen, men et lokalcenter i sig selv.¹⁵² Den ideelle by havde efter Howards overbevisning ikke plads til forstæder, men ikke desto mindre var det dannelsen af forstæderne, der fik succes under de store byers ekspansion.¹⁵³

I praksis blev de synlige resultater af havebyen få. Kun i England findes der enkelte byområder skabt efter havebyprincippet. Det, Howard gjorde på international og dansk plan, var at sætte tanker i gang og inspirere til en variation af idéer indenfor den moderne byplanlægning med øget fokus på det daglige liv i samspil med den omkringværende natur.¹⁵⁴ At havebyprincippet ikke kunne implementeres i det danske samfund skyldtes flere ting. Ikke mindst var det for stort et

---

¹⁴⁹ Fishman 1982, side 11

¹⁵⁰ Fishman 1977, side 7

¹⁵¹ Bidstrup 1971, side 35-36

¹⁵² Bidstrup 1971, side 40

¹⁵³ Fishman 1987, side ix

¹⁵⁴ Bidstrup 1971, side 19

projekt for et land med så relativt få indbyggere, derudover var fordelingen af jorden på for mange private hænder, og yderligere var det urealistisk at flytte industrien fra havne og jernbaner til mere decentraliserede arealer. Dertil kommer det faktum, at landbruget var et eksporterhverv og ikke lagt an til at forsyne kun et lokalt marked.¹⁵⁵

Havebyteorien har fungeret som inspiration i dansk byplanlægning. Blikket blev vendt mod Howards idéer for at omdefinere samfundets fysiske rammer, og det var et udtryk for tidens kritiske holdninger til samfundets utidssvarende udformning. Man har i modernitetens ånd ønsket at skabe bedre forhold for befolkningen. Den kritik og utilfredshed, der herskede i samfundet, har afspejlet udviklingen, og man forsøgte således at finde måder på at planlægge sig ud af problemerne ved at vende blikket mod udlandet.

Forstædernes udvikling ifølge Robert Fishman

Professor i arkitektur og byplanlægning Robert Fishman argumenterer i *Bourgeois Utopia; The Rise and Fall of Suburbia* fra 1987 for, hvordan forstæderne påbegyndte deres udvikling i 1800-tallets England. Udflytningen til forstæder var ifølge Fishman dels forårsaget af de kummerlige kår, som industrialiseringen medførte for arbejderklassen i de store byer, dels på grund af udviklingen indenfor transport og kommunikation, der muliggjorde adskillelsen af bolig og arbejde og dermed en lempelse på befolkningskoncentrationen i byerne.

Tidsmæssigt bragte forskningen Fishman tilbage til 1800-tallets London, hvor han fandt et kulturelt ideal bag byggespekulanterne arbejde. I praksis blev forstæderne opført af spekulanter, investorer og bygherrer, men Fishman peger på, at den mest markante rolle i forstadsdannelsen blev spillet af det engelske bourgeoisie.¹⁵⁶ Denne klasse definerer Fishman som de mest velstående blandt middelklassen. Økonomisk sammenligner han dem med tidens godsejere og aristokrater, der både havde livsstils- og arbejdsmæssige vilkår tilfælles med middelklassen.¹⁵⁷ Han argumenterer for, at middel- og overklassen anså sig selv som en klasse, adskilt fra slum og fattigdom, og som havde en ideologisk holdning til familielivet og det gode liv, hvilket førte til en flugt fra den usunde by. I midten af 1800-tallet blev forstæderne således attraktive alternativer for Londons overklasse. Den urene by gjorde, at mange velstående familier søgte ud af bykernen, og på den måde opstod forstæderne uden nogen form for overordnet planlægning

---

¹⁵⁵ Bidstrup 1971, side 38

¹⁵⁶ Fishman 1987, side x

¹⁵⁷ Fishman 1987, side 27

Forstaden er ifølge Fishman ”... *an archetypal middle-class invention, perhaps the most radical rethinking of the relation between residence and the city in the history of domestic architecture.*”¹⁵⁸

Denne definition dækker over kulturelle idealer og visioner hos middelklasse om at flytte den moderne familie ud af byen, genskabe harmoni med naturen og opnå en højere grad af selvstændighed i et lokalsamfund.¹⁵⁹ Udformningen af forstæderne skete gradvist og anonymt, skabt af en middelklasse, der havde ressourcerne og selvbevidstheden til at skabe levevilkår, der imødekom deres behov, værdier og idealer. Forstadens ”...*power derived ultimative from the capacity of suburban design to express a complex and compelling vision of the modern family freed from the corruption of the city...*”¹⁶⁰ Forstadsdannelserne var startet ved middelklassens erhvervelse af weekendhuse uden for byen, og i mange tilfælde endte det med, at man byttede hjemmet i storbyen ud med det på landet.¹⁶¹ Forstadsdannelsen blev altså ikke planlagt, men improviseret, hvilket betyder, at arkitekter og byplanlæggere spillede en begrænset rolle i udformningen af forstæderne.¹⁶² Forstadsdannelserne er dermed baseret på bevidste valg og økonomiske muligheder hos udflytterne og dermed ikke et uvilkårligt resultat af det industrielle samfund.¹⁶³

Motiverne bag forstadsdannelsen findes således i klassens bevidste valg, idealer og værdisæt. Fishman definerer hermed et ekskluderingsprincip, hvor middelklassen identificerede sig ved hjælp af de elementer, den adskilte sig fra. Ved at flytte ud af byen adskilte den sig fysisk fra arbejdspladsen og fra andre sociale grupper, og samtidig agerede idealet om at leve i naturskønne område modpol til den forurenede by. Middelklassens forstad kan altså defineres ved udelukkelse af det urbane arbejdsmarked, der paradoksalt nok var den ultimative kilde til forstædernes fremkomst på grund af de økonomiske muligheder, det bibragte. Alligevel forblev forstæderne afhængige af byerne og deres arbejdspladser til trods for den fysiske adskillelse.¹⁶⁴

Forstæderne forblev dog ikke middelklassens kreation. Tidligt fik spekulanter og bygherrer øjnene op for landområderne uden for de store byers ekspansionsområder, og derefter fik middelklassens forstadsdannelser i England såvel som i Danmark et økonomisk motiv. Den relativt billige landbrugsjord blev opkøbt og omdannet til byggegrunde med stor profit.¹⁶⁵ Derfor

---

¹⁵⁸ Fishman 1987, side 3

¹⁵⁹ Fishman 1987, side x

¹⁶⁰ Fishman 1987, s. x

¹⁶¹ Fishman 1987, side 39

¹⁶² Fishman 1987, side 9

¹⁶³ Fishman 1987, side 8-9

¹⁶⁴ Fishman 1987, side x

¹⁶⁵ Fishman 1987, side 10

hævder Fishman, at til trods for at visse grupper af samfundet flytter udenfor byen, er der, set i et større perspektiv, stadig tale om byens ekspansion.

For at opsummere teoretikernes perspektiver på forstadsdannelser er det karakteristisk for Dragsbo, at han arbejder med lokale kulturmiljøer, opstået på baggrund af industrialismens forandring af byen. Mens adskillelsen af bolig og arbejde for Dragsbo står centralt, fokuserer Zerlang på helbredsmæssige årsager til forstadsdannelserne. På baggrund af en kritik rettet mod den usunde by valgte dele af de sociale grupper at forlade den til fordel for friere forhold i forstadsområderne. Fishman ser ligeledes et kulturelt ideal bag forstadsdannelserne omkring London i 1800-tallet. Bag middel- og overklassens afstandstagen fra byen og udflytning til forstæderne lå en holdning til byen som usund og i strid med klassernes selvopfattelse. Til trods for Fishmans engelske fokus præsenterer han holdninger, der også kom til udtryk i ikke bare den danske overklasse, men også underklasse, derfor er baggrunden for udflytningerne et langt stykke hen ad vejen identiske.

En væsentlig forskel mellem teoretikerne er, at Dragsbo anskuer de konkrete samfundsmæssige udviklingstræk som forudsætninger for den praktisk mulige udflytning fra bykernen. Her tænker jeg på industrialiseringen, på industrisamfundets ændrede produktionsform og lignende. Fælles for de øvrige teoretikere; Zerlang, Fishman og også Bech-Danielsen er, at de alle ser moderniteten og det kulturelle aspekt som drivkræfterne bag forstadsdannelserne. Udflytningen til forstæderne var på den måde holdningsorienteret, og det var holdningerne, der gjorde udflytningen praktisk mulig. Howards forudsætning for at skabe havebytanken bundede ligeledes i den holdning, at samfundet havde behov for en nyudvikling inden for planlægningen af beboelsesområder til 1900-tallets befolkning. Han planlagde havebyen ud fra den holdning, at forstæderne ikke var en del af det ideelle bylandskab. I Hvidovre og i Danmark i det hele taget fandt denne nøje planlægning ikke sted, og havebyen opnåede ikke praktisk succes. Til gengæld opstod forstæderne. Bech-Danielsen tillægger sig Howards budskab ved at anskue datidens arkitekter og byplanlæggere som aktører bag forstadsdannelsen. Modsat konkluderer Fishman, at byplanteoriene ikke opnåede succes, men at byudviklinger foregik på individernes initiativ. Som redegjort for i forbindelse med Hvidovres udviklingsforløb foregik tilflytningen uden nogen form for planlægning, men skete i overensstemmelse med Fishmans teori på grund af individers selvstændige initiativ. Skulle arkitekter og byplanlæggere have haft indflydelse på blandt andet forstadsbyggeriet i 1920'ernes Hvidovre, sådan som Bech-Danielsen agiterer for, skulle Howards haveby have haft mere succes. Det fik den ikke til trods for gode intentioner.

Tekstanalyse af *Hvidovre Strandvang*

Årsagen, til at Hvidovres landbrugsjord blev tilgængelig til beboelse for københavnske borgere, var som sagt spekulanternes opkøb af arealer i landsbysamfundet. Der er ingen tvivl om, at disse spekulanter var væsentlige aktører bag udstykningerne og dermed forstadsdannelsen i Hvidovre. Derfor har jeg i specialets analysedel valgt at starte med at behandle annoncen *Hvidovre Strandvang*. I tekstanalysen føres annoncen gennem tre analyseniveauer; det næranalytiske, det kommunikationsanalytiske og det samfundsanalytiske.

Det næranalytiske niveau

Hvidovre Strandvang handler om muligheden for at købe en grund i Hvidovre. Annoncen fokuserer på ulemperne ved at bo i København, og afsender restauratør Sørensen postulerer, at der ”...inden for Storbyens tæt Sammentrængte menneskemasser er fremvokset en stigende Følelse af Bebyggelsens Ulemper”¹⁶⁶, og at disse især har konsekvenser for den yngste generation. Afsender fremhæver, at bylivet kan erstattes med livet i havebyen. Denne forener fordelene ved at bo i byen med fordelene ved at bo på landet i ”...Naturens friske Luft og Lys.”¹⁶⁷

Da bylivet symboliserer det moderne samfund, reflekterer afsender over, om livet i havebyen er et ”...Tilbagekridt overfor Bykulturen, der i mange Henseender betegner den moderne Kulturs fineste blomst.”¹⁶⁸ Men selvom det kan synes kulturstridigt at forlade bylivet, er havebyen alligevel: ”...den eneste og rigtige Løsning”¹⁶⁹ Dette argumenterer afsender for ved at beskrive havebyens fordele: ”...nært samkvem, gode og hurtige Kommunikationer, tilstrækkeligt specialiseret og assorteret Forretningsliv”¹⁷⁰ Karakteristika, som dermed kendetegner de forestillinger, der gør sig gældende omkring den ideelle by blandt københavnske borgere i 1917. Afsender dokumenterer sit budskab ved at konstatere, at:

”Det har jo vist sig at Haveby-Idéen er slaaet udmærket an i København, og i løbet af en halv snes Aar har grebet ganske magtigt om sig. Søger man rundt om København fra Øresund til Køge Bugt, er det jo næsten ikke muligt at finde en Plet Jord, hvor man med Fordel kan anlægge sin fremtids Bopæl, uden for de Terræner, der allerede er optaget og taget i brug af byggeforeninger, Kolonihaveforeninger, Parcelhusforeninger og lignende.”¹⁷¹

---

¹⁶⁶ Bilag 1, linje 1-2

¹⁶⁷ Bilag 1, linje 11

¹⁶⁸ Bilag 1, linje 5-6

¹⁶⁹ Bilag 1, linje 8-9

¹⁷⁰ Bilag 1, linje 10-11

¹⁷¹ Bilag 1, linje 15-19

På denne baggrund postulerer afsender; ”*Det er da et Fund af største Betydning...*”¹⁷², at det er muligt at købe en parcel i Hvidovre. I annoncen anvendes en bevidst strategi for at sikre, at budskabet når ud til modtagerne som ønsket. Afsender opstiller et modsætningsfyldt billede af livet i byen og i havebyen. Hensigten med denne dikotomi er naturligvis at få købet af en grund i Hvidovre til at virke fordelagtigt på byens bekostning ved hjælp af henholdsvis negativt og positivt ladede ord. Teksten starter med at tegne et negativt billede af livet i byen, hvor der gøres brug af ord som: ”*sammentrængte*”, ”*ulemper*”, ”*skadelige*”, ”*flugt*”, ”*utænkelig*”, ”*tilbageskridt*”, ”*uløseligt*”, ”*naturstridigt*” og ”*kulturstridigt*”. Herefter følger alternativet; havebyen med formuleringer som; ”*løsningen*”, ”*rigtige*”, ”*forener*”, ”*fordele*”, ”*gode*”, ”*hurtige*”, ”*tilstrækkeligt specialiseret*” og ”*Naturens friske Lys og Luft*”. Det er bemærkelsesværdigt, at de negativt ladede ord henfører til samfundet, hvorved der skabes en modsætning mellem det ”gode” og det ”dårlige”. På denne måde giver afsender en positiv vurdering af havebyen og en tilsvarende negativ af storbyen. Anvendelsen af denne strategi skal jeg vende tilbage til senere i forbindelse med analysen af tekstens samfundsmæssige kontekst.

Det kommunikationsanalytiske niveau

Kommunikationen i annoncen er envejs og har udelukkende til hensigt at overføre bestemte informationer fra afsender til modtager. Derfor tager afsender rollen som fortælleren i teksten med henblik på at overbevise om budskabet. Den egentlige afsender er bevidst nedtonet, da det formentlig kan virke mistænkeligt på modtager, at afsender for åbenlyst argumenterer for sine private særinteresser. Teksten fungerer oplysende og overbevisende uden nogen umiddelbar egeninteresse at læse mellem linjerne.

For at kunne overbevise modtager må afsender være bevidst om den pågældende kommunikationssituation og dermed gøre sig nogle overvejelser, om hvad der har relevans for de tiltænkte modtagere. Perspektivet i teksten bygger derfor på normer og værdier, der dækker over nogle grundlæggende værdiopfattelser hos modtager, som afsender læner sig op ad i teksten for på den måde at skabe relation mellem modtagers ønsker og afsenders hensigt. Afsender benytter sig bevidst af bestemte værdiopfattelser for at give sit budskab mest mulig gennemslagskraft. Af eksempler fra teksten kan nævnes agitationen mod byens skadelige virkning på børn samt den positive effekt, der opnås ved at bo i mere naturlige omgivelser. Dette skaber et selektivt billede af virkeligheden, som stemmer overens med modtagers præferencer.

---

¹⁷² Bilag 1, linje 23

På overfladen foregiver argumentationen i *Hvidovre Strandvang* at være baseret på et kompetenceforhold. Forstået således, at afsender kan oplyse modtager om muligheden for at skaffe en bolig i et område, der ”...*saa forunderligt er gået i Glemmebogen for den store Befolkning*”¹⁷³ samt om de økonomiske, helbredsmæssige og sociale fordele ved at bosætte sig i havebyen. Men dybest set handler teksten for afsender om at bytte en vare; et jordlod for en økonomisk gevinst. Derfor kan der også argumenteres for, at teksten er manipulerende, hvilket den sproglige stil som redegjort for på det næranalytiske niveau også indikerer. Den tiltænkte modtager vil dog i dette tilfælde have interesse i den pågældende varebytnings og vil af den grund ikke føle sig manipuleret. Afsenders idealiserede billede af havebyen medvirker til at overtale modtageren om rigtigheden i budskabet, men ikke dermed sagt, at der er tale om et decideret magtforhold mellem de to parter. Dette skyldes, at relationen mellem dem er jævnbyrdig i forhold til den interesse, de hver især besidder i kommunikationen imellem dem.

Det samfundsanalytiske niveau

Den viden, der eksisterer i forhold til afsender, er, at denne har spekuleret i jorden i Hvidovre og opkøbt landbrugsarealer med henblik på udstykning og videresalg. Af den grund er det naturligt, at afsender har en særinteresse i formidlingen og derfor griber til forskellige former for argumentation, der har til hensigt at friste og overtale modtager. Som et middel hertil bringer afsender den samfundsrelevante debat op omkring de usunde boliger. Dette var et aktuelt emne, der i samtiden fik stor opmærksomhed, i hvert fald blandt de dele af befolkningen, der var optaget af de moderne strømninger og modernitetens idealer. Dermed henvender afsender sig altså til et moderne folk, der lægger vægt på den moderne kultur og det moderne fremskridt, velvidende at denne del af målgruppen kunne være forbeholden overfor at flytte fra byen. Derfor er det vigtigt, at afsender får argumenteret for, at det ikke er kulturstridigt at forlade byen. Afsender er således bevidst om samfundsforholdene og benytter disse til at formidle sit budskab, som lever op til idealet om det gode liv, stræben efter bedre forhold samt troen på, at man kan gøre noget aktivt for at skabe forbedringer for sig selv, i tråd med modernitetens idealer.

Afsender berører også en anden samfundsdebat, der omhandler planlægningen af forbindelseslinjer, der i nærmeste fremtid skal forbinde det indre København med de nye boligområder; forstæderne. Udviklingen var nået dertil, hvor flere transportmuligheder var blevet et egentligt behov, hvilket skal ses i lyset af, at flere og flere københavnere spredtes i de nye

---

¹⁷³ Bilag 1, linje 26

boligområder udenfor byen. I annoncen fastslår afsender, at ”... *der endelig nu regnes med at Kystbanen til Køge bliver virkeliggjort. Denne Bane vil for de fremtidige Beboere af Hvidovre Strandvang blive af den allerstørste Betydning.*”¹⁷⁴ Dette skulle vise sig at være falsk argumentation, da alternativet til kystbanen kom i form af et S-tog til Vallensbæk i 1972.¹⁷⁵ Afsenders fokus på transportmulighederne mellem Hvidovre og København vidner om, hvem der betragtedes som målgruppe, nemlig den del, for hvem det var af største betydning, at det var muligt at pendle. Det vil sige tilflyttere med relation til indre by, formentlig i kraft af arbejde.

Det kommer ikke direkte til udtryk i teksten, hvem den specifikke modtager er i forhold til social klasse. Afsender fastslår dog, at fundet af de frie arealer har ”...*Betydning for store Dele af Hovedstadens befolkning.*”¹⁷⁶ Dermed står det klart, at køberne var at finde i København. Dette indikerer afsenders fokus på de rige muligheder for at benytte den offentlige transport. I redegørelsen af Hvidovres udvikling fremgik det, at det var arbejderfamilier beskæftiget i indre by, der flyttede ud. Yderligere fremgår det, at annoncen primært henvendte til børnefamilier, da afsender henviser til byens ”...*skadelige indvirkning på navnlig de opvoksende Slægtleds Udvikling.*”¹⁷⁷

Afsender henvender sig endvidere bevidst til den befolkningsgruppe, for hvem kulturen er vigtig, hvorimod arbejderfamilier, der måske kun knap har til dagen og vejen, formentlig ikke bekymrer sig specielt om et muligt kulturelt tilbageskridt, men begrænser sig til ambitionen om at sikre bedre levevilkår for den pågældende familie. Dermed kan det konkluderes, at målgruppen går på tværs af de sociale klasser, og at budskabet har elementer, der tiltaler både arbejderklassens ønske om en forbedret helseårsbolig, samt mere velstående familiers ønske en sommerhusbebyggelse i Hvidovre som supplement til boligen i København.

Jeg finder belæg for, at der i annoncen er indikationer på, at afsender besidder et fremtidsperspektiv og har en forståelse for udviklingen. Dette kommer til udtryk i kraft af spekulationen i jorden i Hvidovre, i forventningen om de trafikforøgelser, der forbinder København med Køge, samt at det for køber på sigt kan betale sig at investere i en grund. Afsender er dermed repræsentant for et udviklingsperspektiv i Hvidovre, der er forud for landsbyens tid. Hvidovre var underlagt visse vilkår i forhold til beliggenheden ved København samt en forventning om, at afstanden mellem hovedstaden og landsbyen ville afkortes dels ved

---

¹⁷⁴ Bilag 1, linje 39-41

¹⁷⁵ Mortensen og Thomsen 2001, side 17

¹⁷⁶ Bilag 1, linje 23

¹⁷⁷ Bilag 1, linje 2-3

hjælp af udbygning af trafiknettet, dels mentalt, da Hvidovre ikke længere udelukkende repræsenterede et bondeland. Med havebyens fremvækst favnede Hvidovre tidens behov og idealer. Afsender opererede således med en indsigt i samfundsmæssige problemer og imødekom bolignøden med henblik på egen vinding.

På baggrund af de ovenstående samfundsmæssige sammenhænge, som afsender berørte, muliggøres en afkodning af de ideologier, som teksten bygger på. Ideologi forstås som systemer af ideer, der bestemmer, systematiserer og legitimerer handlinger og giver dem mening. Ideologi opfattes også som samfundsmæssige fortolkningsrammer og samfundsmæssige udbredte forestillinger.¹⁷⁸ Afsender udtrykker en ideologisk holdning til den private ejendomsret; ”*Princippet: hver Mand sin plet Jord ved sit Hus!*”¹⁷⁹ Annoncen appellerer til modtageren om at få ejerskab over eget hus, næsten som var det en naturbunden regel. Også modernisternes ideologiske holdning til ”*Naturens friske Luft og Lys, adgang til Jord og om muligt Vand, beskæftigelse af Dyr og Planter*”¹⁸⁰ optræder i annoncen.

Afsender definerer i annoncen området Strandvang som en haveby. På baggrund af undersøgelsen af Howards haveby og analysen af *Hvidovre Strandvang* står det klart, at området ikke havde meget tilfælles med Howards planlægningskoncept. Hvidovre Strandvang var ikke tilnærmelsesvist i samme skala og ikke tiltænkt samme grad af organisering i et, på mange måder, isoleret fællesskab som Howards haveby. Strandvang var modsat i høj grad afhængig af forbindelsen til og arbejdsmarkedet i København, hvilket giver Hvidovre funktion som boligby for de københavnske arbejdere. At afsender vælger at definere kvarteret som en haveby, kan skyldes, at haveby-idéen har fungeret som et ideal, man lod sig inspirere af. Der findes da også visse sammenfald i ideologi, idet man i Strandvang ikke bor i lejligheder som i byen, men er omgivet af natur og frisk luft med mulighed for at klare nødvendige indkøb lokalt. Anvendelsen af betegnelsen ”haveby” for boligkvarteret i Strandvang har virket tiltrækkende på modtagerne, da dette begreb i samtidens medier blev idealiseret og fungerede som en kontrast til livet i byen.

Efter at have behandlet *Hvidovre Strandvang* på de tre analyseniveauer, fremgår det, at teksten er opbygget ved hjælp af forskellige argumentationsstrategier. På det næranalytiske niveau legitimerer afsender sit budskab ved at dokumentere sine påstande. Jeg har valgt at nedtone

---

¹⁷⁸ Becker-Jensen 1997 side 82

¹⁷⁹ Bilag 1, linje 9

¹⁸⁰ Bilag 1, linje 11-12

analysen på dette niveau, da den primært er deskriptiv. Det, niveauet kan bidrage med i forhold til problemstillingen, er at præsentere kilden. Det interessante ved netop denne kilde er det, der står skrevet mellem linjerne, og på den måde kan en undersøgelse af det deskriptive, af ordvalg og argumentation, synliggøre udtryk og symboler, der er vigtige for især det samfundsanalytiske niveau. På det kommunikationsanalytiske niveau har afsender gjort sig overvejelser i forhold til at skabe en relation mellem sig selv og modtageren. På denne måde appelleres der til modtager gennem fælles værdiopfattelser. Niveauet er anvendeligt i forhold til at klargøre, hvilke personer der fremtræder i teksten. I forbindelse med speciales problemstilling er det væsentligste niveau i analysen det samfundsanalytiske niveau. Idet afsender vælger at sælge sin vare ved at berøre emner som boligforhold og offentlig transport, er det som redegjort for muligt at afkode normer og ideologiske holdninger, der indirekte kommer til udtryk. Teksten vidner yderligere om bevidstheden om en igangværende forstadsudvikling og et herskende fremtidsperspektiv i Hvidovre. Det fremgår at annoncen ikke repræsenterer konkrete klassebaserede ideologier, men henvender sig på tværs af klasser, til den individuelle familie og har dermed ikke klassebaserede interesser. I teksten omformer afsender tidens ideologiske holdninger til blandt andet bolig og familie til et konkret marked for udstykkede grunde i Hvidovre.

Analyse af de politiske konflikter

I det følgende analyseres de politiske reaktioner, der blev rettet mod tilflytterne. Konteksten behandles på baggrund af Poul Sverrilds og Hans Chr. Thomsens fortolkninger af hændelsesforløbet. I det følgende analyseres og diskuteres den udvikling og de beslutninger, der lå bag Hvidovres forandring fra rent bondesamfund, styret af et borgerligt sogneråd, til en by med forstadslignede træk under et nyt socialdemokratisk sogneråd.

Tilflytterne ankom i 1920'erne til Hvidovre i et sådant omfang, at det medførte politiske og sociale vanskeligheder i sameksistensen mellem dem og kommunens borgere. Tilflytningen resulterede i et politisk skifte, da bønderne kom i undertal i en kommune, de betragtede som deres, og de nye socialdemokratiske tilflyttere overtog den politiske styring i kommunen. Den beskrevne problematik mellem tilflytterne og sognerådet omhandlede tilflytternes borgerlige rettigheder. Det skyldtes, at de tilflyttere, hvis boliger ikke levede op til bygnings- og sundhedsvedtægten, ikke blev betragtet som borgere med borgerlige rettigheder i kommunen. Frem til begyndelsen af 1920'erne havde tilflytterne holdt lav profil, men det ændrede sig i takt med, at de voksede i antal. Sverrild og Thomsen redegør begge for, hvordan modsætningerne mellem bøndernes og tilflytternes interesser påbegyndtes op mod årets skolestart i 1921. Her meldte de første forældre sig med en dreng i den skolepligtige alder. Da familien der ligesom strøstedelen af tilflytterne opholdte sig fast og dermed ulovligt i et hus, der ikke var anerkendt til helårsbeboelse, kunne det ikke komme på tale at indmelde drengen i kommunens skole.¹⁸¹ Forældrene henvendte sig derfor til Københavns skolevæsen, hvorefter sagen blev taget op i Undervisningsministeriet. Sidstnævnte gav familien medhold i, at drengen var berettiget til skolegang i Hvidovre, men tog ellers ikke principiel stilling til problematikken. Indstillingen fra offentlig side var den, at så længe drengen opholdte sig i kommunen, om der var tale om ulovlig beboelse eller ej, påhvilede det Hvidovre Kommune at stille undervisning til rådighed.¹⁸² Den manglende principielle stillingtagen i sagen betød, at da det næste barn meldte sig, stod man overfor den samme problematik. Sognerådet nægtede kategorisk at optage børn af forældre, hvis ophold ikke var anerkendt som fast af kommunen. Først i maj 1923 tog Undervisningsministeriet principiel stilling i sagen:

---

¹⁸¹ Thomsen 2002 side 27-28

¹⁸² Sverrild 1988, side 60

”Kommunen er pligtig til at modtage til Skolegang alle undervisningspligtige Børn, hvis forældre har stadigt Ophold i kommunen uden Hensyn til, om dette Ophold er lovligt eller om det Skur eller Hus, hvori der er taget Ophold, mulig ikke egner sig til Beboelse, eller at Opholdet er stridende mod Bygnings- og Sundhedsvedtægten.”¹⁸³

Modsætningen mellem sognerådets og Undervisningsministeriets indstilling til optagelse af tilflytternes børn i skolen handlede altså om, at sognerådet nægtede at se bort fra boligens ulovlige beskaffenhed, mens Udenrigsministeriet gjorde netop dette. På baggrund af uenigheden undlod sognerådet at efterleve Undervisningsministeriets afgørelse frem til det politiske skifte i kommunen. Dette skete ved sognerådsvalget i 1925, hvor Socialdemokratiet opnåede flest stemmer.¹⁸⁴ I det efterfølgende år steg antallet af elever i Hvidovre Skole fra 200 til 450.¹⁸⁵ På Kettevejen Skole steg elevtallet fra 340 i 1924 til 1094 i 1932.¹⁸⁶ Disse tal tegner et klart billede af det pres, der lagdes på kommunens skoler på baggrund af den drastiske vækst i elevtal, der fulgte Undervisningsministeriets afgørelse. Kommunen påførtes væsentlige omkostninger, da Kettevejen Skole allerede to år efter opførelsen i 1924 måtte udvide til dobbelt størrelse.¹⁸⁷ I det hele taget var det en afgørelse, der forøgede de kommunale udgifter i takt med udvidelser, ansættelse af flere lærere med mere.

At Undervisningsministeriets principielle afgørelse lod vente på sig, tolker Sverrild som en mulig forståelse fra ministeriets side for den udvikling, der ville tvinges ned over Hvidovre. Afgørelsen gjorde, at kommunen fik overdraget ansvaret for det store antal børn, der meldte sig som skoleklar i begyndelse af 1920'erne. Undervisningsministeriet traf formentlig sin afgørelse ud fra en erkendelse af, at der ikke fandtes noget alternativ. København kunne ikke stille boliger til rådighed til de ulovlige beboere, der var for langt at gå fra Hvidovre til København for at gå i skole, og derfor måtte familierne blive boende i Hvidovre og børnene blive undervist her.¹⁸⁸

Udviklingens hast var ikke medtænkt i kommunens planer for fremtiden. At behovet for skolegang steg så kraftigt over så kort en periode, må nødvendigvis have forekommet problematisk for de mennesker, der havde det kommunale ansvar for at få kommunens og borgernes behov og ressourcer til at hænge sammen. I 1926 udtalte Overlærer Claus Petersen i et interview, at: *”Naar vi et Aar begynder med en Klasse med 25 Elever, saa er der ved Aarets udløb blevet ca.*

---

¹⁸³ Sverrild 1988, side 71

¹⁸⁴ Sverrild 1988, side 73

¹⁸⁵ Sverrild 1988, side 74

¹⁸⁶ Thomsen 2002, side 107

¹⁸⁷ Sverrild 1988, side 75

¹⁸⁸ Ibid.

40 Elever”.¹⁸⁹ En vækst på 15 elever pr. klasse pr. år resulterede i et behov for en markant forøgelse af midler til at dække kommunens omkostninger på skoleområdet. Udviklingen stillede altså krav til skabelsen af en moderne byskole. Krav som ifølge sognerådet oversteg kommunens kapacitet og ressourcer. Modsat var afgørelsen fire år undervejs, og derfor havde sognerådet haft tid til at foretage forberinger til trods for et håb på og en forventning om en anden afgørelse. Den afvisende indstilling til sagen kan ses som et naivt forsøg på at hindre udviklingen ved at vende det blinde øje mod kendsgerningerne. At man ikke har magtet udviklingen fra kommunal side, har formentligt hængt sammen med en manglende vilje. Det borgerlige sogneråd forankret i landkommunen var et gammeldags system, der ikke var villigt til at tillægge sig nye former og følge udviklingen.

Spørgsmålet vedrørende tilflytternes borgerlige rettigheder

Hvidovre Sogneråd havde i 1922 forsøgt at forhindre lysthusbeboernes erhvervelse af borgerlige rettigheder i kommunen. For at komme problemerne til livs og sætte en stopper for udviklingen og befolkningstilvæksten tog sognerådet initiativ til at sætte de ulovlige beboere ud af deres huse. De lyst- og sommerhusejere hvis bolig ikke overholdt kommunens bygnings- og sundhedsvedtægt, blev meldt til politiet. *Centralforeningen af parcellforeninger i Hvidovre* henvendte sig derfor i en skrivelse til Indenrigsministeriet, hvori man opfordrede til at se gennem fingrene med boligernes beskaffenhed og give tilflytterne almindelige borgerlige rettigheder på lige fod med kommunens øvrige beboere.¹⁹⁰ Tilflytterne appellerede til myndighedernes særlige hensynstagen, da udflytterne ved at flytte til Hvidovre havde taget sagen i egen hånd og bidraget til at løse det københavnske boligproblem.

Sagsbehandlingen trak også her ud, og først i marts 1924 blev der taget endelig stilling. Det blev pålagt kommunen at opkræve skat af tilflytterne og dermed optage dem på valglisten.¹⁹¹ At tilflytterne fik stemmeret, skulle året efter få afgørende betydning for kommunens videre udvikling. Tilflytterne var kommet i overtal, og fælles for dem var, at de stemte socialdemokratisk. For at løse uenigheden i kommunen mellem sognerådet og tilflytterne valgte Indenrigsministeriet at se bort fra det faktum, at visse beboelser var ulovlige. Rent juridisk var sognerådet i sin gode ret til ikke at anerkende alle lyst- og sommerhusbebyggelser, men det var ikke demokratisk forsvarligt samtidig at fratage beboerne deres borgerlige rettigheder.

---

¹⁸⁹ Thomsen 2002, side 107

¹⁹⁰ Thomsen 2002, side 30

¹⁹¹ Thomsen 2002, side 33

Overtrædelser af bygnings- og sundhedsvedtægten kunne kun idømmes bøder.¹⁹² Derfor vurderede Indenrigsministeriet opholdet som fast. Sognerådet var frustreret over afgørelsen:

*”Det er Sogneraadet umuligt at forstaa, at en Mand, der er blevet husvild f.eks. i København, kan anses at have fast Ophold i Hvidovre Kommune, fordi han slaar to Pakkasser sammen paa en Parcel i Hvidovre og tager Ophold i disse. Saa maatte man jo ogsaa anerkende en Flok Spejdere, der slog deres Telt op paa en Grund i Hvidovre, som faste Beboere af Kommunen.”*¹⁹³

Hvidovre Sogneråd havde flere motiver til at nægte at anerkende tilflytternes rettigheder i kommunen. Hvis de ulovlige beboere fik samme rettigheder som de fastboende, ville det undergrave kommunens bygnings- og sundhedsvedtægt og dermed kommunens førte politik. Et andet og mere langsigtet motiv kan være ønsket om at minimere den potentielle socialdemokratiske vælgerskare inden det næste kommunevalg, der som nævnt faldt året efter afgørelsen. Baggrunden for dette motiv kunne være en erkendelse af den fare, tilflytterne udgjorde for at bringe bønderne i mindretal i kraft af deres klasse-mæssige tilhørsforhold. Derfor kan sognerådets afvisende holdning overfor tilflytterne tolkes som et forsøg på at sætte en hindring i vejen for den igangværende udvikling, hvis alvor var gået op for sognerådet. Hvidovre voksede, og en anden social klasse var på vej til at dominere kommunen, i antal og dermed også i politik. Det politiske skifte skulle da også vise sig at blive et centralt punkt i Hvidovres forandring fra landsby til forstad.

Udflytningen til Hvidovre kan ses som en uplanlagt del af hovedstadens ekspansion. København kunne ikke rumme sit befolkningsoverskud, og i Hvidovre fandtes den fysiske plads. Den mentale plads med det borgerlige sogneråd ved roret var der til gengæld ikke, derfor skete tilflytternes etablering i Hvidovre på bekostning af den eksisterende levevis. Bønderne i kommunen kom i mindretal overfor industriens arbejdere, der var et nyt folk med andre værdier og behov. Arbejderne kom ofte fra dårlige forhold og stræbte efter bedre levevilkår, mens bønderne ikke politisk var interesseret i at omstille sig og glide ud af de faste rammer og normer, som kommunen hidtil havde været underlagt.

Årsagerne til Indenrigsministeriets afgørelse i tilflytternes favør kan dels være, at København ikke havde boliger at tilbyde tilflytterne, dels at økonomien i Hvidovre Kommunen vurderedes stabil

---

¹⁹² Sverrild 1988, side 61

¹⁹³ Sverrild 1988, side 82

nok til at varetage tilflytterne og den medfølgende økonomiske belastning. Derfor blev et samfundsmæssigt ansvar ufrivilligt lagt i Hvidovres hænder. Hvidovre Sogneråd forsøgte at modsætte sig statens indtrængen, men det var en modstandskamp, der var tabt på forhånd. De forandringer, urbaniseringen og industrialiseringen påførte hovedstaden, kunne Hvidovre ikke stille noget op imod. Udviklingen af Hvidovre til forstad skal derfor ses som en følgevirkning af den industrielle bys udvikling, og af den grund var det i specialets første del nødvendigt at redegøre for Københavns udvikling. Københavns indflydelse på Hvidovres forstadsudvikling fremgår tydeligt på baggrund af hovedstadens problemer med overbefolkning og bolignød. Afgørelsen i Indenrigsministeriet bundede i en erkendelse af, at det ikke var muligt at genindsluse de mennesker, der på eget initiativ var flyttet til Hvidovre. København kunne derfor ikke hindre den udvikling, københavnske borgere havde påbegyndt. Gav man sognerådet i Hvidovre medhold, ville København stå med et problem, der ikke umiddelbart var til at løse. Pålagdes Hvidovre at tage ansvar for tilflytterne, sendtes byen ud i en udvikling, der ville ændre sammensætningen i kommunen for bestandigt. Afgørelsen i København bevirkede således en begyndende forstadsudvikling af Hvidovre i kraft af tilflytternes tildelte borgerskab i kommunen. At give tilflytterne juridisk medhold i den udvikling, de havde igangsat, forandrede Hvidovre fra et landsbysamfund til en boligby. Denne bevægelse i den københavnske befolkning var ikke forudset af Københavns Kommune, men den blev accepteret. For Hvidovre betød bevægelsen, at kommunen fik en ny sammensætning og primært blev en socialdemokratisk arbejderforstad.

En anden faktor, der formentlig har spillet en ikke uvæsentlig rolle i Indenrigsministeriets afgørelse, er, at den faldt stort set samtidig med regeringsskiftet d. 23. april 1924.¹⁹⁴ Man kan argumentere for, at den borgerlige regering havde en naturlig interesse i, at Hvidovre forblev borgerligt styret, og af den grund trak sagen i langdrag. Men med den socialdemokratiske regering under Thorvald Stauning faldt afgørelsen ud til tilflytternes fordel på baggrund af en interesse i at gøre kommunen socialdemokratisk og dermed udvide partiets indflydelse. At der var at spore en politisk og klassebaseret interesse i Hvidovre indikerer, at lokalsamfundets udvikling dermed bidrager til fortællingen om den socialdemokratiske forankring i samfundet.

1920'erne var en brydningsperiode i Hvidovres historie. De opgaver, der meldte sig, var for store og ressourcerne og det administrative apparat for små. Derfor var omdannelsen af kommunen til forstad præget af politisk uro. Det borgerlige sogneråd forsøgte at forhindre udviklingen, men kommunens afvisning af tilflytterne blev underkendt af de offentlige instanser, som så

---

¹⁹⁴ Christiansen 1990, side 354

udflytningen i et bredere perspektiv. København så en funktion i Hvidovre ved overdragelsen af ansvaret for de mennesker, der på eget initiativ søgte til Hvidovre og dermed aflastede hovedstadens bolignød. Ved stridens ophør var tilflytterne blevet gyldige borgere i Hvidovre til trods for fortsat minimalistiske boligforhold.

Det politiske skifte

Ved sognerådsvalet den 10. marts 1925 erobrede de socialdemokratiske tilflyttere den politiske magt i Hvidovre.¹⁹⁵ Resultatet var på grund af tilflytternes erhvervelse af stemmeret ikke uventet. Det nyvalgte socialdemokratiske sogneråd overtog de opgaver, det borgerlige sogneråd ikke havde kunnet løse, med det resultat, at der kom uorden i regnskaberne. I 1927 foreslog sognerådet en omfordeling af skattebyrderne i kommunen, således at bønderne, gartnerne og spekulanterne kom til at betale mere i skat.¹⁹⁶ Årsagen var, at tilflytterne ikke kunne klare de skattemæssige byrder, der konstant forøgedes ved stadig tilflytning til kommunen.¹⁹⁷ Befolkningstallet fordobledes fra 1924 til 1928 fra 3000 til 6000 indbyggere.¹⁹⁸ De store jordejere svarede igen på den økonomiske trussel med Hvidovre Sogns Grundejerforening som talerør. Herfra fokuserede man på uorden i kommunens økonomi og administration. Man krævede at se regnskabet, hvilket ikke kunne lade sig gøre. Sognerådsformanden undskyldte sig med, at arven fra det tidligere sogneråd og de svære vilkår skabte uorden i administrationen.¹⁹⁹ Dette førte til, at Amtsrådet i 1929 foretog en revision af det socialdemokratiske styre i årene 1924-1927:

*”En kommune, som dels paa Grund af ydre uafvendelige Forhold (stor Invasion af mindre og daarligere Skatteydere, Lysthusbeboere) og dels paa Grund af indre Forhold (en Styrelse og en Administration, som ikke magtede Opgaverne) er kommet i økonomiske Vanskeligheder...”*²⁰⁰

Sognerådets problemer førte til, at de borgerlige ved et kup den 21. juni 1928 generhvervede den politiske magt. Det blev dog kortvarigt, da de allerede mistede den ved valget ni måneder senere.²⁰¹ Arnold Nielsen blev ny socialdemokratisk sognerådsformand og var det indtil sin død i 1942.²⁰² Fra valget i 1929 og frem til i dag blev Hvidovre således en socialdemokratisk kommune, først og fremmest beboet af københavnske arbejdere.

---

¹⁹⁵ Sverrild 1988, side 119

¹⁹⁶ Thomsen 2002, side 81

¹⁹⁷ Thomsen 2002, side 82

¹⁹⁸ Thomsen 2002, side 83

¹⁹⁹ Thomsen 2002, side 84

²⁰⁰ Thomsen 2002, side 129

²⁰¹ Thomsen 2002, side 133

²⁰² Thomsen 2002, side 135

Analyse af interviews

I det følgende foretages en analyse af interviewene med de ældre Hvidovreborgere, som i 1920'erne flyttede til Hvidovre. Formålet er at opnå en forståelse for, hvorfor udflytningen fandt sted, og hvordan tilflytterne blev modtaget i den nye kommune. I analysen behandles seks punkter i interviewmaterialet; kendskab til grundene i Hvidovre, årsager til udflytningen, byggematerialer, forhold vedrørende borgerlige rettigheder, det borgerlige syn på tilflytterne, ændrede forhold under det socialdemokratiske sogneråd samt refleksion over ydre forhold, der forårsagede Hvidovres udvikling, som det kommer til udtryk gennem interviewene.

Analyseresultaterne bliver naturligt baseret på de opfattelser og erfaringer, som de interviewede har dannet sig under og efter udflytningen til Hvidovre. Resultaterne bliver på den måde præget af de interviewedes oplevelser og placering på den uønskede side i konflikten mellem tilflytterne og Hvidovre Sogneråd.

Kendskab til grundene i Hvidovre

Af interviewene fremgår det, at der var to måder, hvorpå udflytterne opnåede kendskab til grundene i Hvidovre som alternativ til boligen i København. Edward Adam Anberg fortæller, at: *”Dengang var der annoncer i avisen om salg af sådanne huse og tomme byggegrunde til salg til sådan nogle priser som virkede som om de var fra før Kristi fødsel. Sådan 15-30 øre alen². Det var ret billigt. Det var på det nærmeste umuligt at finde lejlighed i København.”*²⁰³ Udbredt synes det endvidere, at rygter spredte sig på arbejdspladserne i København. Marie Henriksen beretter, at: *”Det var vist nærmest på arbejdspladsen det forplantede sig med disse udstykninger – jeg tror nok min mand har fået at vide på arbejdspladsen, sammen med kammeraterne der, for der var flere af hans kammerater som også købte grunde herude.”*²⁰⁴ Jenny Knudsen fortæller, at det var en arbejdskammerat, der spurgte hendes mand: *”Hvorfor køber du ikke en grund ude i Hvidovre – det er så billigt, vi betaler hverken skat eller noget som helst. Så købte vi grunden.”*²⁰⁵ At kendskabet til grundene i Hvidovre, foruden at blive formidlet via annoncer som eksempelvis Hvidovre Strandvang, florerede på arbejdspladserne i København, vidner om, hvilken gruppe mennesker der har set muligheder og økonomiske fordele i at flytte til Hvidovre. Det er sandsynligt, at også tillidsmænd på arbejdspladserne eller fagforbundet har talt for udflytningen på grund af muligheden for bedre levevilkår for industriens arbejdere. Antallet af arbejdere blev flere og flere, og samtidig øgedes organiseringen i arbejderklassen og ønsket om bedre vilkår. Udflytningen til Hvidovre kan derfor tolkes som en udvikling baseret på klassens organisering og

---

²⁰³ Interview: Edward Adam Anberg, født 1911 i Vejle, flyttede til København i 1920-21, umiddelbart derefter til Hvidovre, side 3

²⁰⁴ Interview: Marie Henriksen, født i 1890 i Viborg, flyttede til Hvidovre i 1922 fra Frederiksberg

²⁰⁵ Interview: Jenny Knudsen, født 1899 i Skanderborg, flyttede til Hvidovre i 1923, side 2

selvbevidsthed samt ønsket om at skabe bedre vilkår for sig selv og familien. Forstadsdannelsen i Hvidovre er dermed et udtryk for en forståelse for nødvendigheden i at afskaffe nødtilstanden. En forståelse, der var forbundet med det overskud, der var opstået på baggrund af den organiserede arbejderbevægelse resultater, blandt andet i form af arbejdstidsnedsættelsen.

Som det fremgik af Jenny Knudsens citat, så man positivt på, at man ikke betalte skat i Hvidovre, for det gjorde det endnu billigere. Derfor var det ikke et primært krav eller en tvingende nødvendighed for alle udflytterne at opnå borgerlige rettigheder i kommunen. Dette tyder på, at man har villet klare sig selv, og at bevæggrunden for udflytningen har været muligheden for at skabe bedre vilkår indenfor familiens rammer. Denne indstilling kan tolkes som et udtryk for en manglende tillid til samfundet fra arbejderklassens side. Samfundet leverede så ringe vilkår i København, at arbejdere har opsøgt alternativet i Hvidovre.

Årsager til at flytte ud

Sammen med det økonomiske motiv til at flytte til Hvidovre var bolignøden i København af allerstørste betydning; ”*Vi kunne ikke flytte andre steder hen, for det var det samme som nu, det var ikke til at få en lejlighed. Ellers var vi ikke flyttet herud. Vi kom fra København pga. boligmangel ... Og kunne ikke se anden udvej end flytte ud på landet.*”²⁰⁶ Ønskede man mere plads end en etværelses lejlighed, var det dyrt at bo i København; ”*En 3-værelses. Den kostede 98 kr. om måneden – det havde vi ikke råd til – det var jo mange penge dengang. En grund i 1923 kostede 20 om måneden på afbetaling.*”²⁰⁷ Vilkårene var således bedre i Hvidovre, hvor familierne fik mulighed for at skaffe anden bolig ved at bygge og præge den selv. Også Egon Toft Sørensen angiver både bolignøden og økonomien som motiver til at flytte til Hvidovre: ”*Grunden til at vi flyttede herud til Hvidovre var, at huslejen blev for høj derinde (Valby). Vi var efterhånden blevet seks børn, og så havde man altså fundet ud af at, at man kunne flytte til Hvidovre.*”²⁰⁸ Denne familie fik behov for mere plads, men på grund af den københavnske bolignød var det ikke muligt at flytte i noget større og bedre i København. Da mange af de familier, der flyttede til Hvidovre, var børnefamilier, var der et naturligt behov for mere plads end en etværelses i København. Boligmanglen betød, at en arbejderfamilie ikke havde råd til en større lejlighed i København, og derfor så man muligheder i Hvidovre, hvor grundpriserne var lave, og hvor man kunne bygge sit eget hus alt efter, hvad økonomien tillod den enkelte.

---

²⁰⁶ Interview: Marie Henriksen, født i 1890 i Viborg, flyttede til Hvidovre i 1922 fra Frederiksberg, side 2-3

²⁰⁷ Interview: Jenny Knudsen, født 1899 i Skanderborg, flyttede til Hvidovre i 1923, side 2

²⁰⁸ Interview: Egon Toft Sørensen, født 1918 i Valby, flyttede til Hvidovre i 1922, side 1

Marie Henriksen og hendes familie flyttede til Hvidovre ”Fordi vi havde så lille plads, der var jo bolignød dengang i 20’erne også, og så var udstykningerne begyndt her i Hvidovre, og så købte vi en grund der på Baunebakken. For at få mere plads og for at komme ud i frisk luft.” og videre ”Jeg tror vi gerne begge to ville på landet, altså for børnenes skyld. Der var friere forhold og luften var jo bedre.”²⁰⁹ Motivet for denne familie var ligeledes den københavnske bolignød. Yderligere fokuserer Marie Henriksen på de friere forhold, den friske luft og børnenes trivsel, hvilket indikerer, at familien havde et sundhedsmæssigt motiv til at flytte til Hvidovre. Et motiv, som er i tråd med tidens ideologiske holdning til lys, luft og renlighed. Således er der sammenfald mellem den store og den lille historie ved den individuelle efterstræbelse af ideologien. At Marie Henriksen nævner disse motivgrunde og ikke inddrager det økonomiske kan tyde på, at familien havde en stabil økonomi, men ikke mulighed for at finde en større bolig i København, og da man har prioriteret en sund bolig, har det været oplagt at flytte til Hvidovre.

Fælles for interviewene er, at det primære for den gruppe mennesker, der flyttede til Hvidovre, var bedre vilkår for den enkelte familie inden for den økonomiske ramme, som arbejderklassen var underlagt. Udflytningen var dermed en reaktion på de levevilkår, København bød denne klasse, og som man på eget initiativ forsøgte at forbedre ved at flytte ud under sundere forhold i Hvidovre.

Byggemateriale

At det var småkårsfamilier, der flyttede til Hvidovre, fremgår også af interviewene. Tømmer og andet til husbyggeriet bestod af de kasser, man dengang importerede Ford- og Chevroletbiler fra USA i. Når kasserne kom til fabrikkerne i Sydhavnen, blev bilen trukket ud og kassen afhentet til byggemateriale i Hvidovre. En kasse kunne udgøre et værelse, hvis man skar et hul i siden. Ved at sammenkoble den med andre kasser kunne man skabe et hus med flere rum.²¹⁰ Erik Toft Sørensen beretter, at:

*”Det var ret godt tømmer. Så godt som alle huse der blev bygget på det tidspunkt var af Ford- og Chevroletkasser og så tagpap udenpå. Vi flyttede herud i november måned. Der kunne vi ligge og kigge ud igennem brædderne fordi disse ikke nåede sammen. Disse forhold varede ikke længe, så kom der tagpap på.”*²¹¹

---

²⁰⁹ Interview: Marie Henriksen, født i 1890 i Viborg, flyttede til Hvidovre i 1922 fra Frederiksberg, side 10

²¹⁰ Interview: Otto M. Hansen, Født 1920, flyttede til Hvidovre fra København i 1925, side 5

²¹¹ Interview: Egon Toft Sørensen, født 1918 i Valby, flyttede til Hvidovre i 1922, side 2

Jenny Knudsen fortæller, at hun og familien boede ulovligt i Hvidovre. Huset, de boede i, var varmt, isoleret og havde kakkelovn. Sidstnævnte blev fjernet ved inspicering af de ulovlige beboelser; ”Vi vidste gerne, når de kom. – Så blev kakkelovnen taget ned. Så var der jo ingen fyr der. Der var en skorsten, men der var ingen fyr. Når han så var gået, så blev den sat op igen – sådan gjorde man dengang.”²¹²

Kendetegnende for interviewene er, at disse interimistiske forhold beskrives med en vis optimisme, hvilket indikerer, at familierne ikke har lidt nød, men har klaret sig igennem, som problemerne er dukket op. Man benyttede sig af, hvad der var til rådighed, og på den måde var tilflytterne med små midler i stand til at skabe en bolig, der var bedre og billigere end i København. Man kan stille spørgsmålstegn ved, om ikke også sundhedstilstanden i de små huse var dårlig, men af interviewene fremgår det, at tilflytterne ikke var plaget af sygdom.

Spørgsmål vedrørende borgerlige rettigheder

At de ulovlige beboere ikke blev anerkendt af sognerådet forklarer Marie Henriksen ved, at; ”Kommunen ville ikke modtage skat fra dem, for så havde de heller ingen forpligtelser.” Forstået som forpligtelser i forhold til blandt andet at tilbyde understøttelse, sygekasse og skolegang. Det samme gjaldt optagelse på valglister: ”Det kunne man ikke når man ikke betalte skat. Det var vel derfor de ikke ville have skat, for så havde vi jo ingen rettigheder. Men sognerådet blev med tiden tvunget til det.”²¹³ Årsagen til at tilflytterne blev nægtet at betale skat var altså sognerådets forsøg på at forhindre tilflytternes borgerskab i kommunen. Tilflytternes rettigheder var forbundet med kommunale omkostninger til trods for en forhøjet skatteindkomst. Sognerådet har måttet mene, at regnskabet ikke ville gå op til trods for den forøgede skatteindtægt. Dette kan hænge sammen med, at det forøgede indbyggertal stillede krav til hele det politiske apparat i kommunen. Væksten i indbyggertal ville kræve en udbygning af kommunens administration, institutioner, fattigomsorg med mere.

Et andet motiv til sognerådets afvisning af tilflytterne kan som allerede nævnt være ønsket om ikke at lade de socialdemokratiske arbejdere komme til orde i kommunen. Dette motiv kan hænge sammen med deres klassebaserede ståsted, som ikke har været velkomment i den borgerlige kommune. Da rettigheder følger med forpligtelser, var et naturligt sted at modarbejde tilflytterne ved ikke at anerkende deres ophold i kommunen.

---

²¹² Interview: Jenny Knudsen, født 1899 i Skanderborg, flyttede til Hvidovre i 1923, side 2

²¹³ Interview: Marie Henriksen, født i 1890 i Viborg, flyttede til Hvidovre i 1922 fra Frederiksberg

Det borgerlige syn på tilflytterne

I interviewene underbygges de tidligere teser om det negative syn på tilflytterne, der herskede hos det borgerlige Hvidovre. Marie Henriksen fortæller, at det: *”... blev sagt dengang, at det var rosset inde fra Vesterbro der kom. Der var jo også mange vesterbroere der kom herud, men jeg synes nu i det store og hele at det var pæne mennesker alt sammen.”*²¹⁴ Det var ofte håndværkere, arbejdsmænd, fiskere og dermed; *”Mindre bemidlede mennesker der købte grunde i Hvidovre fordi det ikke var til at finde lejlighed i København.”*²¹⁵

Johannes Eriksen forklarer bøndernes syn på tilflytningen: *”Det var ikke altid lige vellidt. Det gamle Hvidovre syntes jo at det var noget mærkeligt noget, at skulle have en sådan flok mennesker boende. Jeg tror faktisk ikke at der var nogen særlig stor konflikt mellem dem, andet end at de fra begge sider så lidt skævt til hinanden.”*²¹⁶ Konflikten udspillede sig altså ikke i lige så høj grad kulturelt som politisk mellem de to grupper. Marie Henriksen forklarer afvisningen af tilflytterne med, at *”Kommunen ville ikke acceptere dem, landsbysamfund var klæbet sammen gennem generationer.”*²¹⁷ Det betyder, at kommunens mangeårige tradition som landsby blev udfordret af tilflytterne. Det tilflytterne stod for, har virket så fremmed, at man i kommunen har kigget indad og forsøgt at forsvare det, man kendte. Hvidovre, der havde en lang tradition som landbrugsland, blev invaderet af tilflyttere med en helt anden baggrund, hvilket må have virket forunderligt på bønderne i Hvidovre, som havde passet sit og ikke bedt om hovedstadens præg i Hvidovre. Derfor har en afvisning af tilflytterne formentlig virket som den rigtige beslutning for at bevare bondesamfundets tradition og normer, som de havde fungeret hidtil.

Edward Adam Anberg forklarer holdningen til tilflytterne med, at Hvidovre var *”...en kommune der ikke var forberedt på at modtage en storbys overskydende tilvækst. Nogen var vel lige ved at sige affald.”*²¹⁸

Synet på eller fordommen mod tilflytterne var, at de repræsenterede de mennesker, der ikke kunne klare sig økonomisk i København. Mens virkeligheden om tilflytterne måske i virkeligheden var en anden. Nok var de fattige, men deres udflytning var også i mange tilfælde baseret på en vision om et bedre liv. Som Ella Carstensen udtrykte det, så var: *”...det jo borgere der ville klare sig selv.”*, der flyttede til Hvidovre.²¹⁹ Samme holdning kommer til udtryk hos Otto M. Hansen: *”Man kan sige det var driftige folk der rendte til Hvidovre – de havde viljen til at komme væk fra det*

---

²¹⁴ Interview: Marie Henriksen, født i 1890 i Viborg, flyttede til Hvidovre i 1922 fra Frederiksberg

²¹⁵ Interview: Ebba Hansen Lyngby-Tårnbæk Komune, Hvidovre 1921, side 9

²¹⁶ Interview: Johannes Eriksen, født 1910 i Hvidovre, side 4

²¹⁷ Interview: Marie Henriksen, født i 1890 i Viborg, flyttede til Hvidovre i 1922 fra Frederiksberg, side 11

²¹⁸ Interview: Edward Adam Anberg, født 1911 i Vejle, flyttede til København i 1920-21, umiddelbart derefter til Hvidovre, side 11

²¹⁹ Interview: Ella Carstensen, født 1897 i København, flyttede til Hvidovre i 1922, side 4

belt håbløse inde i byen (KBH).”²²⁰ Der er dermed tale om handlekraftige mennesker til trods for deres placering i samfundets underklasse. Livet blandt tilflytterne beskrives som; ”*Falles for alle grundene var de mange kaninbure, høsebuse og lokummerne nede bag ved.*”²²¹ Tilflytterne var på mange måder selvforsynende, dyrkede haven og forsøgte at klare sig selv. Til spørgsmål om hverdagen og fritiden i Hvidovre svarer Marie Henriksen, at: ”*Nej, man kan jo ikke tillade sig at holde fri, når man har et bus og en have. Så der var ikke meget fritid. Det skulle jo passes.*”²²² Jenny Knudsen beskriver ligeledes: ”... *der er altid noget at bestille når man bor sådanne – altid noget der skulle ordnes.*”²²³ Det var flittige folk og ikke arbejdere opløst i druk og elendighed, der flyttede til Hvidovre. Det samme viser sig i kraft af tilflytternes kollektive krav om at få børnene i Hvidovres skoler, blive optaget på valglisterne, betale skat og på den måde integreres i kommunen. Dette indikerer, at efter tilflytterne var faldet til, blev ambitionen udvidet fra at gælde en bedre bolig til at opnå flere rettigheder og dermed skabe forbedringer på et bredere grundlag.

Ændrede forhold under det socialdemokratiske sogneråd

Af interviewene fremgår det endvidere, at tilflytterne var tilfredse med skiftet af den politiske magt i kommunen. Marie Henriksen mener, at; ”... *vi fik det bedre herude efterhånden – efter 1925, da Socialdemokratiet kom til roret.*”²²⁴ Men for hendes familie var; ”*Det positive jo det at vi jo var glade for at komme ud i frisk luft, for børnenes skyld. – og efterhånden så blev det jo også lidt bedre og være herude.*”²²⁵ Det socialdemokratiske sogneråd var dermed en sidegevinst, der lettede tilværelsen, men uanset hvad var forholdene bedre end i København.

På spørgsmålet, om alle kommunens problemer blev løst under det socialdemokratiske sogneråd, svarer Ella Carstensen, at: ”... *dem alle sammen blev jo ikke løst, men det var ligesom at han (Arnold Nielsen) havde mere fast hånd om det hele end Carl Nielsen havde. Sådan en kommune den skal bygges op – der hverken er skoler, kloaker, veje eller noget. Der er jo ligegodt mange ting der skal ordnes. Det tager nogle år.*”²²⁶ Carl Nielsen, der var den første socialdemokratiske sognerådsformand i Hvidovre havde ikke formået at holde styr på kommunens regnskaber under den kaotiske omvæltning fra borgerlig kommune. Men forholdene stabiliseredes altså under Arnold Nielsen, der efter det borgerlige kup i 1928 bragte kommunen på rette kurs som en socialdemokratisk arbejderforstad.

---

²²⁰ Interview: Otto M. Hansen, født 1920, flyttede til Hvidovre fra København i 1925, side a

²²¹ Interview: Otto M. Hansen, født 1920, flyttede til Hvidovre fra København i 1925, side e

²²² Interview: Marie Henriksen, født i 1890 i Viborg, flyttede til Hvidovre i 1922 fra Frederiksberg

²²³ Interview: Jenny Knudsen, født 1899 i Skanderborg, flyttede til Hvidovre i 1923, side 8

²²⁴ Interview: Marie Henriksen, født i 1890 i Viborg, flyttede til Hvidovre i 1922 fra Frederiksberg, side 12

²²⁵ Interview: Marie Henriksen, født i 1890 i Viborg, flyttede til Hvidovre i 1922 fra Frederiksberg, side 9

²²⁶ Interview: Ella Carstensen, født 1897 i København, flyttede til Hvidovre i 1922

De forhold, der fulgte tilflytternes optagelse på valglisterne og det socialdemokratiske styre, tiltrak endnu flere tilflyttere, fordi man havde fået rettigheder.²²⁷ Dette resulterede i en stor udvikling i Hvidovre, som ifølge Johannes Eriksen: ”...*ganske givet var til Hvidovres fordel.*”²²⁸ Dette uddybes desværre ikke i interviewet, men Eriksen mener formentlig, at den udvikling, det socialdemokratiske sogneråd igangsatte efter valget i 1928, indeholdt en modernisering af landsbyen i forhold til anlæggelse af veje, kloakering, vandtårn, strøm med mere. Ligeledes i forbindelse med øget fattighjælp og understøttelse til kommunens indbyggere.

Refleksion over ydre forhold der forårsagede Hvidovres udvikling

Otto M. Hansen forklarer udflytningen som forårsaget af 1. verdenskrigs afslutning; ”... *den havde jo sat sit spor. Da begyndte der ligesom at komme udvikling i Hvidovre på det tidspunkt. Rundt omkring kom der røre om, om jord. Og jorden var noget værdi, og da der både øh vi lå op ad Valby og Vesterbro, så der var mange derinde der får øje for at der var til at få forholdsvis billig jord i Hvidovre.*”²²⁹

Otto M. Hansen, som var gartner i faderens gartneri, husker, hvordan hans far havde en fornemmelse af, hvor udviklingen førte hen. Da Otto M. Hansen foreslog sin far at bygge nye drivhuse for at udvide gartneridriften,

”...*kom far med et – som jeg siden har måttet sige var et godt råd, eller en god tanke, - han sagde: Ejendommen bliver ikke spor mere værd af den grund i tilfælde af salg – For København kommer herud, og de regner. Det bliver overtaget af København til sidst selvom vi bor i Hvidovre kommune. Hvidovre kommune vil kun blive en forstad til København og så er ejendommen ikke spor mere værd fordi der ligger fire flotte drivhuse. Det kan bruges lige i øjeblikket, men det er ikke noget – man skal også tænke på fremtiden.*”²³⁰

Dette tyder på en erkendelse af, at det ikke var meget at stille op overfor udviklingen, da det var store kræfter, der var i spil. Hvidovre lå alt for tæt på København til at kunne undgå en påvirkning af den vækst, hovedstaden var i. København var ikke interesseret i landbrug eller gartneri, men i jord, hvorpå der kunne bygges boliger til de mange mennesker, der var tilknyttet København og det københavnske arbejdsmarked, men som hovedstaden ikke bolig-mæssigt kunne rumme. Den industrielle by med behov for et stort antal arbejdere var på vej til at ekspandere på bekostning af landbrugslivet.

---

²²⁷ Interview: Egon Toft Sørensen, født 1918 i Valby, flyttede til Hvidovre i 1922, side 7

²²⁸ Interview: Johannes Eriksen, født 1910 i Hvidovre, side 5

²²⁹ Interview: Otto M. Hansen, født 1920, flyttede til Hvidovre fra København i 1925, Scene 7, side 7

²³⁰ Interview: Otto M. Hansen, født 1920, flyttede til Hvidovre fra København i 1925, Scene 8, s. 8

Johannes Eriksens forældre var gårdejere i Hvidovre og oplevede den udvikling, der i 1920 førte til, at over halvdelen af gårdene var udstykket til byggegrunde;

”Årsagerne til udstykningerne var jo fortrinsvis at de store skatter efterhånden kom på jordene herinde i Københavns nærhed, så det blev ikke rentabelt at bruge dem som landbrug. På det tidspunkt kom der en masse tilflyttere til Hvidovre. De boede jo mest i havehuse...det gav et helt andet billede af selve Hvidovre. Den var jo ved at forsvinde som landsby, da København rykkede ind i nærheden af den – eller man kan jo sige at Hvidovre rykkede nærmere til København.”²³¹

Det vil sige, at med Hvidovre beboet af københavnske arbejdere ændredes relationen mellem hovedstaden og Hvidovre. Sidstnævnte ændrede udseende og kom til at fungere som et boligområde for de københavnske arbejdere, der ikke var plads til i indre by, i stedet for som tidligere at fungere som et isoleret samfund, der benyttede sig af det københavnske marked til at afsætte landbrugsvarer. Hvor Hvidovre tidligere havde udnyttet muligheder i hovedstaden, vendtes forholdet, så hovedstaden udnyttede Hvidovres fysiske rum til at huse industriens arbejdskraft.

På baggrund af de seks analyseområder af interviewmaterialet fremgår det, at det var arbejderfamilier, der flyttede til Hvidovre, og at kendskabet til udflytningsmuligheden især udbredtes på arbejdspladserne i København. Et resultat af en organiseret og selvbevidst arbejderklasse, der var interesseret i at afskaffe nødstilstanden. Af årsager til at flytte ud var blandt andet, at der i høj grad var tale om børnefamilier, for hvem det ikke var muligt at skaffe en bolig i København, hvor størrelse og pris stemte overens med den pågældende families behov. Vilkårene i København kunne på den måde ikke leve op til arbejderklassens fornyede krav.

Arbejderklassens interesse i Hvidovre var dog ikke gengældt, da tilflytningen blev mødt med modstand. Konflikten udspillede sig hovedsageligt politisk og ikke i udpræget grad kulturelt mellem bønderne og tilflytterne. Det var det politiske apparat, der modsatte sig tilstrømningen af de socialdemokratiske vælgere. Tilflytterne trodsede kommunens protester og handlede selvstændigt for at opnå sundere og bedre boligforhold. Af interviewene fremgår det, at tilflytterne, mens tilflytningen stod på eller set i bakspejlet, var bevidste om den udvikling, der var i gang. Den korte afstand til København gjorde udviklingen til forstad uundgåelig. Da først udflytningen og de ukontrollerede kræfter var sat i spil, var der ikke noget at stille op for at

---

²³¹ Interview: Johannes Eriksen, født 1910 i Hvidovre, s. 5

forhindre det. Det politiske apparat i kommunen gjorde forsøg på det, men med den socialdemokratiske støtte på regeringsniveau var kampen tabt. Arbejdernes tilflytning til kommunen medførte et forandret landskab, udvidelse af det kommunale apparat og gradvise moderne forbedringer. Derfor kan det konkluderes, at tilflytningen til Hvidovre var startskuddet til Hvidovres udvikling til københavnsk forstad.

Jeg har i specialet valgt at se bort fra kulturradikalismens eventuelle rolle bag udflytningen til Hvidovre. Kulturradikalismens idégrundlag og periodemæssige relevans mellem 1. og 2. verdenskrig virker umiddelbart oplagt at inddrage, men jeg var fra specialets påbegyndelse af den overbevisning, at den ikke spillede den store rolle i forstadsdannelsen. Kulturradikalismens sociale program var en ideologi, der havde til hensigt at reformere arbejderens kultur, danne rammerne om arbejdernes liv, både holdningsmæssigt og fysisk i kraft af arkitektur og i det hele taget modernisere og frisætte arbejderfamiliernes levevis.²³² Kulturradikalismen havde blandt andet tidsskriftet *Kritisk Revy* (1926-1928) som talerør, hvor arkitekter, byplanlæggere og kulturdebattører forsøgte at præge den folkelige smag og holdningsdannelse ved angreb på borgerlige autoriteter. Poul Henningsen berørte i artiklen *Verdensproblemet menneskets bolig* fra 1928 boligspørgsmålet, som han definerede som et politisk spørgsmål. Han opsatte forskellen mellem den kollektive levemåde og tilbagevenden til haveboligen som en kamp mellem samfund og individ.²³³ Mellem samfundets opfordring til stræben efter imaginære goder og de virkelige værdier i naturen. Holdningen var, at de magthavende havde interesse i at binde befolkningen i et kollektivt afhængighedsforhold, mens kulturradikalisterne havde en forestilling om, at ved hjælp af rationel planlægning blev det muligt at tage bedre vare på individets interesser.

At jeg vurderer, at kulturradikalismen ikke spillede en markant rolle i forstadsdannelsen, skyldes blandt andet, at kulturradikalisters funktionalistiske forestilling om, hvordan livet skulle tilrettelægges, dels spillede sammen med, men også kom i konflikt med borgernes ønsker. Forstået på den måde, at planlægningen ikke nødvendigvis svarede til de egentlige behov. Tesen om, at udflytningen til Hvidovre fandt sted på grund af andre kræfter og på et mere tilfældigt og individuelt grundlag, bliver på baggrund af interviewanalysen bakket op, og der forekommer ikke nogen iøjefaldende sammenhænge mellem udflytningen til Hvidovre og kulturradikalismen. Derfor vælger jeg ikke at se kulturradikalismen som en væsentlig faktor i forstadsdannelsen.

---

²³² Lammers, Christiansen og Nissen 1988, side 215

²³³ Henningsen 1928, side 20

Analyse af Bent Zinglersens erindringer

Bent Zinglersens forældre mødte hinanden på Frederiksberg, nærmere bestemt på Café Bregnehøj på Finsensvej. Georg – Bents far; ”...blev varm på servitricen, som tillige var datter af restauratør Salskov, en af branchens kendte navne. De blev forlovet og gift og flyttede ud til Hvidovres sydligste ødemark på anbefaling af en af Lystrups mekanikere som få år forinden havde købt et typisk forstadsbus med have på Lodsvej.”²³⁴

Bent Zinglersen beretter, at faderen blev ansat i Hvidovre Kommune for at opbygge et moderne skattevæsen.²³⁵ Periodemæssigt må dette være sket i midten af 1920’erne, da Bents forældre flyttede til Hvidovre, da de blev gift og stiftede familie. Bents søster kom til verden i 1925 og han selv i 1927. Familiens flytning til Hvidovre skete dermed samtidig med dannelsen af et socialdemokratisk sogneråd i kommunen og en øget indsats inden for den kommunale administration. Georg Zinglersen arbejdede for Hvidovre Kommune, indtil der blev ansat en nazist ”...formentlig efter en studehandel mellem sognerådet og den tyske besættelsesmagt. Så sagde Far sin stilling op efter 18 år i kommunens tjeneste.”²³⁶

Bent Zinglersen boede i sin barndom på fire forskellige adresser ved bredden af Kalvebod strand. Fødehjemmets officielle adresse var Lodsvej, sidste hus, fordi husnumrene endnu ikke var indført på de afsides veje i Hvidovre.²³⁷ Huset lå på Muremester Mosvigs grund, som denne havde opkøbt og udstykket, og som familien Zinglersen lejede størstedelen af. Grunden havde to naboer på nordsiden, hvor der hvert år boede forskellige sommerlejere. Til gengæld boede der ingen på sydsiden. Her havde togfører H.C. Hansen sin mark, hvor han opdrættede kaniner. Zinglersen beretter, at:

”Mit bekendtskab med H.C. medførte opkaldelsen af et problem, jeg havde tumlet med i min barndom. Vi iagttog gentagne gange lys signaler fra skibe, der lå opankrede i den yderste sydlige del af Kalveboderne. ”Spiritsmuglere!” affærdigede Far det med – over for mig i hvert fald. Han vidste sikkert bedre. Det var ikke spiritsmuglere, men menneskesmuglere som H.C. og hans kommunist partifæller sørgede for at bringe uden for dansk og tysk politis rækkevidde. Det danske politi betænkte sig ikke for at sende de flygtninge, de fik fat i, hjem til Hitlers lejre og gaskamre.”²³⁸

---

²³⁴ Zinglersen [1990’erne], *Mælkemanden og perlefiskeren*

²³⁵ Zinglersen [1990’erne], *Personer bag vejnavne i Hvidovre – og de, der intet fik*

²³⁶ Zinglersen [1990’erne], *Tegneserier og historiske datoer*

²³⁷ Zinglersen [1990’erne], *Lodsvej og Hvidovre Søbad*

²³⁸ Zinglersen [1990’erne], *En ven for livet*

Flytningene blev indlogeret hos småkårsfamilier i Hvidovre, og H.C. Hansen bidrog til at brødføde dem med sit opdræt af kaniner.

Zinglersen voksede op i huse, som familien lejede af de respektive udstykkere. Han fortæller om udstykningsvirksomheden i Hvidovre, at;

”Forpager Schrader kendte jeg, omtrent fra jeg som fireårig flyttede til Strandbovej. Han kom meget ofte ud til Strandbovej, når han til hest inspicerede sine jorder, der strakte sig fra Strandbovej til Gammel Køgelandevej. Inden vi flyttede derfra, havde vi dog fået de første genboer, og de havde altså købt grunde af Berringgård”²³⁹

Jorden, der hørte til Berringgård, var oprindeligt opkøbt af en smøreksporthør i 1901 og blev forpagtet af faderen til den Scharder, som Zinglersen kendte. Den ældste Scharder havde inden 1920 været med til at udstykke jorden til kvarteret Strandøre.²⁴⁰ Grundene gik på den måde typisk i arv og blev ofte lejet ud, eksempelvis til familier som Zinglersen, alt imens prisen på jorden steg. Zinglersens beretning om beboerforøgelsen og boligspekulation i Strandøre fortæller, at væksten fra 1920'erne fortsatte i årtiet efter. Udviklingen til forstad tog sin begyndelse før 1. verdenskrig og fortsatte i de efterfølgende årtier. Zinglersen beskriver, at;

”Strandkvartererne syd for Gammel Køgevej, hvor jeg var født og slog mine folder i de første 19 år af mit liv, var om vinteren meget tyndt befolket og om sommeren ganske tæt befolket på grund af udflytterne, der i stort tal kom fra københavnske slumkvarterer. Det gav en opdeling af børn i helårsbeboere og sommerbeboere, men der var ikke noget særligt misforhold mellem vores grupper. Vi sang ganske vist Københavnerslagsange, men det var vist nærmest et arvestykke”²⁴¹

Et arvestykke fra den tilvandring til Hvidovre, der fandt sted i årene før 1. verdenskrig, og som satte et kulturelt præg på forholdet mellem tilflytterne og helårsbeboerne mange år efter. Udflytterne var blevet en naturlig del af Hvidovres beboersammensætning i 1930'erne, og konfliktforholdet mellem dem og helårsbeboerne mindskedes. Det skyldes formentlig, at mange af 1930'ernes helårsbeboere selv var flyttet til fra København.

Zinglersens erindringer vidner om de forskellige typer tilflyttere, Hvidovre oplevede. Han beretter, at blandt andet Erling Bløndahl-Bengtson, der i en alder af fire år blev berømt

---

²³⁹ Zinglersen [1990'erne], *Hr. og Fru. Scharder til Berringgård*

²⁴⁰ Ibid.

²⁴¹ Zinglersen [1990'erne], *Min barndoms veje*

cellospiller, boede sammen med sin familie en sommer i starten af 1930'erne i et lejet hus i Hvidovre, inden de om vinteren flyttede tilbage til lejligheden i København.²⁴² Der var her tale om en velstående familie, der for sommeren søgte ud af byen og til landlige og friske omgivelser. Derudover havde Zinglersen så sent som i 1941 en kammerat, der hele året boede i ”... *en overbefolket rønne der var tømret sammen af chevroletkasser og beklæde med tjæret tagpap på ydervæggen.*”²⁴³ Arven fra 1920'ernes udflytning til Hvidovre havde ikke sluppet sit tag i de følgende årtier. Den afvikledes først efter 2. verdenskrig med de mange boligprojekter i forstaden Hvidovre.

På den østlige side af Lodsvej lå der i Zinglersens barndom fortsat marker. De tilhørende gårde blev benyttet som husvildeboliger for at aflaste den københavnske bolignød. Gårdene stod tomme, fordi jorden var udstykket og ikke længere blev benyttet til landbrug og kunne derfor bruges til at huse de husvilde.²⁴⁴ Med landbrugets gradvise afvikling i Hvidovre forårsaget af spekulanternes jordopkøb opstod der andre muligheder. Et eksempel på hvordan Hvidovre på grund af den korte afstand til København ændrede funktion fra selvstændigt landsbysamfund til aflastningsområde for nogle af hovedstadens problemer.

Hvidovres moderne udvikling

Hvidovres moderne udvikling påbegyndtes i 1930'erne. Her opførtes blandt andet et vandtårn, der erstattede brønden med kommunevand.²⁴⁵ I midten af 1930'erne anlagdes Hvidovre Mørtelværk; ”*Nu var freden forbi i Hvidovre Syd. Kraner og gravkøer arbejdede dagen igennem og raslen af ral, der hobedes op i høje bjerge, gav genlyd viden om.*”²⁴⁶ Om aftenen fungerede området som legeplads for børnene. Anlæggelsen af mørtelværket i Hvidovre skal ses i lyset af de erhverv og den industri, der efter 1. verdenskrig blev anlagt med behørig afstand til hovedstaden på grund af den lydæssige gene. Denne generende virksomhed blev lagt i Københavns yderkanter; i forstadsområderne, som havde den nødvendige forbindelse til hovedstaden uden at være en integreret bydel.

Zinglersen beskriver et livligt handelsliv i Hvidovre i 1930'erne. Meget dyrkede familierne selv i haven; grøntsager og tilmed tobak.²⁴⁷ Derudover handlede man i købmandsbutikker, gartnerudsalg, ålforretninger og meget andet. De små ismejerier forsvandt, da den

---

²⁴² Zinglersen [1990'erne], *To vidunderbørn i Hvidovre*

²⁴³ Zinglersen [1990'erne], *Visit hos min frederiksbergske moster*

²⁴⁴ Zinglersen [1990'erne], *Ved bredden af Kalvebod Strand, en beretning om livet ved Hvidovre strand i 1930'erne – mellemkrigstidens sidste årti*

²⁴⁵ Zinglersen [1990'erne], *Da fremskridtet kom til Hvidovre Syd*

²⁴⁶ Zinglersen [1990'erne], *Raverød kat som snevidt spøgelse*

²⁴⁷ Zinglersen [1990'erne], *Opfindsomheden var stor i fyrreterne*

storkøbenhavnske mælkeordning nåede til Hvidovre. Der kørtes med fisk, grøntsager og jordbær på hestevogn eller trehjulet cykel, når egen haveproduktion ebbede ud.²⁴⁸ Familien Zinglersen handlede i 1930'erne i en gammeldags blandet landhandel, hvor man kunne købe alt fra haveredskaber til sivsko og slagterivarer. Købmandsbutikken blev nedlagt sidst i 30'erne og erstattet af en tre etagers beboelsesejendom. I stedet åbnede et moderne minimarked på Gammel Køge Landevej. Her kom familien til at handle på bog.²⁴⁹

Zinglersen beskriver, hvordan gartner Kudsk's gartnerier til sidst lå omringet af parcelhuse, hvilket vidner om, hvordan beboelsen trængte ind på jordbrugen i takt med, at forstadsdannelsen skred frem. Til trods for den store tilflytning til Hvidovre var byen endnu i 1930'erne et område med tilpas meget landbrugsland til at blive ramt af epidemier blandt husdyr.²⁵⁰ Udviklingen før 2. verdenskrig i Hvidovre kendetegner dermed en brydningsperiode i Hvidovres historie, hvor byen udviklede sig fra landbrugsland til forstad og beboelsesområde.

Det kulturelle liv i Hvidovre i 1930'erne

*"I min barndom abonnerede Far på Social-Demokraten, og det gjorde alle de ledende på Kommunekontoret."*²⁵¹

Derudover blev det røde aftenblad, BT, og Ekstra-bladet læst i familien. Moderen Else abonnerede ydermere på Hus og Hjem – Husmoderens Blad, Hjemmet og Familie-Journalen som udkom hver tirsdag og indeholdt tegneserier og sangtekster for børn.²⁵² Læsevirkomheden var stor i 1930'ernes Hvidovre både blandt børn og voksne.

Zinglersen beskriver, hvordan man mødtes på restauranter, spiste og ikke mindst drak. Familien Zinglersen overværede mange amatørtafener med underholdning og sang på Frihedskroen. Om søndagen arrangerede Arbejdernes Radio-klub i Hvidovre børnefilm på Risbjerggård.²⁵³ Endvidere var familien op gennem 1930'erne indtil 1938; *"...da mor var i omstændigheder ganske hyppige gæster i det store forlystelsesetablisement i Allégade på Frederiksberg; Landsbyen Lorry."*²⁵⁴ Hvidovres ubetingede trækplaster i 1930'erne var badeanstalten ved Lodsvej. Zinglersen husker en ivrig trafik til søbadet, som han overværede inde bag lågen til sit barndomshjem. Fritidslivet og det kulturelle liv var dermed rigt i 1930'ernes Hvidovre.

---

²⁴⁸ Zinglersen [1990'erne], *Handlen i Hvidovre Syd*

²⁴⁹ Zinglersen [1990'erne], *Kildebodrenen og Morten Mulat*

²⁵⁰ Zinglersen [1990'erne], *Epidemier blandt kvæg og mennesker*

²⁵¹ Zinglersen [1990'erne], *Tegneserier og historiske datoer*

²⁵² Ibid.

²⁵³ Zinglersen [1990'erne], *Mine første film*

²⁵⁴ Zinglersen [1990'erne], *Fra varietéens verden*

Hvidovre bliver forstad

I hvad der formentlig var midt i 1940'erne, opholdt familien Zinglersen sig kortvarigt i et primitivt sommerhus på Hvidovre Enghavevej 3. Her var de anbragt ”... *af kommunen i en venteposition, til de kunne få en rigtig lejlighed i noget af alt det nye der blev bygget.*”²⁵⁵ Den bungalow på Risbjerggård allé 67, som de hidtidig havde lejet, var blevet solgt. Familiens flytning fra hus med have til en lejlighed i et alment boligbyggeri indikerer en overgang i byens historie. Perioden efter 2. verdenskrig medførte store forandringer, hvor landskabet blev præget af store planlægningskoncepter. Hvidovres mangeårige forandring blev i 1952 stadfæstet, da”... *Toft Sørensen blev den første sognerådsformand i Hvidovre der fik hængt en borgmesterkæde om halsen og Hvidovre forlod landkommunernes rækker og fik delvise købstadsrettigheder.*”²⁵⁶

Zinglersen omtaler sig selv som hvidovrebonde og Hvidovre som bondeland i sin barndom. Dette til trods for at hans familie ikke levede af at dyrke jorden. Zinglersen er præget af et billede, der endnu i 1930'erne hang ved beboerne i Hvidovre om et liv på landet under åben himmel som kontrast til københavnerlivet. Set i bakspejlet har Hvidovres naturlige omgivelser for Zinglersen været et idyllisk barndomsbillede. Kendsgerningerne er, som han også selv erkender, at Hvidovre i hans barndom og ungdom var under udvikling, og at det landlige Hvidovre, han voksede op i, gik tabt til fordel for et udbygget Hvidovre.

Bent Zinglersens beretninger om Hvidovre i 1930'erne fortæller en lokal historie. Til trods for specialets primære fokus på 1920'erne finder jeg Zinglersens beretning væsentlig, idet årtiets udviklingstræk ikke isoleres, men udfoldes i et større perspektiv. Gennem Zinglersens erindringer og karakteristik af Hvidovre i 1930'erne er det muligt at følge 20'ernes hændelser længere op i tiden og på den måde fastslå, at udviklingstrækkene vitterligt ændrede landskabet og kulturen i Hvidovre. Dette er med til at afkode relationen mellem Hvidovres lokale historie og den historie, der udfoldede sig på samfundsniveau. Det, der kendetegner forandringen i Hvidovre fra 1920'erne til 1930'erne, er, at byen under Zinglersens fortælling havde mistet noget af sit præg som klondike. 30'ernes fortælling om Hvidovre bærer præg af mere strukturerede og organiserede sammenhænge, hvor byen fremstår mere som en helhed end 20'ernes Hvidovre gjorde. Til trods for Hvidovres igangværende udvikling i 30'erne var byens forandrede sammenhæng en tydelig indikator for, at Hvidovre havde påbegyndt sin udvikling til forstad under et socialdemokratisk styre. Udviklingen i Hvidovre var ubetinget forårsaget af Københavns udvikling, og på den måde

---

²⁵⁵ Zinglersen [1990'erne], *Et helt menageri*

²⁵⁶ Zinglersen [1990'erne], *9. april og tiden derefter*

kan analysen af de specifikke omstændigheder i Hvidovre bidrage til den store fortælling om, hvad der skete på det menneskelige niveau under samfundets udvikling til industrisamfund, hvor forstaden spillede en væsentlig rolle i forbindelse med befolkningens forandrede krav til beboelsen.

Afsluttende diskussion

På baggrund af specialets redegørelser og analyser fremgår det, at Hvidovres udvikling skal forstås ud fra de forhold, industrialiseringen, urbaniseringen og de moderne strømninger påførte Hvidovre. Ved at analysere Hvidovres udvikling forårsaget af et forandret samfund er det muligt at udlede den rolle, Hvidovre som forstad spillede i den store historie. Hvidovres forandring afspejler det pres, der lagdes på København, og de ideologier, der lå bag udflytningen. Hvidovre og dermed forstædernes historie fortæller således om industrisamfundet og dets mennesker. Om forandring og dannelse af idealer, der fulgte på grund af presset på indre by. Forstadsdannelsen i Hvidovre kan derfor anskues som en direkte følgevirkning af hovedstadens og samfundets forandrede forhold.

Diskussion af teori

Af teoriafsnittet fremgik det, at der er visse uoverensstemmelser til stede blandt teoretikerne, hvad angår årsager til forstadsdannelsen. Claus Bech-Danielsen anser som arkitekt forstadens og den moderne bys fysiske rammer som skabt efter modernismens idealer. Med blik for det moderne individs og samfunds behov skabte arkitekterne byfornyelser og bydele. Han er, måske meget naturligt taget hans faglige position i betragtning, af den overbevisning, at de modernistiske arkitekter var ansvarlige for forstadsdannelserne. I Hvidovre forekom denne planlægning og arkitektur ikke før efter 2. verdenskrig. Planlægningen af det fysiske rum med blandt andet boligkvarterer og indfaldsveje skete først efter 2. verdenskrig, da den første bølge af tilflyttere til Hvidovre havde fundet sted, hvilket derfor strider imod Bech-Danielens teori. Til gengæld er Bech-Danielsen inde på, at moderniteten medførte idealer, der fungerede som bagvedliggende faktorer til at søge væk fra byen, hvilket stemmer overens med specialets analyser. Men hvor Bech-Danielsen mener, at det var arkitekterne og byplanlæggerne, der fulgte disse idealer til dørs og stod bag forstadsdannelserne, angiver specialets analyseresultater, at forstadsdannelsen i Hvidovre var baseret på en selvstændig udflytning fra byen. Bech-Danielsen har ikke blik for den udvikling, der skete uden om arkitekterne og byplanlæggerne, men som fandt sted på baggrund af udflytternes eget initiativ. Et initiativ, der var resultat af tidens strømninger og idealer om at flytte ud af byen og skabe bedre levevilkår, som det var tilfældet i Hvidovre.

Peter Dragsbo har en anden tilgang til forstadsdannelserne. Han mener, at industrialiseringen adskilte arbejde og bolig, hvilke skabte muligheder for at flytte ud af byen. Da boligen og arbejdet ikke længere havde en funktionel tilknytning, var det ikke en tvingende nødvendighed at blive boende i byen. Ved adskillelsen blev det på den måde muligt at fokusere på andre ting, såsom

familielivet. Borgerskabets udflytning fra byen ser Dragsbo derfor som en afstandtagen fra den usunde by.

Martin Zerlang har en tredje holdning til forstadsdannelserne. Han præsenterer en helbredsmæssig opfattelse og anskuer modernitetens strømninger som udslagsgivende for flugten fra byen. Kritikken af København var så markant omkring 1900-tallets begyndelse, at end ikke arbejderklassen kunne sidde den overhørig. Det var repræsentanter fra over- og middelklassen; akademikere og læger, der talte arbejderne i sag ved at skabe blik for alternativet til livet i byen og opmuntre til at søge væk. Det var således holdninger og visioner, der gjorde modernisterne til aktører bag arbejderklassens udflytning.

Robert Fishman er enig i holdningen til forstadsdannelserne som udtryk for en hygiejnisk bevidsthed om byen. Han hævder, at de hygiejniske forhold i byerne ikke var blevet værre, men at observatørerne havde ændret sig. Med modernitetens idégrundlag opstod nye holdninger til, hvordan man burde bo. Kritikken af byen, slummen og arbejderkvarterene var stor blandt den engelske middel- og overklasse, som forlod byen til fordel for friere forhold i forstæderne. Den holdning ses også i den danske middel- og overklasse i kraft af velhaverforstæderne nord for København. At holdningen også forplantede sig i den danske arbejderklasse kommer til udtryk ved den individuelle udflytning fra byen. På baggrund af interviewanalysens står det klart, at arbejderne også reagerede på vilkårene ved livet i indre by og den herskende bolignød. Det betyder, at der var en klar overensstemmelse i værdier og opfattelser mellem samfundets klasser i forhold til, hvordan man ønskede at bo. Arbejderne, som havde færrest ressourcer, måtte med lidt opfindsomhed udleve deres drømme og skabe sig bedre levevilkår i Hvidovre. Fishman afviser Bech-Danielsens holdning til, at arkitekter og byplanlæggere var aktører bag forstadsdannelsen. Dermed er Fishmans teori i overensstemmelse med analyseresultaterne af forstadsdannelsen i Hvidovre, hvor aktørerne bag var dels udflytterne, dels spekulanterne. Fishman anerkender også spekulanternes bidrag til forstadsdannelserne, da de hurtigt fik øjnene op for udflytningstendensen og det marked, der opstod.

På baggrund af teori og analyse er det blevet tydeligt, at udflytningen til Hvidovre var forårsaget af tiden og de kritiske holdninger til forholdene i byen. Af praktisk betydning var den herskende bolignød, der gjorde det umuligt at finde bolig svarende til en arbejderfamilies behov. Modernitetens ideal om bedre boliger kunne ikke opnås med en arbejders løn i København omkring århundredeskiftet. Men tidens handlekraftige individer så udad mod Hvidovres åbne

landskab inspireret af de modernistiske idealer om bedre forhold med familien i centrum. Udflytningen symboliserer en frisættelse fra de forhold, samfundet havde tvunget ned over arbejderklassen, og gav dem indflydelse på egen tilværelse. Hvidovre rummede disse muligheder på grund af den korte afstand til hovedstaden og det åbne landskab. Derfor er jeg af den overbevisning, at udflytningen fra byen i mange tilfælde var årsag til Dragsbos fokus på adskillelse af arbejde og bolig. Industriarbejderen reagerede på byens forurening og små lejligheder og flyttede derfor, som Zerlang argumenterer for, på grund af den fysiske og psykiske fare ved byen. Udflytningen til Hvidovre skal derfor ses som et resultat af modernistiske strømninger om at skabe bedre vilkår for den enkelte. Som det fremgik af analysen af interviewene, var bolignød og pladsmangel i de københavnske lejligheder primære årsager til det utilstrækkelige ved livet i byen og afspejlede ikke arbejderbefolkningens idealer og drømme.

De fire teoretikere er alle enige om, at forstadsdannelsen udsprang af en hygiejnisk holdning til den industrialiserede by, men har forskellige bud på, hvem der som aktører stod bag. Bech-Danielsens holdning til arkitekter og byplanlæggere bag forstadsdannelsen strider imod specialets analyseresultater; Hvidovre var ikke præget af planlægning i 1920'erne, men først årtier senere. Der er til gengæld overensstemmelse mellem analyseresultaterne og Zerlangs og Fishmans teorier om, at forstadsdannelserne skete på baggrund af holdninger blandt befolkningen om at adskille sig fra de usunde forhold i byen. Holdningen fremgår blandt andet af diskursen i *Hvidovre Strandvang*, hvor spekulanternes argumentation for havebyen repræsenterede den folkelige holdning.

Diskussion af Hvidovres udvikling til forstad

Hvidovre Sogneråds politiske reaktion på tilflytningen var et forsøg på at dæmme op for en forandringsproces i Hvidovre. Sognerådets modstand repræsenterede lokalsamfundets følelser overfor tilflytterne, deres sociale status samt den økonomiske konsekvens for Hvidovre ved deres borgerskab i kommunen. Herudover kan modstanden mod tilflytningen i et bredere perspektiv også ses som en modstand mod Københavns ekspansion og invasion af Hvidovres arealer, hvilket medførte, at kommunens primære virke som landbrugsland var for tid. Til trods for Hvidovres modstand og forsøg på at sikre det eksisterende var det en kamp, der var tabt på forhånd. Nærheden til København gjorde det umuligt ikke at blive påvirket af hovedstadens vækst. Udflytningen til Hvidovre vurderer jeg som værende et resultat af, at København ikke kunne rumme sin befolkning i sameksistens med erhverv og industri. Til trods for at København ikke havde fundet det nødvendigt at indlemme yderligere arealer, var beboerne i København af

en anden mening. Som København var indrettet i årtierne omkring år 1900, vurderedes den af nogle borgere som uegnet til beboelse. De tog konsekvensen og flyttede fra bykernen, dels til velhaverforstæderne nord for København, dels mod vest til arbejderforstæderne. De tilflyttere, der bosatte sig i Hvidovre, søgte på eget initiativ ud af byen, før staten og kommunerne reagerede på samfundskritikken i form af boligprojekter med henblik på at bedre arbejderklassens levevilkår. Planlægning på området ses først efter 2. verdenskrig som socialdemokratiske projekter kendetegnet ved det almene boligbyggeri.

Borgerlige værdier som værnen om familien kom i højsædet i 1900-tallets Danmark. Den nye tids aktører frisatte sig og var præget af en optimistisk fremskridtstro. Væsentlig for arbejderklassens udvidede handlemuligheder var nedsættelsen til 8 timers arbejde om dagen i 1919. Hermed opstod et fritidsliv for denne sociale klasse og et overskud til at bygge eget hus samt en virkelyst og disciplin til at efterstræbe bedre vilkår. En årsag til kritikken af levevilkårene i København og dermed en bevæggrund til udflytningen var, at individerne omkring århundredskiftet var inspireret af de modernistiske idéer. Arbejderne havde en selvbevidsthed og en vilje til at styre egen skæbne. Baggrunden for forstadsdannelsen i Hvidovre kan derfor anskues som en dynamik hos tilflytterne. Interessen i at afskaffe nødstilstanden var udpræget i de modernistiske tanker som derfor var en væsentlig årsag bag forstadsdannelsen i Hvidovre.

Af interviewanalysen står det klart, at udflytterne til Hvidovre var mennesker med handlekraft, som turde trods kommunens vedtægter og bosætte sig ulovligt. Den ulovlige beboelse i Hvidovre var udtryk for en forstadsdannelse, der skete ved flytning fra bykernen på grund af bolignøden. Det kan fastslås, at udflytterne tilhørte arbejderklassen. En gruppe med visioner om et bedre liv i sundere omgivelser. Af både analysen af *Hvidovre Strandvang* og interviewanalysen fremgik det, at tilflytterne var børnefamilier. Annoncøren berørte byens konsekvenser for de opvoksende slægtled, mens de interviewede angav, at en årsag til flytningen var, at familien havde vokset sig for stor til de små arbejderlejligheder i København. Økonomien spillede umiddelbart ikke den store rolle for hvilken del af arbejderklassen, der foretog udflytning, hvilket jeg finder belæg for, da grundene i Hvidovre var billigere end lejlighederne i København. Der er derfor ingen tendens, der peger i retning af, at det var de mest gunstigt stillede arbejdere, der udlevede drømmen om eget hus og foretog flytningen. Der er tale om dem, der havde viljen og tog initiativet. Den gruppe af arbejdere, der rykkede til Hvidovre eller til andre arbejderforstæder på Vestegnen, skabte en ny kultur, der udfordrede de hidtidige klasseskel. Denne kultur er væsentlig, dels fordi nødstilstanden tvang arbejderne til at se alternativer til deres kritisable forhold udenom

planlægningskoncepter og teori, dels betød udflytningen, at arbejderklassen fik adgang til det selvejede hus, som ellers havde været forbeholdt over- og middelklassen. Ved at se på den gruppe mennesker, der flyttede til Hvidovre, og på den uforudseelige måde, hvorpå udflytningen skete, kan det konkluderes, at der ikke lå en nøje planlægning bag. Udflytningen var ikke baseret på en organiseret kollektiv bevægelse. Derfor bærer udflytningstendensen ikke præg af at være foranlediget af intellektuelle kredse såsom kredsen af kulturradikalisterne. Nok var arbejderfamilierne præget af at tilhøre en stærk organiseret enhed i form af arbejderbevægelsen og en modernistisk holdning til at skabe bedre forhold for familien, men selve flytningen var ikke som sådan præget af andre kræfter end familiernes egne og spekulanternes levering af et bedre fremtidsperspektiv for den enkelte familie.

At arbejderne valgte Hvidovre som genstand for udlevelsen af deres drømme skyldes, at afstanden til København var overkommelig. På grund af den korte afstand herskede der i forvejen en relation mellem hovedstaden og Hvidovre baseret på Københavns fødevarebehov og Hvidovres bønders afsætningsbehov. Denne relation skiftede karakter ved udflytningerne. Forholdet ændrede sig som følgevirkning af urbaniseringens stigende behov for boliger. Hvidovre havde den fysiske plads til at rumme en del af de københavnske arbejdere, der øjnedes muligheden for at flytte ud i mere tilfredsstillende omgivelser. Dermed vedblev afhængigheden mellem de to, men med ændret funktion. Prisen på jorden steg i Hvidovre som resultat af den ændrede funktion, og derfor søgte landbruget længere ud og gjorde yderligere plads til boligkvarterer. Hvidovres struktur og nærhed til København var derfor væsentlige faktorer i omdannelsen af Hvidovres funktion fra primært landbrugsland til primært boligby.

Diskussion af havebyen i Hvidovre

I Hvidovre blev begrebet haveby brugt flittigt. A/S Hvidovre Udstykningselskab havde projekter om havebyer, og kvarteret Hvidovre Strandvang blev omtalt som haveby, men ingen af dem var fuldt ud i overensstemmelse med Howards teori. Den type haveby, der opstod i Hvidovre Strandvang, og som i øvrigt prægede landskabet i Hvidovre, var ikke en selvstændig og isoleret enhed, som Howard agiterede for, men derimod karakteristisk ved den tætte relation til arbejdsmarkedet i København. Howards haveby, hvis hensigt var at fungere som et lokalcenter, adskiller sig derfor fra forstadens beboelseskvarterer, der servicede hovedstaden. Som det fremgår af interviewanalysen blev Hvidovres funktion som forstad at levere boliger til hovedstadens arbejdsstyrke mens den nye befolkningsgruppe i Hvidovre modsat var afhængig af Københavns arbejdspladser.

At begrebet haveby blev brugt i Hvidovre kan skyldes, at det tillagde de pågældende områder en merværdi. Forstået på den måde, at begrebet alment var anerkendt som et ideal, der indfrie de modernistiske krav. Spekulanterne greb det idealiserede billede af havebyen med en forståelse for at forene disse strømninger med praksis ved at se et potentiale i den landbrugsjord, der omkransede København. At spekulanterne på den måde spillede en rolle i forstadsdannelsen i Hvidovre må ses i lyset af deres evne til at forudse det marked for parcelgrundene i Hvidovre, der opstod på baggrund af tidens strømning og kritik af Københavns boliger. Sammenhængen kommer til udtryk ved annoncen Hvidovre Strandvangs diskurs og brug af de modernistiske idéer som reklame for grundene. Drivkraften bag spekulanternes virke i Hvidovre var, at man øjnede en profit på baggrund af behov, der var opstået i samfundet.

A/S Hvidovre Udstykningselskab beskrev, at deres hensigt var at aflaste bolignøden og ensarte byggeriet i Hvidovre, hvilket var i overensstemmelse med de modernistiske idéer og med Howards intention med havebyen. Baggrunden for forstadsdannelsen var, at forsøget på at løse boligproblemet i København ved at bygge højere, mødte kritik. Det var derfor nødvendigt at tænke anderledes, og det gjorde spekulanterne ved at lukrere på Howards teori. Det er derfor forkert at hævde, at der lå ideologi bag spekulanternes opkøb og videresalg af jord i Hvidovre. Spekulanterne evnede, modsat den offentlige planlægning, med profit for øje at følge kritikken af de mange usunde boliger og dårlige sanitære forhold med små initiativer, der i det store hele påbegyndte udviklingen i Hvidovre og var starten på forstadsdannelsen. En udvikling, der startede langsomt med de første udstykninger i 1904. Længslen efter at slippe ud af bolignøden forstærkedes af tidens opfattelse af storbyen som usund. Opfattelser som i *Hvidovre Strandvang* blev italesat af netop en boligspekulant, hvilket betyder, at denne har handlet på kritikken af boligforholdene. Boligspekulanterne var formentlig sjældent visionære i den forstand, at man bakkede strømningerne op, men drivkraften var det marked, der opstod, og den profitmulighed, der medfulgte. Boligspekulanten fremstår i *Hvidovre Strandvang* som aktør i forstadsdannelsen, hvilket stemmer overens med Fishmans teori, men adskiller sig fra Dragsbos og Bech-Danielsens. På den måde kan kilden ved hjælp af den teori, den afviser, og den teori, den underbygger, fortælle noget mere konkret om forstadsdannelsen end det brede teoretiske grundlag.

Havebyen i Hvidovre havde eget hus, have og naturens nærhed tilfælles med den engelske haveby. Det skulle vise sig at være tilstrækkeligt for tilflytterne at skabe en bolig, der levede op til drømme og behov. De større havebyplaner i Hvidovre blev aldrig ført ud i livet, fordi de blev for

dyre og omsiggribende, dertil var den politiske vilje ikke stor nok. Det, der blev kendetegnet for Hvidovre som forstad i mellemkrigstiden, var således udfoldelsen af Howards idé om bolig i frisk luft og lys.

Diskussion af forstaden

Forstadsdannelsen i Hvidovre, mener jeg, bærer præg af at være opstået ved en sammenføjning af ideologi og bolignød. Gennem en forening af ideologien om bedre boliger og mangel på samme i København blev løsningen fundet i Hvidovre og på Vestegnen. Udflytterne modsatte sig de love, der modarbejdede deres foretagende, og tog kampen op om borgerlige rettigheder i en kommune, hvori de befandt sig ulovligt. Med støtte fra Socialdemokratiet lykkedes det tilflytterne at opnå bedre social velfærd. Forstadsdannelsen er dermed en del af en større fortælling om Socialdemokratiets indflydelse, der blev forankret i en tid, der bragte arbejderklassen bedre vilkår. Derfor fortæller udflytningen til Hvidovre om den samfundsmæssige udvikling, om industrisamfundet og dets arbejdere.

I 1923 var 45% af husstandene i Hvidovre ulovlige,²⁵⁷ hvilket betyder, at tilflytterne udgjorde næsten halvdelen af kommunens beboere. På den baggrund var spørgsmålet vedrørende deres rettigheder en naturlig følgereaktion. Kravet om bedre vilkår standsede ikke ved anskaffelsen af bedre bolig, men udviklede sig yderligere til at blive et krav fra tilflytterne om skolegang for børnene, rettigheder i form af stemmeret, alment borgerskab i kommunen med mere.

Udviklingen fra de ulovlige ophold til reelt borgerskab er på den måde kendetegnende for Hvidovres udvikling til forstad. Derfor var det tilflytternes iværksættelser, der ændrede Hvidovres kurs i retning af funktion som forstad. Jo flere rettigheder tilflytterne opnåede, desto mere fjernede Hvidovres sig fra at være landsby, da man i højere grad tilgodeså arbejderbefolkningens krav.

Udflytningen bevirkede, at der opstod et nyt forhold mellem byen og landsbyen, hvor forstadsdannelsen i Hvidovre blev underlagt hovedstadens behov. Forandringen fuldførtes principielt i 1952, hvor Hvidovre blev udnævnt til forstad. At de offentlige instanser havde problemer med at afgøre sagerne vedrørende tilflytternes rettigheder i kommunen og fordele ansvaret mellem landsbyen med den nye funktion og hovedstaden vidner om, at forstaden var et nyt fænomen, uden klarlagte retningslinjer. Derfor beretter forstadsdannelsen i Hvidovre om en væsentlig forandring af bybilledet i og udenfor København.

---

²⁵⁷ Sverrild 1988, side 53

Forstaden kan dermed defineres som et fænomen af det moderne samfund. På den ene side et resultat af forandrede levemuligheder forårsaget af industrialiseringen og urbaniseringen, på den anden side et ideal produceret af det moderne og kulturelle liv. Det handlede i forstadsdannelsen ikke blot om at finde et hjem for klasserne, men også om at indrette sig bedre og skabe et bedre familieliv med flere muligheder og rettigheder.

Diskussion af udflytningen som et socialdemokratisk ideologisk problem

Arbejderklassens udflytning til bolig bestående af hus og have må for Socialdemokratiet have været et ideologisk problem. Den individuelle ejerform betød, at en strejke kunne sætte arbejderen fra hus og hjem, hvilket formentlig ville afholde husejerne fra at bruge strejken som våben i klassekampen. På den måde burde det individuelle ejerskab komme i konflikt med de kollektive løsninger, som Socialdemokratiet stod for. Modsat var den almene holdning den, at parcelhuset ansvarliggjorde arbejderklassen, ændrede familielivet til det bedre og skabte et sundere fundament for tilværelsen. Denne holdning sejrede i Hvidovre i kraft af Indenrigsministeriets afgørelse og dernæst det socialdemokratiske sogneråd. Afgørelsen er dermed dels et udtryk for den indflydelse, Socialdemokratiet og dermed dets vælgere fik ved regeringsskiftet, dels var afgørelsen til tilflytternes fordel et udtryk for en accept af tilflytternes initiativ og en opbakning i ønsket om bedre vilkår. Selvom udflytningen til Hvidovre ikke var en del af en samlet plan, kan den alligevel ses som startskuddet til de projekter, der fra socialdemokratisk hånd senere blev igangsat i Hvidovre med de kollektive løsninger i form af de almene boligbyggerier. At forstadsdannelsen i Hvidovre lykkedes skal derfor ses i lyset af Socialdemokratiets indflydelse. Dermed kan forstadsdannelsen i Hvidovre anskues som et bidrag til fortællingen om Socialdemokratiets indsats for at skabe bedre vilkår for arbejderklassen og minimere klasseskellet. At der er sammenhæng mellem Hvidovres dannelse til arbejderforstad og Socialdemokratiets indflydelse i kommunen efter 1924 taler sit tydelige sprog, hvis man ser på den markante tilflytning, der fandt sted efter det socialdemokratiske overtag i kommunen. På fire år fra 1924 til 1928 fordobledes kommunens indbyggere fra 3000 til 6000.²⁵⁸ Dette er en tydelig indikator på, at Hvidovres funktion som arbejderforstad blev stadfæstet under det socialdemokratiske sogneråd.

Diskussion af metode

Metodetilgangen til specialets problemformulering var at foretage mikrohistoriske analyser med henblik på dels at undersøge årsagerne til Hvidovres forstadsdannelse, herunder aktørerne bag,

---

²⁵⁸ Thomsen 2002, side 83

dels at bruge metoden til at udlede historiske udviklingstræk, der var gældende for samfundet; den store historie. Foruden den valgte teori blev tre typer kilder benyttet til at konkretisere forstadsdannelsen i Hvidovre og arbejde med de lokale vilkår, som spillede både imod, men også sammen med den specifikke udvikling. Annoncen *Hvidovre Strandvang* satte fokus dels på en væsentlig aktør på forstadsdannelsen, spekulanten, dels på de samfundsmæssige ideologiske holdninger til boligspørgsmålet. Måden, hvorpå spekulanten italesatte fordelene og ulemperne ved at flytte ud af byen, fortæller om, hvordan datidens mennesker anskuede livet i byen og hvilke idealer, de på byens bekostning efterstræbte. Ved inddragelse af interviewmaterialet blev det muligt at forholde sig til de årsager, tilflytterne angav til at flytte til Hvidovre. På den baggrund kan det konkluderes, at tilflytterne var drevet af et ønske om bedre boligforhold, end København kunne tilbyde. Boligmanglen og den høje pris på boliger gjorde, at tilflytterne søgte fra byen.

Interviewmaterialet er af væsentlig betydning for undersøgelsen af Hvidovres forstadsdannelse, fordi det gennem de personlige forklaringer bliver muligt at afkode, hvordan tilflytterne opfattede det omgivende samfund, og hvad de reagerede på. Via interviewene blev det muligt at forholde sig kritisk til de fire teoridannelser, som alle opererer på et bredere samfundsmæssigt niveau. Ved en sammenligning af teori og kilde kan den mere lokalt betingede forstadsdannelse i Hvidovre afkodes. Bent Zinglersens erindringer havde på mange måder samme funktion som fortæller af mikrohistorien. Med Zinglersens fokus på 1930'erne blev det muligt at undersøge de eftervirkninger, 1920'ernes tilflytning havde for samfundet i Hvidovre. Her stod det klart, at forstadsdannelsen var et faktum, og at landsbyen og 1920'ernes klondikeligende tilstande var under afvikling. På den måde blev 1920'ernes udvikling sat i et bredere perspektiv, og det kan konkluderes, at 1920'erne var et årti, hvori behovet for arbejderforstaden opstod. Et behov, der udsprang af udviklinger på samfundsmæssigt plan, der havde konsekvenser for den københavnske arbejderbefolkning, men som samtidig skabte muligheder for at indrette sig anderledes i byrummet, med større fokus på familielivet end set tidligere.

Konklusion

Efter at have analyseret Hvidovres udvikling fra landsby til forstad og belyst de samfundsmæssige faktorer, der gjorde sig gældende for udviklingen, kan det konkluderes, at forstadsdannelsen var en direkte følgevirkning af industriens konsekvenser for København. Konsekvenser, som den industrielle urbanisering påførte byerne, og som medførte en forandring af samfundet og dets individer. Industrialiseringen havde i anden halvdel af 1800-tallet forårsaget en vandring fra land til by, der betød, at befolkningstilvæksten i København lagde et sådant pres på hovedstaden i forhold til overbefolkning og bolignød, at mennesker på eget initiativ begyndte en ny vandring. En vandring i modsat retning og i en noget mindre målestok, nemlig fra den tætbefolkede hovedstad til det omkringliggende landbrugsland. For at finde alternativer til de kummerlige arbejderboliger eller indkvartering i husvildebarakker i København rykkede en del arbejderfamilier til Hvidovre og bosatte sig ulovligt i små selvbyggede træhuse. Hvidovre blev på den måde en del af en social geografi som en af flere arbejderforstæder beliggende mod vest.

Forstadsdannelsen i Hvidovre må sættes i forbindelse med modernitetens idéer og ideologiske holdninger, som forplantede sig hos tidens selvbevidste individer. Holdninger, som kom til udtryk ved en afstandtagen til byen, både blandt over- og underklassen. 1920'ernes udflytning til Hvidovre er kendetegnet ved arbejderklassens økonomiske, politiske og moralske rejsning. Væsentlige faktorer bag forstadsdannelsen i Hvidovre var den københavnske bolignød, den korte afstand til København og arbejderbefolkningens stræben efter et bedre liv i sundere omgivelser. Tilflytternes selvstændige udflytninger gør dem til aktører i forstadsdannelsen. Ligeledes var spekulanterne. Deres virke havde dog ikke været mulig, hvis ikke det var for tilflytternes udflytningstendens. En udflytningstendens, der skabte et marked for jordspekulation.

Det kan konkluderes, at forstædernes funktion var at afhjælpe industrialismens problemramte byer. Ved forstadsdannelsen i Hvidovre blev byen og hjemmet flyttet ud i landlige omgivelser. På den måde blev de naturgivne værdier hentet ind i bosætningsformen som et samfundsmæssigt, helbredsmæssigt og socialt gode, hvilket var en ny tanke. På den ene side var forstæderne et udtryk for byens ekspansion, på den anden side et udtryk for et helbredsmæssigt og familieorienteret alternativ til livet i byen. Samfundet affødte disse strømninger og initiativer i befolkningen uden om samfundets planlægning.

1920'ernes udvikling i Hvidovre, som medførte konflikter og problematiske forhold, mellem det ny og det gamle, stabiliseredes i årtiet efter. Bysamfundets landsbytræk svandt til fordel for

forstaden, og 1920'ernes klondikelignende træk udjævnedes i takt med, at Hvidovre blev urbaniseret, fik anlagt veje og kloakker, fik el og vand og lignende. Denne urbanisering fandt sted inden for de vilkår, Hvidovre var underlagt i forbindelse med afstand fra og tilknytning til hovedstaden.

Efter undersøgelsen af Hvidovres udvikling til forstad står det altså klart, at udviklingen fandt sted på baggrund af større samfundsmæssige bevægelser. Dette gør den lokale forstadsdannelse interessant, da den vidner om et samfundsmæssigt udviklingstræk. Derfor er der relation mellem den lokale og den nationale historie.

De politiske konflikter, der udviklede sig i Hvidovre, tegner et billede af den modstand, der udspillede sig i kommunen, da det store samfund rykkede ind på det lille samfund. Selvom Hvidovres udvikling foregik på mikroplan og kun talte cirka 5000 tilflyttere, kan det alligevel konkluderes, at den specifikke forstadsdannelse er et supplement til historien om den danske arbejderklassens forbedrede levevilkår i den første halvdel af 1900-tallet. En historie, der ofte forbindes med det almene boligbyggeri efter 2. verdenskrigs afslutning, men som Hvidovres begyndende forstadsdannelse i 1920'erne altså giver en modhistorie til.

Baggrunden for emnevalget til dette speciale var Hvidovres udnævnelse til Kulturarvskommune i 2006. Udnævnelsen ligger op til en diskussion af, hvad kulturarv er, da udnævnelsen skete på baggrund af en tese om, at Hvidovre og dermed forstaden er bærer af kulturarv. Kulturarv som den kollektive forståelse af os selv og vores historie. Den radikale samfundsforandring, som forstadsdannelserne var en del af, vidner om en vigtig kulturarv i forbindelse med den menneskelige tilpasning i indsutrisamfundet. Undersøgelse af industrikulturen og dennes livs- og boligformer er interessant, da det er grundlaget for det samfund og bymiljø, vi lever i i dag. Derfor vidner Hvidovres udvikling og forstadsdannelse om samfundsudviklingen og industrialiseringen som en historisk periode.

Summary

The Urbanization and industrialization processes of the 19th century posed new requirements to the design and capacity of the traditional cities. The growth in industrial and residential areas resulted in overpopulation and poor hygienic conditions. Based on this growth, and also inspired by modernistic ideas, dissociation from the cities arose. This dissociation became apparent in the attitude towards Copenhagen and also by the fleeing of social classes to suburbia. The upper class sought towards the northern outskirts surrounded by beautiful nature and the working class sought towards the villages and agricultural areas in the west.

One of the villages west of Copenhagen is Hvidovre which by the beginning of the 20th century had a little over 500 inhabitants. A quarter of a century later, this number had increased to approximately 6000. This massive increase in population changed the image of Hvidovre from a village to a suburb and a residential city for the members of the working class. The newcomers settled in small houses which they built themselves ignoring the building and health regulations of the local authorities. This caused conflicts between the newcomers and the liberal parish council since the latter refused to grant the newcomers civil rights. The problem was at its peak in the 1920's where the Ministry of the Interior and the Ministry of Education became involved in the question of the newcomers civil rights in Hvidovre. After years of negotiations, the public authorities decided in favour of the newcomers, thus ordering the local authorities in Hvidovre to admit the newcomers to their society granting them permission to vote and pay taxes.

In this thesis, the relationship between the development of Hvidovre and the society is examined. The intention is to decode the factors causing Hvidovre to develop into a suburb in the 1920's. The conclusion is that Hvidovre's development into a suburb was a result of the individuals changing demands to the society, the city and the residence. These demands arose not only with the upper social class, which had the financial resources to pursue the ideals of modernity, but also spread to the lower classes. Characteristic of the suburbanization of Hvidovre is thus the working class' pursuit of better living conditions based on a weak economy but made possible by a strong drive and independency.

The ideological opinions, which are factors of the suburbanization, become apparent by focusing on the contemporary individuals and actors behind the suburbanization; the newcomers and land speculators. The prevailing housing shortage and the individual's modernistic opinions about light, fresh air, and cleanliness were not in harmony with the industrialized cities of the 20th

century. Due to this, some individuals moved to Hvidovre and laid the foundation for a working class suburb without the interference of official urban planners.

The city landscape in, and around, Copenhagen changed due to the fleeing of the working class. The agricultural surroundings of the capital were transformed into settlements and therefore the suburbanization of Hvidovre must be understood as a part of the Capital expansion. The suburbanization thus tells the story of the human adaptation in the industrial society. The unplanned movement to the suburbs was the early stage of the post war planning of the city landscape and its surroundings.

Litteraturliste

- Agger, G., & Gemzøe, A. (1982). *Arbejderkultur. Bd. 1: 1870-1924*. [Kbh.]: Medusa.
- Andersen, H., Andreasen, J., & Ryan, H. (1984). In Hvidovre Lokalhistoriske Arkiv i samarbejde med Hvidovre Medborgerhus (Ed.), *Dengang i tyverne - da byen flyttede på landet*. Kbh.: IN Film, for Hvidovre Kommune.
- Bech-Danielsen, C. (2004). *Moderne arkitektur - hva' er meningen?*. Århus: Systeme.
- Becker Jensen, L. (2004). *Indføring i tekstanalyse*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Bidstrup, K. (1971). *Ebenezers disciple. Fra dansk byplanlægnings pionertid*. [Kbh.]: Dansk Byplanlaboratorium.
- Bisgaard, H., Horskær Madsen, O., & Pichard, C. (1981). *Om planlægning, en introduktionsbog*. Kbh.: Hans Reitzel.
- Boje, P., & Hyldtoft, O. (1977). Økonomiske, geografiske og demografiske aspekter. In G. A. Blom (Ed.), *Urbaniseringsprocessen i Norden. del 3: Industrialiseringens første fase* (pp. 178-245). Oslo: Universitetsforlaget.
- Bondebjerg, I., & Harsløf, O. (1979). *Arbejderkultur. Bd. 2: 1924-48*. [Kbh.]: Medusa.
- Busck, S. (1999). Mikrohistorie og lokalhistorie. *Den Jyske Historiker*, (85), 47-61.
- Christiansen, N. F. (1990). In Olsen O. (Ed.), *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie. Bd. 12: Klasesamfundet organiseres. 1900-1925*. [Kbh.]: [Gyldendal].
- Christiansen, N. F. (2007). Genrejsning og fagligt gennembrud 1880-1900. In L. K. Christensen, S. Kolstrup, A. Eklund Hansen & N. F. Christiansen (Eds.), *Arbejdernes historie i Danmark 1800-2000*. [Kbh.]: [Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie].
- Dalsgaard Larsen, K. (2007). Industrisamfundets mennesker. Massen og hin enkelte. *Historie & Samfundsfag*, 46(1), 9-16.
- Degn, O. (1978). *Urbanisering og industrialisering. En forskningsoversigt*. Kbh.: Akademisk Forlag.
- Dragsbo, P. (2006). Forstaden - et kulturmiljøes historie. In S. B. Christensen (Ed.), *Den moderne by* (pp. 285-303). Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Ejlertsen, T. (2001). Da København gik i dybden, højden og bredden. (*Da København Fik Vokseværk*) *Historiske Meddelelser Om København*, (2001), 9-21.
- Fishman, R. (1977). *Urban utopias in the twentieth century. Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright, and le Corbusier*. New York: Basic Books.
- Henningsen, P. (1928). Verdensproblemet menneskets bolig. *Kritisk Revy*, (2), 20-26.

- Hvidberg, E., & Jensen, H. T. (1986). *Vestegnen - fra gartneriland til forstad*. Holte: Københavns Amtsmuseumsråd.
- Hvidt, K. (1990). In Olsen O. (Ed.), *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie. bind 11: Det folkelige gennembrud og dets mænd. 1850-1900*. [Kbh.]: [Gyldendal].
- Institut for Kultur og Identitet - Roskilde Universitetscenter. *Toning: Kulturmiljø*. Retrieved 12-03, 2008, from <http://www.ruc.dk/cuid/uddannelser/historie/historiestudiet/kulturmiljoe/>
- Interview: Transskriberet materiale fra:
 Andersen, H., Andreasen, J., & Ryan, H. (1984). In Hvidovre Lokalhistoriske Arkiv i samarbejde med Hvidovre Medborgerhus (Ed.), *Dengang i tyverne - da byen flyttede på landet*. Kbh.: IN Film, for Hvidovre Kommune.
- Jensen, J. T. (2006). Borgerskabets byideal og monumentsætning ca. 1850-1920. In S. B. Christensen (Ed.), *Den moderne by* (pp. 121-147). Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Koefoed, N., & Pedersen, S. (.). (1999). Mikrohistorie. *Den Jyske Historiker*, (85), 5-6.
- Kolstrup, S. (2007). Morgendagens parti 1900-1920. In L. K. Christensen, S. Kolstrup, A. Eklund Hansen & N. F. Christiansen (Eds.), *Arbejdernes historie i Danmark 1800-2000* (pp. 98-136). [Kbh.]: [Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie].
- Lammers, K. C., Christiansen, N. F., & Nissen, H. S. (1988). In S. Mørch (Ed.), *Danmarks historie. bd. 7. tiden 1914-1945*. København: Gyldendal.
- Mørch, S. (1982). *Den ny Danmarkshistorie. 1880-1960*. Kbh.: Gyldendal.
- Mørch, S. (1996). *Den sidste Danmarkshistorie. 57 fortællinger af fædrelandets historie*. [Kbh.]: Gyldendal.
- Nordlund, H. O. (1981). Indlemmelsessagens forløb. In H. O. Nordlund, & P. Sverrild (Eds.), *Da Hvidovre blev mindre* (pp. 5-46). [Hvidovre]: Lokalhistorisk arkiv.
- Pedersen, H. K., & Tolstrup, I. (1979). Fritiden. In C. W. Mathiesen, et. al. (Eds.), *De nye tider. Hvordan industrialiseringen forandrede vores dagligdag* (pp. 53-60). Lyngby: Nationalmuseet.
- Rahbek, B. (2007). *Byudvikling. radiointerview med historiker Karin Lützen, Roskilde Universitet og museumsinspektør Poul Sverrild, Historiens Hus i Hvidovre*. [Kbh.]: P1. Retrieved 21-03-2008, from <http://www.dr.dk/P1/Serier/Danmarksindustrialisering/Udsendelser/20070702145255.htm>
- Sverrild, P. (1981). *Hvidovre landsogn. tekst og kilder til bevisning af forholdene i Hvidovre omkring århundredskiftet*. Hvidovre: Lokalhistorisk arkiv.
- Sverrild, P. (1981). Hvidovre ved århundredskiftet. In H. O. Nordlund, & P. Sverrild (Eds.), *Da Hvidovre blev mindre* (pp. 47-76). [Hvidovre]: Lokalhistorisk arkiv.
- Sverrild, P. (1988). *Lysthusbeboerne. En forstad fødes*. [Hvidovre]: [Hvidovre Lokalhistoriske Arkiv].
- Sverrild, P., & Thomsen, H. C. (1997). *52 historier fra Hvidovre*. Hvidovre: Hvidovre Kommunes Lokalhistoriske Arkiv.

- Therkildsen, M. (1979). Familien. In C. W. Mathiesen, et. al. (Eds.), *De nye tider. Hvordan industrialiseringen forandrede vores dagligdag* (pp. 46-52). Lyngby: Nationalmuseet.
- Thomsen, H. C. (2002). *Klondike uden revolvere. Hvidovre 1900-1929*. [Hvidovre]: Hvidovre Kommunes Lokalhistoriske Arkiv.
- Thomsen, H. C., & Mortensen, S. (2001). *Strandvang. En grundejerforening ved Hvidovre strand*. [Hvidovre]: Hvidovre Kommunes Lokalhistoriske Arkiv.
- Waters, M. (1999). *Modernity. Critical Concepts. Vol 1. Modernization*. London: Routledge.
- Zerlang, M. (2001). Forstad og funktionalisme. In C. Bech-Danielsen, & J. Schjerup Hansen (Eds.), *Modernismens genkomst. En antologi* (pp. 123-136). Kbh.: Arkitektens Forlag.
- Zerlang, M. (2001). Forstaden og dens forfattere. (*Da København Fik Vokseværk*) *Historiske Meddelelser Om København*, (2001), 84-94.
- Zinglensen, B. ([1990'erne]). [*Bent Zinglensens arkiv: P20, læg 23-33*]. Unpublished material.

Bilag 1

Hvidovre Strandvang

Gengivet i Mortensen og Thomsen 2001, side 13-16

1 Der er efterhaanden inden for Storbyens tæt Sammentrængte menneskemasser fremvokset en stigende
2 Følelse af Bebyggelsens Ulemper – for ikke at sige skadelige indvirkning på navnlig de opvoksede
3 Slægtsleds Udvikling. Det er som om Bykulturen rent havde glemt Naturen! Herimod lader sig naturligt
4 indvende, at en flugt fra Byerne ud i det aabne Land i og for sig er utænkelig og muligt ville kunne virke
5 som et Tilbageskridt overfor Bykulturen, der i mange Henseender betegner den moderne Kulturs
6 fineste Blomst. Altsaa en tilbagevenden til Naturen ville være ikke blot naturstridigt men ogsaa
7 kulturstridigt. Problemet synes for saa vidt uløseligt – og dog ligger Løsningen lige for Haanden, og er
8 allerede fundet: Villabyen, Havebyen, eller hvad man nu vil kalde den – det er den eneste og rigtige
9 Løsning. Det er Princippet: hver Mand sin plet Jord ved sit Hus! Denne Bebyggelsesform forener
10 Byens fordele – nært samkvem, gode og hurtige Kommunikationer, tilstrækkeligt specialiseret og
11 assorteret Forretningsliv – med Naturens friske Luft og Lys, adgang til Jord og om muligt Vand,
12 beskæftigelse med Avl af Dyr og Planter. Og forudsat, at Udstykningsplaner og Bebyggelser er
13 forsvarligt ordnet og Prisen overkommelig, er der egentlig intet som helst at indvende mod denne
14 Byform.

15 Det har jo vist sig, at Haveby-Idéen er slaaet udmærket an i København, og i løbet af en halv snes Aar
16 har grebet ganske mægtigt om sig. Søger man rundt om København fra Øresund til Køge Bugt, er det
17 jo næsten ikke muligt at finde en Plet Jord, hvor man med Fordel kan anlægge sin fremtids Bopæl, uden
18 for de Terræner, der allerede er opdaget og taget i brug af byggeforeninger, Kolonihaveforeninger,
19 Parcelhusforeninger og lignende. Og for den, hvis Forhold tillader ham at søge til Kysten for der at
20 bygge Villa, enten til helaars- eller Sommerhusbeboelse, viser det sig at hele Øresund, ja langt nord over
21 Helsingør er beslaglagt og holdes i Priser, som for ti, tyve Aar siden ville være betragtede som
22 fabelagtige.

23 Det er da et Fund af største Betydning for store Dele af Hovedstadens befolkning, at Kystområderne
24 syd for Byen ved Køge Bugt er blevet genopdaget og nu gøres tilgængelige for Bebyggelse.
25 Hvidovre Strandvang er beliggende ved Gammel Køge Landevej, en af de smukkeste gamle Veje i
26 Københavns Omegn og dog saa forunderligt gaaet i Glemmebogen for den store Befolkning – kun
27 kendt af Bønderne derude fra Eggen og de københavnske Friluftsmænd, der af og til kunne synes, at en
28 Søndag kunne tilbringes bedre end ved at slaaes med 20.000 andre Københavnerne om Tog og
29 Sporvogn til Dyrehavnen. Og det er let nok at komme ud til de smukke Strandpartier ved Køge Bugt!

30 Med Sporvognslinierne 2 eller 6, eller med Frederiksberg Sporvogn, tager man til Valby og har saa en
31 halv Mils Vej ad den brede, skyggefulde og vel vedligeholdte Landevej til Hvidovre Strande. Man
32 passerer den navnkendte gamle Flaskekro – hvor man jo kan tage et lille Hvil, hvis det tiltaler en – og et
33 stykke forbi naar man den statelige Gaard ”Friheden”. Der drejer man til venstre og naar mellem Hegn
34 af Hyld og vilde Roser ned til Stranden. Et af de disponible Arealer blev allerede i fjor udstykket. Et nyt
35 er nu under Udstykning. Det drejer sig om ca. 85 Lodder af forskellige Størrelser, de fleste fra to til tre
36 Tusind Kvadratalen, dog at ogsaa betydelig større Lodder kan faas, For de Lodder som ikke har direkte
37 Strandret, udlægges en større Strandpark, ca. 10000 Kvadratalen stor, til fælles benyttelse med Adgang
38 til Vandet.

39 Foruden de nævnte Forbindelseslinier, kan der endelig nu regnes med at Kystbanen til Køge bliver
40 virkeliggjort. Denne Bane vil for de fremtidige Beboere af Hvidovre Strandvang blive af den allerstørste
41 Betydning, dels direkte som Kommunikationsmiddel baade ind ad Byen til og mod Køge, dels
42 naturligvis ogsaa derved, at den bringer Grundpriserne i disse Egne til at stige betydeligt. Det er derfor
43 nu rette tid til at købe Jord her.